

ישראל קלויזנר
מגר. פיל.

קורות בית-העלמין הישן בוילנה

(בצרוף מפה ותמונות)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

וילנה – תרצ"ה

הוצאת החברה להיסטוריה ואתנוגרפיה ע"ש ש. אג—סקי ז"ל בוילנה
בהשתתפות הקהלה העברית בוילנה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

נדפס מחדש
הוצאת ראובן מס, ירושלים
נדפס בישראל, תשל"ב
1972

אופסט חב"קין בע"מ ירושלים

א.

יסוד בית-החיים. מתי נוסד בית-העלמין הישן בוילנה? — זוהי השאלה הראשונה שאנו מציגים לעצמנו בשעה שאנו נגשים לטפל בקורות בית-העלמין מעורף האגדות של ירושלים דליטא. על שאלה זו עונה מסורה החיה בפי יהודי וילנה, כי בית-העלמין נוסד בשנת רמ"ז לפ"ק (=1487 לספה"נ). את המסורה הזו מביא גם אחד ההיסטוריונים מהדור העבר הלא נח מגיד (המכונה שטיינשניידער) בספרו „עיר וילנה" ומביא אפילו אסמכתא לדבריו מפנקס החברה-קדישא גחש"א¹. בדקנו וחקרנו את הפנקסות של הח"ק גחש"א הוילנאית² ולא מצאנו בהם אף רמז לכך. החששות האלה אין בהם, כדי להכריע את הכף לצד קבלת התאריך הנ"ל. בעד שנת רמ"ז מדברת יותר המסורה החיה בעצמה. למסורה, לקבלה בע"פ יש לפעמים שרשים חזקים יותר מאשר לקלף וניר. דור מקבל מפי דור וכך מאורע היסטורי נחרת בזכרון העם והוא יותר בר-קיימא מאשר אילו נכתב על גבי ניר עלול להמחק ולרקב. אפשר שיש גרעין של אמת במסורה האומרת, כי שנת

1 „עיר וילנה", וילנה ת"ס דף 1. הלל נח מגיד אינו מודיע בספרו על איזה דף שבפנקס נמצאת ידיעה זו.

2 פנקס גדול של הח"ק נמצא לפני שנים מספר אצל הרב אובצ'ינסקי במינסק (לסביה) והוא „מסדו לקהלה הוילנאית. הפנקס מכיל חומר עשיר מאד לתולדות הח"ק בשנים תק"ז — תק"ע (=1810 — 1747). את הפנקס התחילו לכתב בשנת תק"ז — תק"ח אחרי שנשרף אז הפנקס הישן הקודם. בסוף הפנקס נמצאות גם-תקנות הח"ק משנת ת"ל (=1670), שנמצאו, כנראה, ונספחו לשנס. מספר הדפים בפנקס 452, עור פנקס נמצא ב„צדקה הגדולה" והוא מקיף את השנים תפ"ו — תרל"ח (=1826 — 1878). הפנקס הזה דל וצנום, בו 58 דפים גמי כן²⁰. שני הפנקסים נמצאים עכשיו בספריית סטראשין.

רמ"ו היא השנה שבה נוסד בית העלמין הישן בוילנה. גם אבי חוקרי קורות היהודים בפולין הפרופ' מ. בלזן מקבל את ההנחה, כי בית-העלמין הוילנאי נוסד בשנה זו ¹. ברם מכיון שאנו מחוייבים במחקר העבר לסמוך על תעודות שבכתב, אין אנו יכולים לקבל את התאריך הזה כקבוע ונכון.

נשקל נא את ההוכחות בעד ונגד התאריך המסורתי. הוכחות נגד מוצאים אנו אצל ההסטוריון המפורסם ס. ברשדסקי במחקרו על קורות היהודים בוילנה בראשית התישבותם בעיר ². שאלת יסוד בית-עלמין קשורה קשר אמיץ בשאלת התיסדות קהלה עברית בוילנה.

אם נקבל את ההנחה, שבית-החיים נוסד בשנת רמ"ו, צריך היה להסגר ולהבטל כבר כעבר שמונה שנים, בשנת רנ"ו (1495), בשעה שנסיך ליטא אלכסנדר היגלצוני גרש את כל היהודים מליטא וחלק או מכר את כל נכסיהם דלא ניידי שהשאירו וביניהם גם את הקרקעות של בתי-העלמין. אחרי שנתן ליהודים רשות כעבר שמונה שנים לשוב למקומותיהם צויה להשיב להם את בתי-העלמין. בין התעודות על השבת בתי-העלמין איננו מוצאים את הוילנאי. אבל אפשר הדבר, כי היהודים הוילנאים קבלו בחזרה את בית-העלמין שלהם, אף-על-פי שההיסטוריונים לא מצאו את התעודות המעידות על זה. בשנת 1527 קבלו הצירונים הנוצרים פריבילגיה האוסרת על היהודים לגור בעיר וילנה. על היהודים שהיו בוילנה חל אז גירוש ובית-העלמין צריך היה להסגר. יהודים בודדים התחילו אמנם גם אחרי שנת 1527 להתישב בעיר זה אחר זה תחת חסות האצילים, אבל לא יכלו להתארגן לקהלה מכיון שחסרו להם הזכויות להחזיק במוסדות העיקריים של קהלה: בית-כנסת, בית-עלמין, בית-מרחץ ומקוה, וגם מקולין. היהודים היחידים שהתישבו בעיר יכלו להתפלל במנינים פרטיים, אבל כדי להשבע

1 Bałaban: Zabytki historyczne Żydów w Polsce, Warszawa 1929 str. 114.

2 С. Бершадский: Очерк истории виленьской евр. общины (1593—1649). Восход 1881 № 7, 1886 № 10, 11, 1887 № 3—8.

באופן רשמי, עפ"י החלטת בית-דין ממשלתי, צריכים היו לנסוע אל קהלת טרוקי הרחוקה מוילנה עשרים וחמשה קילומטרים. ואם בית-כנסת לא היה להם, בית-עלמין על אחת כמה וכמה.

קשה, איפוא, להאמין, כי בית-החיים היה ונשאר בידי היהודים בוילנה עוד משנת רמ"ז. נעבור נא עכשיו מעולם הקבלות וההשערות אל ידיעות היסטוריות נאמנות. הידיעה הראשונה על דבר יסוד בית-העלמין הישן ישנה רק מסוף המאה השש-עשרה למנין הרגיל, לא לפני שנת 1592, אפשר שהיא משנת 1593¹. בשנה זו נותן המלך הפולני זיגמונט השלישי כתב-זכויות, פריבילגיה, ליהודי וילנה על בנין בית-כנסת, יסוד בית-עלמין ופתיחת מקוילין ובית-מרחץ בוילנה. את הידיעה הזאת אנחנו לוקחים מתוך קיום יותר מאוחר של כתב-הזכויות הזה, שנעשה בשנת 1633 ביום התשעה-עשר בחודש פברואר, על-ידי המלך ולדיסלב הרביעי. בכתב הזה נאמר בין השאר:

... „Z nadaniem ogrodu albo kopiszcza dla chowania ciał zmarłych bez żadnych podatków jako już trzymali i dotąd wiecznym prawem trzymają”².

ובתרגום לעברית: ובמסירת גן או (שהוא) בית-עלמין לקבורת גופות מתים לצמיתות בלי שום מסים כמו שהחזיקו כבר ומחזיקים גם עד עכשיו.

בשימנו לב לפסקא זו שבכתב הזכויות נוכחים אנו, כי היהודים קנו להם את שטח הקרקע לבית-עלמין בכסף, כי בבטוי „wiecznem prawem”, שמשמעו בעברית „לצמיתות”, היו משתמשים רק על קנין בכסף. המלך הרשה בפריבילגיה ליסוד בית-עלמין ואישר בזה את זכותם על קנינם. חשוב היה בשביל היהודים גם הפטור ממסים.

כל המלכים הפולניים היו מקיימים אח"כ את כתב-הזכויות ליהודי וילנה על בית-העלמין שלהם.

1 ראה שם, ווסבור משנת 1881 ספר 7, דף 82.

2 ראה שם בהערה.

מקום בית-החיים. בית-העלמין נמצא מעבר הנהר וילייה, מול הר-הארמון (או הר-המבצר Góra zamkowa). נחשב לפלא לכל, מדוע נוסד בית-העלמין היהודי במקום כל-כך קרוב לארמונות הנסיך הליטאי הגדול. האם לא יכלו היהודים להשיג בשבילם קרקע במקום אחר? התשובה היא, כי ליהודים קשה היה להשיג קרקעות קרוב לעיר במקומות אחרים. הקרקעות מסביב למבצר היו תחת היוריסדיקציה של המבצר וקרקעות אחרים היו שייכים ליוריסדיקציה של העיריה ושל הבישוף. רק בשטחים השייכים למבצר, שהיו תחת הנהלת ההורודניצי' ¹ והדרבניצי' ², יכלו היהודים ליסד להם בית-עלמין. בשטחים אלה יכלו היהודים ביתר בטחון להפקיד את הנפשות היקרות להם למנוחת עולמים. כתבי-הזכויות של המלכים הבטיחו להם את מנוחת שוכני-העפר.

השטחים והגדר. גבולות בית-העלמין היו נעשים מהר צרים, בית-החיים היה מתמלא בקברות. צריך היה מפעם לפעם להרחיב את הגבולות, להוסיף שטחים סמוכים. ברכישת שטחים חדשים היו ליהודים קשיים רבים. היו שכנים, שלא חפצו למכר להם את קרקעותיהם אף בעד הון רב. בכל זאת היה עולה בידי היהודים לפעמים קרובות לרכוש להם שטחים נוספים בכסף מלא. בית-החיים נמצא, כפי שהזכרנו למעלה, בשטחים השייכים ליוריסדיקציה של ההורודניצי' והדרבניצי'. הרבה שטחים סמוכים לבית-העלמין היו בידי כמרים ונוצרים אחרים. מידי אלה היו היהודים צריכים לקנות את הקרקעות. לפעמים היו צריכים לשלם גם לחוכר הקרקעות וגם לבעל הקרקעות ומלבד זה לקבל הסכמה על הקניה מההורודניצי' או מהדרבניצי'. כל זה היה עולה בהוצאות מרובות.

התעודה הראשונה שישנה בידינו על קנין קרקע נוסף היא

1 Horodniczy — סוכן הארמון המנהל את המשק בו.

2 Derewniczy — משגיה על העצים; Derewnictwo — יערות

המלך היו מתחלקים ל — leśnictwo ולדרבניצטבה. זו השניה היא רק יותר קטנה מהראשונה. (H. Горбачевскій: Словарь древняго актоваго языка. Вильна, 1874).

משנת 1633¹. היהודים קנו אז מאלכסנדר לניצקי ואשתו חוה לבית גריגר חלקת אדמה על־יד הנהר וילייה בלי שום בנינים, שהיא קבלה בירושה מהוריה, ושלמו לה מחירה שמונים שאקים ליטאיים. השטח היה שייך ליוריסדיקציה של הדרבניצ'י ולכן התחייבו היהודים לשלם מס־קרקע שנתי לדרבניצ'י בסך זהוב אחד וחמשה עשר — — —².

אחרי קניה זו, שאין יסוד להחליט שהיתה הראשונה, באו עוד קניות. לדאבוננו לקויות ידיעותינו על הקניות שנעשו, ביחוד בסוף המאה הי"ז וראשית הי"ח לספה"נ. יש לנו רשימה שלמה של הכתבים, שנמסרו לנאמן ח"ק גחש"א בשנת תקי"א (=1751)³ וברשימה זו מוצאים אנו ידיעות על הרבה תעודות ישנות מאד, ביניהן גם כאלה אשר „לא נודע מה כתוב בהם". ברשימה זו נמצאים הרבה כתבים שהגיעו לידינו, ביניהם גם אלה שנעשו עם לויצקי הנ"ל, וממנה אנו יודעים כי חלק הגון של הכתבים ידועים לנו.

משנת תל"ד (=1674) יש לנו ידיעה, שהיהודים קנו אז כפה וקרקע אצל הקברות לצד הנהר וילייה⁴. חברה־קדישא גחש"א נתנה אז שלש־מאות זהובים לצורך זה ולצורך גדר מסביב לבית־העלמין.

ידיעות חדשות על קנית קרקע נוסף יש לנו רק משנת 1743. היהודים קנו אז מהכמרים האבגוסטיינים שטח אדמה על־יד בית־העלמין. על האדמה הזאת ישבו שני נוצרים שחכרו אותו מהכמרים ובנו להם בנים עליהם. היהודים התפשרו אתם והם הסכימו לעזוב את השטח אחרי כלות זמן החכירה⁵. הסכמתם זו עלתה ליהודים בלי ספק בסכומים לא קטנים.

1 הארכיון הממשלתי בוילנה, ספרי בית־דין המבצר הוילנאי מס. 4804, דף 835. את התעודה הזאת אנו מפרסמים בהוספות מס. 1.

2 בתעודה חסר כאן, ראה שם. כנראה צריך כאן להיות: גרושים.

3 פנקס דח"ק גחש"א ד. 304.

4 פנקס דח"ק גחש"א, דף 411. ראה בחלק התעודות העבריות בהוספות.

5 הארכיון הממשלתי בוילנה, ספרי המגיסטרט הוילנאי 5128, דף 811.

(Recognitio honesti Baranowski et Kadzimowicz... in rem Synagogae Vilm.)

כל הקרקעות הללו של בית=העלמין היו נמצאים על היוריסדיקציה של ההורודניצי' ושל הדרבניצי'. היהודים היו משלמים מס קרקע להם. על קנית שטחים נוספים היו צריכים לקבל כתב הסכמה בכל פעם מההורודניצי' ומהרבניצי'. הסכמות אלו היו עולות ליהודים בסכומים מרובים. הפקידים האלה היו לפעמים לוחצים את היהודים כדי להוציא מהם סכומים נוספים. כך עלה בדעתו של ההורודניצי' מיכאל הורין (Michał Horain) general-adjutant Buławy Polnej W. X. L.) גנרל=אדיוטנט בצבא רוסא, לדרוש ולקחת בחזרה את כל הקרקע הנוסף לבית=העלמין היהודי ושהיה שייך ליוריסדיקציה שלו. הוא תבע את היהודים לדין בשנת 1754 על זה אל בית=הדין של חצר המלך (Sąd Zadworny Assesorski)¹. הורין לא הסתפק רק בתביעה והתחיל כבר לפעול על דעת עצמו. כך קוראים אנו בפנקס הח"ק גחש"א החלטה מאותה שנה תק"ד²:

„עלה במוסכם מה"ה שמ"א³ דח"ק בצירוף ה"ה הגבאים, בהיות כי עת צרה ליעקב שקמו עלינו פריצים עריצים והרסו הכותל הסובב את בית=החיים דק"ק יצ"ו וגם העמידו על הבית=חיים אוי לעינים שכך רואות, בכך עלה במוסכם שרשות לה"ה הגבאים דח"ק למשכן הכתר תורה דח"ק לצורך הדבר הנ"ל ליתן ליגמ"פ⁴ האריים ולא יותר כלל אף פ"א⁵, שאסור להם על שאר שום דבר להשכין או ליקח מעות אף פ"א כלל".

היהודים השלימו מהר עם הורין. ביום העשרים ושנים במאי באותה שנה 1754, נתן הורין ליהודים כתב=הסכמה (konsens) על הקרקע השייך להם. אחרי שעין, אומר הוא בכתב זה,

1 ארכ. ממשלתי בוילנה, ספרי המניסטרס הוילנאי מס. 5132, דף 1451. אשור על תביעה לדין בספרי המבצר הוילנאי מס. 4866, דף 398. האשור מיום 18. V. 1754

2 דף 400.

3 שמ"א — שמונה אנשים. בראש הח"ק עמדו ארבעה גבאים, שני רואי=חשבונוט ושני מכוררים.

4 יגמ"פ — Jegomość pan

5 פ"א — פרוטה אחת.

בפריבילגיות של המלכים על בית=העלמין ובכתבי=ההסכמות של ההורודניצ'ים הקודמים, החליט גם הוא לקיים את זכויותיהם ולבטל את התביעה שהגיש לבית=הדין של חצר המלך. הוא אסר על היהודים להקים על הקרקע השייך ליוריסדיקציה שלו בנינים ולעשות יוריסדיקציה לעצמם ורק בית=עלמין יוכל להיות שם.¹ מהאור השטחים השייכים לבית=העלמין והנכנסים ליוריסדיקציה של ההורודניצ'י, שניתן בכתב הנ"ל, כתקבל, כי מדובר כאן על שלשה שטחים: אחד שנקנה מהכמרים האבגוסטיינים, שני שהשליכו עליו עמודי חומה וקורות (של הגדר, בטח!) ועוד שלישי נגד שער בית=העלמין. על=פי כתב=הקיום הזה צריכים יהיו היהודים לשלם להורודניצ'י בכל שנה מס=קרקע בסך שנים=עשר זהובים. מלבד כתב=ההסכמה הנ"ל מיום העשרים ושנים במאי שנת 1754 קבלו היהודים עוד כתב=הסכמה מאותו ההורודניצ'י כעבור ששה ימים.² הכתב הזה לא בא לידינו. יש לחשוב, כי הכתב השני נותן תוקף ואולי מרחיב קצת את הכתב הראשון. ענין האדמה השייכת להורודניצ'י לא נגמר, כנראה, עם קבלת הפתבים. היהודים ראו צורך בדבר, כדי להבטיח לעצמם את בעלותם על הקרקע, להזמין שמש בית=דין דערפאות של גויים שיעביר מסירת הקרקע לידם באופן רשמי (instromisja).³ על=פי הזמנת ארבעת גבאי ח"ק גחש"א בא השמש בלויט עדים נוצרים מן האצילים בראשון ביוני שנת 1758 והעביר לידי היהודים שני שטחים השייכים להם עפ"י כתבי=הקיום של ההורודניצ'י. כאן מדובר, איפוא, על שני שטחים. המספר שנים או שלשה, כפי שמנינו לעיל, אינו משנה את מצב הענינים, כי בטח מדובר כאן על אותו השטח.

1 ארכ. ממש. ביילנה, ס. המיסטרט הוילנאי מס. 5132, דף 1451: Acticatio approbationis perillustris MDni Horain, Horodnici palatinatus Vilnen. in personas totius Sinag. Jud. Viln.

2 ארכ. ממש. ביילנה, ספרי ההורודניציות הוילנאית מס. 5363, דף 22. את התעודה הזאת אנו מפרסמים בהוספות מס. 7. 3 שם.

מלבד כתבי ההסכמה מההורודניצ'י השתדלו היהודים לקבל גם כתב-ההסכמה מהדרבניצ'י. באותה שנה 1758, שבה חיזקו היהודים את בעלותם על השטחים השייכים להורודניצ'י, קבלו גם מהדרבניצ'י לודביק אברמוביץ כתב-קיום (konsens) על שני שטחים השייכים ליוריסדיקציה של הדרבניצ'י, שהיהודים קנו אותם בזמן קדום מידי אנשים שונים¹. מהשטחים האלה צריכים יהיו לשלם מס= קרקעות 12 זהובים בשנה מלבד המס לטובת הצבא הנקרא היברנא (hiberna). מענין שהדרבניצ'י דורש את התשלום השנתי ביחד גם בעד ההורודניצ'י. יכול להיות שעל השטחים האלה היתה חזקה גם להורודניצ'י. בדבר הטכום שהיה נוטל הדרבניצ'י נודע לנו מפנקס הח"ק גחש"א משנת תקנ"ה (1795) שהיהודים היו משלמים לו שלשה ר"ט² שהם עשרים וארבעה זהובים. הדרבניצ'י אורבוביץ התחיל לדרוש יותר, רצה להעלות בדמים³, והיה לו בשביל זה „סכסוך גדול" על הח"ק גחש"א וגבאי הצדקה=הגדולה ובשנת תקנ"ה נתפשרו היהודים אתו והתחייבו לשלם לו חמשה ר"ט (=40 זהובים) בכל שנה⁴.

היהודים מוסיפים לקנות עוד קרקע מפעם לפעם. כך קונים הם בשנת 1773 מכהן נוצרי מיכאל אלכסנדרוביץ חצר, שנקראה לפנים „קרוקישקי" עם כל אדמתה, בניניה וגנה⁴. השטח הזה היה שייך ליוריסדיקציה של ההורודניצ'י והיהודים התחייבו לשלם לו את מס הקרקע ומס הצבא „היברנא" — יחד 12 זהובים 24 גרוש בשנה. כעבור שנתיים קונים היהודים עוד חצר סמוכה ומשלמים בעדה לבעליה הקודמים, לקזימיר וקריסטינה שמעונוביץ, 950

1 הארכ. הממ. בוילנה, ס. המכצר הויל. מס. 4804, דף 834. את התעודה הזאת ראה בהיספית מס. 8.
 2 ר"ט — רייכסטאלר.
 3 פנקס דח"ק גחש"א, דף 259.
 4 ארכ. ממס. בוילנה, ספרי ההורודניציות הויל. (נרשם באעות בין ספרי בי"ד המחוז) מס. 4217-*Konsens staroz. kahalnym wileń. mogil-* *nym na dworek i place...* אשור העברת החצר לידי היהודים בסורי בי"ד המחוז הויל. מס. 4221, דף 1355.

זהובים 1. גם חצר זו עומדת על שטחים השייכים להורודניצ'י. בשנת תקמ"ג (=1783) קנו היהודים שטח גדול סמוך לבית=העלמין מהבישוף מפלסקי 2. משנת תקנ"א (1791) יש לנו ידיעה, כי ח"ק נחש"א צריכה להוציא באופן תכופ סכום גדול לקנות כפר על=יד בית=העלמין משאינו בן=ברית 3. כעבר שנה מחליטה שוב הח"ק לקנות שטח קרקע לצורך זה 4. בשנת תקס"ג שוב דנים בענין מציאת מקורות הכנסה לצורך קניית שטחים להרחבת בית=העלמין. היהודים קנו אז שטח אדמה, אבל הצטרכו להשפט עליו עם הכמרים הברנרדינים, שהיה להם בית=עלמין לא רחוק מבית=החיים היהודי 5.

השגת אדמה לבית=העלמין היתה עולה בקושים רבים ובדמים מרובים. לפעמים היה הצורך נעשה גדול ותכופ ביותר, ביחוד בזמן מגפה. כך מוצאים אנו, שבשנת ת"ע, 1710, בשעה שפרצה בעיר מגפה ומספר המתים גדל באופן מבהיל, אסר שר הצבא הליטאי לודביק פוציי (Ludwik Pocij, Hetman Wielki W. X. L.) להפריע ליהודים לקבר את מתייהם על=ידי זה שלא יתנו להם להשתמש בשטחים נחוצים לכך. שר=הצבא לקח תחת חסותו את בית=העלמין וכל אחד, שיש לו תביעה בדבר הקרקע, צריך לפנות בטענותיו אליו והוא ישפוט בצדק. ההטמן אסר גם ליטול תשלומים ומסים מבית=החיים וצוה לשמור על הפריבילגיות שיש ליהודים על בית=העלמין שלהם 6.

היהודים השתמשו אז בטח בפקודה ובחסות שניתנה להם משר=הצבא להרחבת בית=החיים. סכנת המגפה המריצה את שר=הצבא להוציא את כתב הפקודה שלו סכסוכים בדבר הגבולות

-
- 1 ארכ. ממש. בוילנה, ס. המחזי הויל. מס. 4222, דף 27 Przyznanie przedaźnego prawa Żydom kahału wileńskiego służącego.
 - 2 פנקס דח"ק נחש"א, דף 312.
 - 3 פנקס דח"ק נחש"א, דף 273.
 - 4 שם, דף 270.
 - 5 שם, דף 208, בשנת תקס"ו.
 - 6 התעורה הזאת נרפסה בהוצאות האקטים של הק'מיסיה הארכיאוג'פית הוילנאית, כרך 29, דף 347.

לא פסקו בכל זאת במשך עשרות שנים. ביחוד רבו הסכסוכים עם הכמרים הכרמליים היחפים, שהיו שכנים רעים וקשים ליהודים. לכמרים הכרמליים היחפים היה בית-תפלה ע"ש טרסה הקדושה ועל-ידו בית-עלמין על קרקעות סמוכים לבית-החיים היהודי בראשונה היה שם בית-תפלה בנוי עץ ואח"כ בנה בשבילם בנין אבן הווייבודה הויטבסקאי מארציאן אוגינסקי. לכמרים אלה היו טענות בדבר שטחים על הגבול. אפשר שהטענות הן עוד משנת 1710. היהודים פנו בשנת 1740 אל אוגינסקי הנ"ל ובקשוהו, שיבדוק את התעודות שלהם ושל הכמרים על השטחים ויווכח, אם יש יסוד לטענותיהם. הווייבודה בדק את כל התעודות ומצא, כי השטחים הנמצאים בידי היהודים שייכים להם בצדק והגדר מסביב לבית-העלמין שלהם עומדת על הגבול הנכון. אוגינסקי אישר את כתבי היהודים ואל הכמרים הכרמליים פנה בבקשה, שיתנו ליהודים חסות. תמורת חסות זו צריכים היהודים לתת להם בכל שנה מתנות לחג הלידה „קאלנדה” — ולחג הפסחא וללוצ'בנה (włóczębnie)². כתבו של אוגינסקי פעל על הכמרים הכרמליים היחפים, אבל לא לזמן רב, כפי שנראה להלן.

אוגינסקי נגע בפתבו בשאלת הגדר. שאלה זו היתה חשובה מאד ובווערת תמיד. היהודים היו מוציאים הרבה כסף להקמת גדר חזקה. הגדר היתה מגינה בפני התנפלויות על בית-העלמין והיתה קובעת ומבצרת את הגבול. כל אלה שהיו להם טענות בדבר הקרקעות היו מפריעים להציג גדר והיו פורצים את הגדר. הדאגה לגדר תפסה תמיד מקום חשוב, כמו הדאגה להרחבת השטח ולהבטחת דרך חפשיית אל בית-החיים. בשנת תל"ד (1674), בשעה שהח"ק מוציאה כסף לקניית פיפה וקרקע, היא מוציאה כסף גם על גדר³. גם אח"כ בכל פעם שדנים בשאלת תקונים על בית-

1 ראה על המשה

2 ארכ. ממס. ביולנה, ס. בייך המבצר מס. 4754, דף 750. ראה:

בהוספות מס. 5.

3 פנקס דח"ק גחש"א, דף 411. ראה בהוספות.

החיים מקציבים גם בשביל בדק הגדר¹. הרבה סכומים צריך היה להוציא, כדי לקבל רשיון להעמיד את הגדר. רשיון כזה היו משתדלים להשיג מהבישופים ובאופן כזה להשפיע על השכנים הנוצרים לבל יפרצוה.

על דבר סכנת קצור הגדר ויחד עם זה נטילת שטחים מבית-החיים שומעים אנו בהחלטה משנת תקי"א (=1751), כ"א טבת, שנתקבלה בח"ק גחש"א:

„עלה במוסכם, שממעות הראשונות שיהי' מהיום וותן לצורך גדר בית-החיים באשר שהיה פשגה שיוצא מלפני השליט לקצור הגדר ודבר זה יש לחוש לפסידא ולא הדר דליפוק מיני' ח"ו חורבה, בכך עושו, גושו, חושו לעשות הגדר ולהעמידו על המיצר בסוף הגבול וממעות הראשונות יוגבה כל ההוצאות הנ"ל וחלילה לשנות, באשר שהוא צורך שעה מאוד, כידוע".

איננו יודעים מצד מי נשקפה הסכנה אן, אם מצד ההורודניצי הורין או מצד הכרמליים. משערים אנו, כי כאן מדובר על הורין, שהרס, כפי שידוע לנו, את הגדר גם בשנת תקי"ד.

היהודים פנו אל הבישוף הוילנאי מיכאל יוחנן זינקוביץ (Zienkowiec) בבקשה שיתן להם רשיון להעמיד גדר מסביב לבית-העלמין שלהם. לבישופים היתה השפעה על ענין קבירת המתים היהודים. כך יש לנו ידיעה, כי הבישוף הוילנאי ב'וסטובסקי (היה בישוף בשנים 1687—1722) הוציא תקנות בדבר קבירת מתים יהודים. התקנות עצמן אינן ידועות לנו. בודאי קבע בהן, איך צריכים היהודים לנהוג בעברם עם הליוותיהם ברחובות ועל-יד בתי-מנוח, ומצד שני איך צריכים להתנהג הכמרים ויתר הנוצרים עם הליוות יהודיות. אפשר, כי הבישוף ב'וסטובסקי נגע גם בשאלת הגדר. הבישוף זינקוביץ נתן ליהודים ביום השלשה-עשר בחדש ינואר שנת 1758 רשיון להקים מסביב לבית-החיים שלהם גדר מעצים עם

1 פנקס דח"ק גחש"א, דף 320 (מש. תק"ם), 273 (תקנ"א), 269 (תקנ"ב).
256 (תקנ"ו), 208 (תקס"ד), 187 (תקס"ט).

2 פנקס דח"ק גחש"א, דף 403

עמודי-אבן או לבנים, שיתמכו בה¹. גם הבישוף מַסְלִסקי נתן אח"כ, בשנת תקמ"ג, רשיון לבנות גדר.

היהודים השתמשו ברשיון שנתן להם זינקוביץ וחקימו מהר גדר מסביב לבית-החיים. בזמן העבודה של בנין הגדר הזמינו גבאי הח"ק גחש"א באי-כח מהכמרים הפרמליים היחפים, שיראו ויעידו, אם הם מעמידים את הגדר על הגבול הנכון או שהם תופסים קרקע השייך לכמרים. באו שני באי-כח מהכמרים ונוכחו, כי היהודים הקימו את הגדר על הגבול הקודם ולא נעשה שום עוול לכמרים הפרמליים. באי-הכח נתנו את עדותם ליהודים בכתב².

הכמרים הפרמליים לא היו נותנים כתב-עדות שפזה, לולא היו היהודים מתפשרים אתם בדבר השטחים שהפרמליים חשבוים לשייכים להם. באותו מעמד שניתן כתב-העדות הנ"ל נעשה בין הפרמליים והיהודים חוזה-פשרה דלקמן: הכמרים מסכימים למסור ליהודים שטח, שהיה שייך לפרמליים והם ספחוהו לבית-העלמין שלהם בזמן קדום, בזמן מלחמות ומגפות, וקברו שם הרבה מתים³. היהודים צריכים יהיו מצדם לשלם לכמרים בתור מס בעד השטח פעמיים בשנה, לחג הלידה (קאלינדה) ולחג הפסחא ("włóczębne"): חמשה זהובים ("טינפים") במטבעות, בשר רביעית הפרה, ספר ממין משופח, ראש" משקלו ארבעה פונטים, פלפלין, זנגביל, צמוקים קטנים, צמוקים גדולים, שקדים, אורז — חצי הפונט מפל המינים האלה.

1 ארכ. ממש. בוילנה, ס. המגיסטרט הוילנאי מס. 5136, דף 40. ראה

בהוספות מס. 6.

2 ארכ. ממש. בוילנה, ס. בי"ד המכצר הוילנאי מס. 4773, דף 725

Akt testimonialnego skryptu bractwu żydowskiemu mogił wileńskich żłuzącego.

3 ארכ. ממש. בוילנה, ס. בי"ד המכצר הוילנאי מס. 4773, דף 724:

Akt skryptu pewnego bractwu Żydowskiemu na mogiły wileńskie służącego. — „... antiquitus jeszcze tempore hostilitatis różnych inkursyj i powietrza in antiquitate gruntu mogilnego na którym wiele trupów zmarłych pogrzebionych bez przeszkody od X Karmelitów“.

התשלום והמתנות, שהיהודים התחייבו לתת לכמרים היחפים היו עולים בפסח רב. אולם ליהודים היה כדאי ונחוץ להשלים עם שכנים רעים אלה. מתוך כתב-החזוה רואים אנו, כי התביעות היו מהשנים הקודמות, יכול להיות, כי משנת 1710, שנת המגפה. בכתב מודגש, כי השטח היה שייך לכמרים והם מוסרים בעצמם אותו ליהודים. הדגשה זו לא היתה, אפשר להבין, לפי רצונם של היהודים, אבל צריך היה לגמור את הסכסוכים ולכן הסכימו לניסוח שכזה גם בעל פה.

אפשר היה לחשוב, כי הכמרים היחפים יסתפקו מעכשיו בסכומים ובמתנות שנקבעו בחזוה ולא יפריעו יותר את מנוחת שוכני העפר. אולם הכמרים התחילו כעבור זמן קצר אחרי עשית החזוה לדרוש תשלומים גדולים יותר וחפצו גם להתחיל במשפט עם היהודים בדבר הקרקעות. בפנקס הח"ק גחש"א קוראים אנו החלטה כזו משנת תקכ"ב, ראש חודש אב¹:

„עלה במוסכם בנידון הפזמרים באסאקיש², שרוצים לשפוט עבור הבית-חיים, בכך נתנו רשות האלופים ש"א³ להאלופים הגבאים להתפשר עם הפזמרים הנ"ל ורשות בידם ליתן שוחד עד כמה שיראו לפי חכמתם ליתן. וגם רשות בידם להוסיף להפזמרים הנ"ל על חמשה ג"ש שנותנים בכל ראטי' עד שלשה ר"ט עם חמשה ג"ש הנ"ל, דהיינו שיהיו נותנים להם כל שנה עולמות סך ששה טאלר".

מהחלטה זו אנו רואים, כי אפשר היה לפעול על הכמרים על-ידי שוחד. ואמנם עלה בידי היהודים מהר להתפשר עם הכמרים היחפים. היהודים התחייבו לשלם בכל שנה חמשה ר"ט (פארבעים זהובים) ומתנות בשמים. בפנקס החברה-הקדישא קוראים אנו על הפשרה הזאת בהחלטה מיום כ"ד אב מאותה שנת תקכ"ב⁴:

„באשר שאלופים גבאים דחברה הקדושה גחש"א הגדילו עצה והפליאו תושיה בעסק בית-החיים דק"ק ונלוו אליהם האלופים

1 דף 395.

2 Bosaków — יחשים.

3 שמונה אנשים.

4 דף 387.

הגבאים דצ'ג דק'ק ואמרו לדבק טוב, טובים השנים מן האחד, והתאמצו בחריצות והשתדלות, הניחו עסקיהם ועשו לש"ש ופעלי פעולת אמת לעשות רצון קונם עד שהוציאו מכח אל הפועל ונתפשרו עם הפומרים, אשר רצו להפר ברית וחוק אשר מימים קדמונים וליקח חלק גדול מבית-עלמין ומקרקע השייך לבית-עלמין עד שהוצרכו לפשרם לעולמי עד שיבוא הגואל ליתן בכל שנה ושנה סך חמשה ר"ט ומתנות בשמים. והתקשרו בקנסות גדולות אם יעברו מליתן לפומרים כנ"ל.

אולם גם אחרי פשרה זו לא חדלו הפמרים הפרמליים היחפים להציק ליהודים. בשנת 1770 עורכים הפמרים התנפלות על בית-העלמין. הכמרים שלחו אנשים היושבים על הירידיסקציה שיצרו להם ואלה הרסו את הגדר והחריבו הרבה מצבות¹.

היהודים הזמינו שמש של בית-דין ממשלתי ובקשוהו, שילך לראות את כל הנעשה, יחקור מי עולל להם את כל זה וימסור גבית עדות רשמית על כל הנעשה. שמש בית-הדין (נקרא גם „גנרל“) בא וראה, שהפמרים הפרמליים פרצו את הגדר, פרקו את העצים, הרסו את עמודי-החומה מכוסי-הרעפים, שהיו תומכים בגדר, הפילו וקלקלו מצבות עם הכתובות היהודיות ואחדות מהן החריבו לגמרי². השמש פנה אל הפמרים הפרמליים עצמם בשאלה, מי עשה עוולות אלו. הם ענו, כי ציוו את האנשים היושבים על שטח הירידיסקציה שלהם להפיל את כל זה. היחפים הוסיפו, כי עוד יפילו גם את יתר המצבות ויצוו לחרוש את השדה.

הפמרים הפרמליים הרסו אף, בטח, לא את כל בית-העלמין, אלא רק את החלק אשר על הגבול, שהיו לפנים יוצאים בתביעות וטענות אלו. איננו יודעים איך נגמרה התגרה, משערים אנו, כי עלה בידי היהודים באמצעים מנוסים מכבר, בשוחד, בתשלומים גבוהים ומתנות בשמים, לשכך את חמתם ולקבל בחזרה את שטחי בית-העלמין שגזלו.

1 ארכ. ממש. בוילנה, ס. ב"ר המבצר הוילנאי מס. 4785, דף 330 :

Zeznanie wizji Żydom kahału wileń. służącej.

2 שם. גבית-הערות נעשתה ביום 1770.XI.11.

כדי להשמר בפני התנפלויות כאלו השתדלו היהודים לפני הבישוף הדוכס איגנץ מסלסקי וקבלו ממנו בשנת תקמ"ג (1783) רשיון לבנות גדר-חומה מסביב לבית-העלמין. הבישוף מכר ליהודים גם שטח-אדמה גדול סמוך לבית-העלמין ונתן להם גם פריבילגיה על דרך חפשית אל בית-החיים¹. הרשויות והשטח עלו ליהודים בסכומים גדולים מאד. שמואל ב"ר פייבוש, המכונה בפנקס בתארים "התורני הראש", הצטיין אז בהשתדלויותיו לפני הבישוף. החברה הקדישא גחש"א חפצה לתת לו בעד טרחתו שלשים אדומים² או לתת לו ולבניו מנויים וכבודים בח"ק.

בין החסידות שהיהודים קבלו מאדונים שונים היתה חשיבות מרובה גם לכתבי-החסות של הדוכסים ראדזיבילץ. לדוכסים אלה, שבני משפחתם היו מתמנים לעתים קרובות למשרת ווייבודה בוילנה, היו שטחים גדולים על פרבר העיר שניפישוק (Snipiszki). קרוב לבית-העלמין היהודי. היהודים היו משלמים גם להם תשלום שנתי בעד החסות הזו. בידינו נמצא כתב-חסות שכזה, שניתן ליהודים בשנת 1740 מהדוכס הירונים פלוריאן רדזיבילץ³. הוא נותן ליהודים את חסותו על בית-העלמין שלהם, פמו שהיו נותנים גם קודם הדוכסים לבית רדזיבילץ. הוא מצוה על פקידיו וסוכני בתיו שבויילנה ובשניפישוק שלא יפריעו ליהודים אלא גם יגינו עליהם בכל מה שנוגע לבית-העלמין. היהודים צריכים לשלם לאוצרו כמו קודם ארבעים זהובים בשנה.

היו מקרים, שהרדזיבילצים או פקידיהם היו דורשים תשלומים יותר גבוהים או היו טוענים, כי השטחים של בית-העלמין שייכים להם. בשנת 1739 דן שופט היהודים, הפודבוייבודה, בשאלת תביעה כזו מצד הדוכסית רדזיבילץ. היהודים הראו את הפריבילגיות שלהם ואת יתר תעודות הקנין על שטחי בית-החיים והוכיחו, כי הם משלמים לרדזיבילצים רק בעד חסות. באי-כח הדוכסית ראו, כי לתביעותיהם אין שום יסוד ולכן בטלו בעצמם את דרישותיהם

1 פנקס דח"ק גחש"א, דף 313, 312.

2 1 ארום = 18 זהובים.

3 ארכ. ממש. בוילנה, ס בייך המגדבורגי (העירוני) מס. 5348, דף 979.

ראה: בהוספות מס. 4.

והשוֹפֵט אישר את זכויות היהודים על קרקעות בית=העלמין¹. על=ידי כתב=החסות, שהיהודים קבלו מהדוכס רדזיבילץ פעבור חצי שנה, סודר היחס בין היהודים ובין הדוכסים רדזיבילץ לגמרי. בשנת תקנ"ג (1793) מוצאים אָנֶג, פי האָדון קוֹלֹבסקי, בא=פח הרדזיבילצ'ים, דורש בעשרה זהובים בשנה יותר מאשר נקבע בכתב=החסות והוא כותב בשובר, כי התשלום הוא בעד מס קרקע, כאלו היה אָדון לקרקע. היהודים החליטו לא להוסיף על ארבעים הזהובים בשנה ולא להסכים לנוסח מוטעה של השובר, מפיון שיש כתב=הסכמה מהדוכס על שייכות הקרקע ליהודים².

התנפלויות על הלויים המתים. כתב=החסות היו נחוצים מאוד ליהודים, כדי להשמר בפני התנפלויות של שכנים רעים על בית=העלמין ועל ההלויות. מלבד השכנים, שהיו רוצים לסחוט תשלומים מהיהודים, היו עושים את בית=העלמין ואת ההלויות מטרה לחציהם גם העירוניים במלחמתם ביהודים. בשנת 1634, בשעה שהיהודים קבלו מהמלך ולדיסלב הרביעי כתב=זכויות על מסחר חפשי בכל מיני סחורות וגם אוניברסל (כתב=פקודה) נגד התנפלויות על היהודים, ערכו העירוניים, ששמרו בלבם עברה על היהודים גם בלאו הכי על שקבלו לפני שנה כתב=זכויות גדול, התנפלויות על לוויה וגם על בית=החיים. ההמון, סוחרים, בעלי=מלאכה ואנשים שונים התנפלו ביום השלישי באפריל שנת 1634 על המלרים והפוס כפות אכזריות במקלות ובאבנים ואחר=כך פרצו אל בית=העלמין והרסו הרבה מצבות³. שמש בית=דין ממשלתי, שהוזמן על=ידי היהודים וגם על=ידי הפודסטרוסטס לראות את המופים, מצא את בעל=הבית מרדכי בן שמואל מוטל במטה וגם עוד עשרים ושלשה יהודים מופים ופצועים עד זוב דם. ליהודים אָבדו על מקום התקלה סכומים קטנים וגדולים וגם פובעים. מכיסיו

1 ארכ. ממש. בוילנה, ס. ביי"ר המבצר מס. 4754, דף 748: Akt dokumentu testimonialnego Żydom wileń. bractwa mogiłek służącego.

2 פנס דח"ק נחש"א, דף 268.

3 Д. Магид: Вильна (Еврейская Энциклопедия V כ. 578 צד).

של בעל-הבית הוציאו כסף רב וגם עשרים ושנים כפתורי כסף.¹ העירונים שאפו לגרש את היהודים מהעיר לגמרי, הם הביטו בעין רעה על התישבות והתרבות היהודים בעיר וקבלת זכויות על ידם מהמלכים, כי ראו בזה בטול הפריבילגיה שלהם משנת 1527 האוסרת על היהודים להתישב בעיר ולסחור בה. המלכים הפולניים לא התחשבו בפריבילגיה הזו, כי טובת יתר האוכלוסין דרשה להרשות ליהודים להשתקע בעיר ולסחור בה. בשעה שגייסות מוסקבה שטפו ובאו על פולין וכבשו את וילנה בשנת תט"ו, פנו העירונים אל הצאר הרוסי בבקשה שיוציא את היהודים מהעיר וירשה להם להתישב רק על בית=העלמין מעבר הנהר וילייה...²

אולם אם להתנפלויות העירונים היה אופי „פוליטי“ כביכול, הנה להתנפלויות של כמרים ואדונים שונים על הלויות המתים היה טעם פשוט יותר, היינו סחיטת תשלומים ו„מתנות“. עד היכן היו ההתנפלויות מגיעות מראה לנו עובדה זו משנת 1726: בשעה שעברה ביום השני באוקטובר בצ'הריס בשקט גמור ובלי לזיה עגלה פשוטה עם בר=מינן על=יד מנזר (קרוב לשער העיר, עכשיו על הרחוב הוילנאי, בית=תפילה ע"ש קתרניה ומנזר של הבנדיקטיניות) יצא הכומר לומצ'קה (Łomaczko) בחברת עוד אנשים שונים אל הדרך הנמצאת ברשות הרבים והתנפלו יחד על העגלה. את העגלון, שהיה נוצרי, הפילו מהעגלה והובילו אל חצר המנזר את המת, את העגלה ואת הסוס והשאירם שם. היהודים פנו תיכף אל הבישוף והוא שלח לכומר התראָה, ששיב מיד את המת ואת העגלה עם הסוס. הבישוף הדגיש בהתראָתו גם את הטעם, שעפוב המת במנזר יכול לגרום להתפשטות מחלות מתדבקות (infekcja) ואיים על הכומר בהרחקה מהכהונה ובענשים. לומצ'קה לא נשמע לאזהרה ואפו חרה עוד יותר בשביל זה. הוא הוציא את העגלה עם המת אל כפר ברשות הרבים, הטיל את

1 Бершадский: История Вил. евр. общины (1593—1649) (Восход 1887 кн. 4 стр. 75).

2 Kraszewski: Wilno od początków do r. 1750 t. II str. 125.

המת לבצה ואת הסוס הוביל בחזרה אל המנזר. הבישוף צוה להוציא את המת מהבצה ולהסיעו מן העיר, אבל הכומר הפריע בעד זה, זרק אבנים באנשים שניסו למשוך את המת מהבצה. וכך היה מוטל הבר-מינן בבזק יום ולילה שלם. החקירה שנעשתה תיכף קבעה, כי המת מונח בבצה והסוס נמצא במנזר. בעד מעשה יפה זה קבל אָמנם הכומר בראשונה עונש של הרחקה מכהונתו, אולם מהר הושב למשמרתו¹.

כל זעפו של הכומר היה בלי ספק בשביל התשלום שהיו נוטלים מהלויות יהודיות. העגלה הפשוטה עברה בחשאי, בלי מלואים ועגלון נוצרי נהג בה — הכומר ראה בזה נסיון להעביר מת בלי תשלום ולקפח את פרנסת המנזר. מעצורים כאלה בדרך מן הגיטו עד בית-החיים היו רבים. בשנת תקס"ד נהרגה אפילו אשה יהודיה אחת, אסתר בת הרב אליעזר מקראז, בשובה מבית-העלמין לביתה² הדאגה לחופש ההעברה ולהעמדת הדרך לא היתה פחותה מאשר לבית-העלמין עצמו. היו דרושים מאמצים רבים וצריך היה לתת תשלומים רבים, כדי שאפשר יהיה להעביר בשלום את המת עד בית-החיים.

הדרך — רחוב היהודים. את הנהר היו היהודים עוברים לפנים בסירות ואחרי שנבנה גשר — דרך הגשר או גם בסירות. אחרי הגשר היתה הדרך עוברת על שפת הנהר ימינה. קצה הדרך הזה היה נקרא „רחוב-היהודים”³. הופעה דומה מוצאים אנו גם עכשיו ביחס לבית-העלמין החדש: הרחוב המוביל לבית-העלמין זה נקרא „kierkutowa”, כלומר רחוב בית-העלמין היהודי (קירקוט מלשון קירכהוף).

הגשר. גם הגשר שמש לפעמים קרובות מעצור בעד ההלויות. את הגשר בנה קרוב לשנת 1536 ההורדניצי הוילנאי

1 אי.כ. ממש. ווילנה, ס. בי"ר המבצר הוילנאי מס. 4752, דף 685.
(Aktykacja dekretu konsystorskiego Żydów wileń. służącego)

2 ראה את הכתיבת על מצבתה בפרק השני. קברה מצוין על המפה במספר 117.

3 עפ"י מפת העיר וילנה מראשית המאה הי"ס הנמצאת בארכיון עיריית וילנה.

הזיונים, שקבל על זה פריבילגיה מהמלך. הזיונים הוציא על בנין הגשר הרבה כסף ונדב את ההכנסה מתשלומים, שיטלו מעוברים ונוסעים, להקמת ולכלכלת בית-חולים על-שם השלישיה הקדושה על-יד בית-הכנסיה אשר על שם זו של הכמרים הדומיניקנים בוילנה. את ההנהלה והדאגה לגשר ולבית-החולים קבלה עליה בשנת 1545 העיריה הוילנאית. היהודים לא חפצו לשלם לעיריה תשלומים מהלוויות בסמכם על כתב זכויות (אורדינציה) של המלך ולדיסלב הרביעי משנת 1633, שעל-פיה משלמים היהודים לעיריה סכום שנתי והם פטורים מפל מיני תשלומים עירוניים אחרים. היהודים היו רגילים להשתתף במצות הלוית המת ונטילת תשלומים מהלוויות המה גורמת להתפורות המלוים. דרישת תשלומים מהלוויות כמו מהעברת סחורות ובקר עלב את הרגש הדתי של היהודי, שהלוית המת נחשבת אצלו למצוה רבה. היהודים פנו אל המלך ולדיסלב הרביעי וזה אסר בפריבילגיה שנתן ליהודי וילנה בשנת 1642, ביום העשרים וששה במאי, על המגיסטרט ליטול מהם תשלומים, מפני שתמיד הם משתתפים בהוצאות לבדק הגשר¹. בפריבילגיה שניה נאמר, כי אין ליטול מהיהודים על בנין ובדק הגשר יותר מהסכום "הרגיל משנים קדומות"². את הפריבילגיות האלו אשרו כל יתר המלכים הפולניים. היהודים מוכרחים היו בכל זאת לשלם בעד העברת מתים דרך הגשר. היהודים חפצו לבוא לידי הסכם בדבר התשלומים המעיקים האלה כי נזגשו מלהפטר מהם. הקהל עשה חוזה בענין המדובר בשנת 1672 עם הכומר רודוביק, הפרובושץ של בית-התפלה על שם השלישיה הקדושה. בחוזה הזה נאמר: "אני הכומר רודוביק, פרובושץ של בית-התפלה של השלישיה הקדושה, מודיע בכתב של פשרה זה, הניתן ברצוני הזב לעולם, שאם-פי היהודים הוילנאים יש להם

1 ארכ. ממש. בוילנה, ס. ב"ר המבצר הוילנאי מס. 4752, דף 448.

התזורה הזאת נדפסה בהוצאות הקומיסיה הארכיאוגרפית הוילנאית, בכרך 29 תעודה מס. 201, אבל חסר שם חלק חשוב של התעודה.

2 שם. התארוך אינו ברור - כתוב 1717, אבל הוא אי-אפשרי, כי

זה כנראה גם-כן מזמן ולדיסלב IV.

(כתוב) בפריבילגיה שקבלו מהמלכים יר"ה, שיהיו פטורים מתשלום וממכס מהגשר הוילנאי, בכל זאת מפני שהם מעבירים לפעמים קרובות גופות מתייהם, אנשי העם היהודי, אל בית-העלמין דרך הגשר או דרך הנהר וילייה, לכן פעלתי עליהם באופן טוב, שהחליטו ברצונם הטוב לשלם לי ולבאים אחרי בכל שנה ושנה לעולם עשרים זהובים ועשר מידות בשמים, כלומר לחג-הלילה עשרה זהובים במקום קאלינדה, פונט פלפלין, פונט זנגביל, פונט אורז, פונט וחצי כרכם, פונט צמוקים גדולים וגם לחג הפסחא במקום וולוצ'בנה עשרה זהובים ובשמים כאלה מספר פונטים שוה. ואני מבטיח אותם, כי אינם צריכים לסבול ולא יהיה להם שום קשי בהעברה כזו דרך הגשר או הנהר לא מצדי ולא מצד איש אחר¹.

בכתב הזה מודה הכומר בעצמו, כי אין היהודים מחייבים לתת שום תשלומים על סמך כתבי-הזכויות שלהם. אנו רשאים להטיל ספק בדבר אם, פעל על היהודים באופן טוב, שהחליטו ברצונם הטוב לשלם לו את הסכומים ולתת לו "מתנות" פעמיים בשנה. היהודים עשו את החוזה בעל-כרחם, כדי להשתחרר מהתשלומים המחפירים על יד הגשר.

המגיסטרט יצאו מיד נגד החוזה הנ"ל ותבע לדין את הכומר ויחד אתו את היהודים. פסק-דין של בית-דין קומיסרי בטל את החוזה. הנמוק היה, כי החוזה לא נעשה על-ידי בית-החולים ע"ש השלישיה הקדושה ולכן הוא נוגע רק לכומר עצמו ולקהל היהודי. חברי הקומיסיה פסקו, כי היהודים צריכים לתת תשלומים בעת ההעברה דרך הגשר, כי הגשר מתקלקל, אבל ההעברה בסירות צריכה להיות בשביעם חפשית מתשלומים².

המגיסטרט התחיל לטול תשלומים מהלויות והיה נוטל שני זהובים מכל מת. היהודים פנו אל המלך ין סוביסקי בתלונה על

1 ארכ. ממש. בוילנה, ב"ר המבצר הוילנאי, מס. 4763, דף 332. את

התעודה ראה בהוספות מס. 2.

2 Dubiński P.: Zbiór praw i przywilejów m. stoł. W. X. L. Wilnowi nadanych. Wilno, 1788. ראה שם דף 242.

זה וכתבו כי דורשים מהם תשלומים, באצמלאות בלתי ברורות להם"²: המלך שלח בשנת 1685 אל העיריה מכתב=אזהרה ובו אסר עליה לייטול תשלומים בלתי=צודקים אלה¹.

גם אזהרות המלך לא פעלו ביותר על לב העירונים והיהודים היו צריכים להמשיך את המלחמה בעד העברה חפשית של הלויות המתים דרך הגשר. בשנת 1749 מוציא טריבונל=האוצר (Trybunał Skarbowy) פסק=דין, כי אין היהודים צריכים לתת כסף לתקן הגשר ולצרכים עירוניים אחרים, על=סמך כתב=הזכויות (אורדינציה) משנת 1633 והחווה עם העיריה משנת 1742². גם החווה בין הקהל ובין העיריה שנעשה בשנת 1742 קובע כמו האורדינציה משנת 1633, שהיהודים ישלמו לעיריה סכום שנתי מסוים ובעד זה יהיו פטורים מתשלומים עירוניים אחרים.

גם פסק בית=דין=האוצר לא שנה את מצב הענינים והיהודים ראו צורך לעצמם לתפוס את הרע במעוטו ולעשות חווה עם חוכר הכנסות הגשר. בשנת 1757 עושים היהודים חווה=פשרה עם האדון מינקיביץ (Minkiewicz), הויט³ הוילנאי, שהיה לו יפוי=כח ורשות לייטול את התשלומים מהגשר, חווה דומה לאותו החווה שעשו עם הכומר רודזביטש לפני שמונים וחמש שנים. גבאי החברה=קדישא גחש"א התפשרו עם מינקביץ, שישלמו בעד העברת מת בלוית שמונה אנשים רק טינף (=זהוב) אחד⁴. בכתב החווה נאמר בפירוש והודגש, שהוא נעשה על יסוד כתב המלך סוביסקי וחווה הפשרה עם רודזביטש, שבהם נאמר, כי היהודים חפשים מתשלומים בעד העברת מתים דרך הגשר. את כתב=הפשרה עם מינקיביץ הגיש ביום השמונה=עשר בינואר שנת 1757 להרשמה בספרי המגיסטרט הוילנאי יהודה ספרא ודיינא דמתא, הידוע

1 ארכ. ממש. בוילנה, ס. בי"ד המכצר הוילנאי, מס. 4768, דף 416. את התעודה ראה בהוספות מס. 3.

2 ארכ. ממש. בוילנה, ס. האוצר מס, 2689, דף 259- (Dekret mię-
dzy JPietkiewiczem, instyg. Tr. Skarb z niewiern. Żydami wileń.)
3 מלשון wojt=advocatus.

4 התעודה הזאת נדפסה בהוצאות הועדה הארכיאוגרפית הוילנאית כך
23 מס. 225.

בקצור שמו יסוד. תפקידו של היסוד בכריתת החוזה לא הצטמצם בודאי רק בפעולתו זו, שצריך היה לעשותה כסוד, אלא העסקן הצבורי והשתדלן הגדול הזה הוא אשר הביא לידי גמר את הפשרה.

משנת 1790 יש לנו רשימת התשלומים, שהיו נוטלים מפל עובר ושב דרך הגשר הירוק. הכומר קונדוביטש, הפרובושץ של בית=התפלה. ובית=החולים אשר ע"ש השלישיה הקדושה, פנה אל הקומיסיה של האוצר (Komisja Skarbowa), שהיתה כאלו מיניסטריון הפיננסים בפולין וליטא, בבקשה להרשות לו לייטל תשלומים מעוברים את הגשר הירוק עד שיתקנו את הגשר. הקומיסיה נתנה לו רשות לייטל בין יתר התשלומים גם אלה:

„בעד העברת מת יהודי וזן ביחד עם ההלויה — 1 זהוב 8 גרוש

„ בעד העברת ילדים יהודים מתים — — — — 13 „

כשהיהודים מעבירים מהעיר קלפי,

טבלאות או אבן הנקראת תחומות — — 13 „

ח"ק הלויית המת ונושאי=המטה. הדרך אל בית=החיים היתה, איפוא, כרוכה בהרבה קשיים ומעצורים. צריך היה לשלם תשלומי=כופר מרובים, צריך היה לדאוג תמידית שההלויה תעבור בשלום ושלא יסגרו את הדרך בעדה. למטרה זו יצרה הקהלה הוילנאית חברה מיוחדת, שעליה הוטל לשלם את התשלומים הדרושים ולהעמיד דרך חפשיה להלויות עד בית=העלמין. חברה קדישא זו נקראה: ח"ק הלויית המת ונושאי=המטה. לבית=החיים עצמו ולקבורה דאגה הח"ק גחש"א, אבל העברת המת נמסרה לח"ק מיוחדת זו, הלויית המת ונושאי המטה. הקהל מסר לח"ק הלויית המת הכנסות מיוחדות, כמו דמי=עגלה ודמי=גשר. כבר בשנת ת"ל (1670) קיימת הח"ק הלויית=המת² והיא נוטלת דמי=גשר ודמי=עגלה. במחצית השניה של המאה הי"ח לספה"נ נוטלת הח"ק הלויית=המת חלק עשירי מדמי=קבורה. אפשר, כי גם במאה הי"ז

1 ארכ. ממש. בוילנה, ספרי הקומיסיה של האוצר מס. 2781 דף 8.
את המלה האחרונה (tchimis) צריך לבאר, לפי השערתי, כמצבת אבן.

2 תקנות הח"ק גחש"א משנת ת"ל בכוף פנסק הח"ק גחש"א (תקנה מ"ב).

היתה הח"ק הוּז נוטלת תשלום כזה, אולם אין לנו ידיעות שתוכלנה לאמת את ההשערה הזאת.

הח"ק הלוית המת לא תמיד יכלה למלא את התפקיד שהוטל עליה ולהעמיד דרך חפשית אל בית-העלמין. נחוצים היו לפעמים סכומים גדולים, כדי לפצות אדונים קשים, כדי לקנות שטחים שדרכם עוברת הדרך וכדי לעמוד לדין, והחברה הדלה הוּז לא היה ביכולתה להספיק את הדרוש. חולשתה זו גרמה לבטולה.

סגירת הדרך ובטול הח"ק הלוית המת. בשנת 1765 נסגרה לגמרי בפני הלויות המתים היהודים הדרך הקדומה, שהיתה עוברת על שפת הנהר וילייה. אָדון אחד, פיורו (Pioro) שמו, קנה לו שטחים על שפת הנהר, מימין הגשר הירוק. פיורו החליט לבנות שם ארמון וקרא לאחוזתו פיורומונט (Pioromont) — כלומר: גבעת פיורו. הוא צוה לשפוך על הדרך עפר וסגר כך את הדרך בפני היהודים. האָדון הזה גדר את שטחיו וגם את הדרך בתוכם כך, שאי-אפשר היה לעבור דרכם ¹. היהודים נמצאו במצב קשה מאד. הם חפצו להלחם בעד זכויותיהם והגישו עצומותיהם לבית-הדין בורשה (לבי"ד חצר-המלך) אולם צורך השעה היה להשיג תיכף מפיורו דרך אחרת, כדי שאפשר יהיה להגיע אל בית-החיים. פיורו הסכים להעמיד להם דרך אחרת, שתעבור בגנו. כעבור זמן-מה נטל מהיהודים גם את הדרך הזאת, כי חפץ להרחיב את גנו. הוא הסכים להעמיד ליהודים בשטחיו דרך בשביל הלויות מתיהם וגם הרשה לעבור רגלי במשעול על שפת הנהר וילייה. פיורו נתן ליהודים כתב, שבו הוא מודה, כי לקח לו וגדר את הדרך, שהיתה משמשת ליהודים משנים קדומות. על סמך הפריבילגיות ועל-פי הצדק, ולכן הוא נותן להם בחליפין דרך אחרת ².

ה"חליפין" לא היו לרצון ליהודים. שנוי הדרך גרם לקושיים רבים. מעשיו של פיורו היו מעשי עוול בלתי-חוקיים. היהודים

1 ארכ. ממש. בוילנה, ספרי המגיסטרס הוילנאי מס. 5142 דף 1335.

ראה בהוספות מס. 9.

2 שם.

פנו, כפי שהזכרנו למעלה, לבית-דין לורשה. למשפט זה נחוץ היה הרבה כסף. הח"ק הלוית=המת, שעליה היה מוטל לדאג לדרך, לא יכלה למלא את תפקידה, היא היתה חלשה בפני מאורעות גדולים כאלה. ראשי=הקהל החליטו להתרות בח"ק הלוית=המת, שתעמיד את הדרך חפשית מפני ערעורים וטענות הן מהאדון פיורו והן משאר "פריצים" וכמרים. הח"ק צריכה להשיג גם כתבים ברורים על דרך חפשית. ההחלטה נתקבלה ביום ח' בטבת תקכ"ח וניתן לח"ק הלוית=המת זמן של שלשים יום, שבו מחויבת הח"ק למלא את הדרישות הללו. אם הח"ק לא תעשה את המוטל עליה במשך הנ"ל, תמסר מצות הח"ק הלוית=המת לנושאי=המטה יחד עם הכנסותיה לח"ק גחש"א וזו תצטרך להעמיד את הדרך 1.

הח"ק הלוית=המת לא יכלה למלא את דרישת הקהל וגם לא מלאה. גבאי הח"ק הלוית=המת טענו, כי אין עליהם חיוב כלל להעמיד את הדרך. בית=הדין היהודי טפל בשאלה זו ופסק: "על הח"ק הנ"ל (הלוית=המת) להעמיד דרך ומחויבים הח"ק הנ"ל (הלוית=המת) להעמיד שטר=חוב של איש בטוח לפי ראב"ד שילוו מעות על זה שתי מאות אדומים, בכדי לילך למשפט עם האדון הנ"ל (פיורו) עד שיעמידו הדרך בשופי והשקט בלי ערעור ולהעלות בערפאות; ובאם לא יספיק ח"ו סך הנ"ל, אזי מחויבים הח"ק ליתן עד כדי הצורך וזמן ארכא ניתן להח"ק הנ"ל להעמיד השט"ח הנ"ל להרוזנים ויונה ביד הרבני הסופר דמתא ביום ד' הבע"ל, ובאם לא יעמידו השט"ח ליום ד' הנ"ל עד הערב, אזי זכות החברה בטל(ה) לגמרי ורשות להרוזנים ליטול המצוה לגמרי מאתם וליתן למי שירצו כאות נפשם. ומחויבים הח"ק הנ"ל להשיב ש"א (שמונה=אנשים) שלהם לפקח בדבר ומזהירים בחרם ע"ז (על=זה). גם הטלנו בחרם שלא יתנו איזה שטרי חובות לפנים, בלי שיטלו מעות ושלא יעשו קבוצות" 2.

1 פנקס דח"ק גחש"א, דף 335.

2 פנקס דח"ק גחש"א, דף 334.

הח"ק הלוית=המת לא היה ביכולתה לעשות ולא עשתה מה שהוטל עליה ולכן בטלה. על=פי החלטת ראשי=הקהל נמסרה המצוה של הח"ק הלוית המת ונושאי=המטה לח"ק גחש"א. הקהל הקטין אָז את התשלומים שהיו נוטלים מבר=מינן והרשה לח"ק גחש"א לטול רק את דמי=הגשר ודמי=העגלה שהיתה קודם נוטלת הח"ק הלוית=המת. על ועדה בת שבעה אנשים: שני ראשי=הקהל, שני באי=בית הח"ק הלוית=המת, שני באי=בית הח"ק גחש"א והרב שביעי הוטל לסדר את שאלת אחוד שתי החברות לצחת¹. חלק של חברי הח"ק הלוית המת נתקבלו לחברים בח"ק גחש"א.

על=ידי הטלת התפקיד של העמדת הדרך על הח"ק גחש"א עוד לא נפתרה השאלה. קשה היה להלחם באָדון חזק שנטל את הדרך בורוע ובנה במקום ההוא פלטרין גדולים. חלפו שנים אחרי שנים והדרך נשערה בידי בעל=הזרוע. צורך השעה היה להבטיח לכל=הפחות דרך, שתעבור סחור=סחור בשטחים השייכים לאנשים שונים. כך קוראים אָנו בפסק=בית=דין מיום י"ד אייר שנת תק"ו: „הן היום נגשו לפנינו גבאי ח"ק גחש"א לטעון עם הא' גבאי דצ"ג ומענה בפיהם: הלא ידוע שהדרך שהיו עוברים לבית=עלמין נטלה בורוע וכהיום עוברים על דרך בפלאץ (=פפר) ערל אחד ומן ההכרח ליקח הפלאץ ההוא מן הערל ההוא וכהיום הערל רוצה למכור, ואחר שמכר הכנסות של בית=עלמין נוטלין גבאי צ"ג שני חלקים בכך יתנו גם לזה שני חלקים, אחרי שהוא דבר הצורך לבית=עלמין..."² בשנת תקל"ח מחליטים שוב גבאי הח"ק גחש"א: „לקנות את מקום הדרך שהולך לבית=העלמין"³. בשנת תקמ"ב ממלאה הח"ק גחש"א את ידי ארבעת חברים חשובים (הראש הנגיד מוהר"ר יהודא ב"ר ליפמן, הראש הנגיד מו"ה ליב ב"ר ליזר, הרבני הראש הנגיד מוהר"ר אברהם ב"מ מיכל והרבני מ' ליב מפניסק), להתאמן להשיג אצל הערל וזראוויץ, הדר אצל הפלאץ של יגמ"פ פייארע (Jgmp Pioro), שיתן רשות להוליך

1 שם. דף 335.

2 פנקס דח"ק גחש"א, דף 335.

3 שם, דף 322.

עפצש'ת מתים דרך חצרו; ובידם לפזר ע"ז איזה סך כפי ששיגי ידם פיד כל הא' (האלופים) שמ"א (שמונה אנשים); גם ניתן ביד הנקובים בשמותם דלעיל לקנות החצר של הערל קולקעוויץ, כל החדרים ופלאצין ששייך להערל הנ"ל, שאצל הבית-עלמין לצד הנהר וויליא, להיות יד הנקובים הנ"ל פיד כל הא' שמ"א¹. בשנת תקמ"ג, העיר השם רוח הדוכס והגמון דקהלתינו² ומכר לגבאי ח"ק גחש"א דרך רחב ויפה, גם חצרות³. הדוכס ההגמון נתן אז ליהודים פריבילגיה על דרך והרשה לגדר את בית-החיים בגדר חומה. הרשיונות הללו והחצרות עלו בסכומים גדולים מאד. הח"ק גחש"א לא יכלה לקבל בעצמה את הסכום הנחוי ודרשה, כי גם ה"צדקה-הגדולה" תשתתף בהוצאות. הצ"ג צריכה היתה אמנם להשתתף בהוצאות בשני שלישים, אבל לא יכלה להשיג סכומים גדולים בבת-אחת, כי אחרי שנת 1766 אסור היה לה, כמו גם לקהל עצמו, ללוות כסף. בית-הדין היהודי עם הרב האב"ד שמואל בן אביגדור בראשו החליט בכל זאת להתיר לצ"ג ללוות כסף. קוראים אנו החלטת בית-הדין מיום כ"ו אייר תקמ"ג: "... צריך מעות פן ח"ו ירגז ההגמון ושלחנו אל האלופים ג"ב (גבאי) צ"ג כפי תוקף פסק... (קרוע: הנ"ל!?) מקצת השיבו מאין... יקחו ממון, כי ידוע שאין רשאים ללוות שום הלוואה; ובהיות, שראינו שהדבר נחוי מאוד, ניתן מאתנו תוקף על פסק הנ"ל להרשות ללוות על זה כל מלוה על סמך הפסק, שמשמעבד שני חלקי ד"ק (דמי-קבורה) של גצ"ג (גבאי-צדקה-גדולה) עד שיסולק החוב"⁴.

לא ידוע לנו איך עלה בידי היהודים להשיג בחזרה כעבור שנים את הדרך הישנה שהיתה עוברת על-שפת הנהר. היהודים קבלו את הדרך, ולא רק משעול צר לעבור רגלי, בחזרה אחרי

1 שם, דף 320.

2 הוא הדוכס איגנץ מסלסקי.

3 פנקס דח"ק גחש"א דף 335. ראה גם דף 313, 312.

4 שם, דף 335.

שפיוורו ירד מנכסיו ומתקפו ומהפלטריין שלו נשארו חרבות.
דאגות והוצאות בקשר עם הדרך היו ליהודים גם אחר-כך.¹

חברה קדישא גחש"א. הנהלת בית-החיים היתה בידי
הח"ק גחש"א, שנקראה גם ח"ק קברנים. חברי החברה היו
מתלוקים לשנים או גם לשלשה סוגים: א. שמשים; ב. חברים,
שנקראו גם „קברנים“; ג. „נשים צדקניות“. כל העבודה הקשה
של הכשרת אדמת בית-העלמין וגם חפירת קברות וכד' היתה
מוטלת על השמשים. החברים היו מתלוקים ביניהם את התפקידים
השונים הכרוכים בקבורת מת, שנחשבו ל„מצוות“. הנשים היו
מטפלות בקבורת נשים מתות. ההכנסה מדמי-קבורה היתה
מתחלקת בין הח"ק גחש"א ובין ה„צדקה-הגדולה“: הח"ק היתה
מקבלת שליש והצ"ג — שני שלישים.² כנגד זה היתה הצ"ג
משתתפת בהוצאות בשני שלישים והח"ק בשליש. הדאגה לגורל
בית-העלמין היתה מוטלת על הח"ק גחש"א וזו היתה צריכה לעמוד
לדין בדבר הקרקע והגדר. הקהל היה, כמובן, עוזר לחברה-קדישא
בשעת הצורך. לפעמים היו קושיים לח"ק בשביל חובות הקהל.
בעל-החובות היו סוגרים את המוסדות חצבוריים, כמו את בית-
הכנסת, בית-המרחץ ובית-העלמין עד שהקהל ישלם להם את
החוב. פסקי בתי-דין על סגירת בית-החיים על-ידי בעל-חובות
היו דבר שכיח. כך נסגר בית-החיים על-ידי בעל-חובות הקהל
בשנת תס"ד (1704)³, בשנת 1743⁴. הקהל היה משתדל לשחרר
את בית-החיים מרשות בעל-חובות על-ידי הטענה, כי הוא שייך
לא לקהל, אלא לח"ק מיוחדת בלתי-תלויה בו. אחרי שבטלה
הח"ק הלוית-המת צריכה היתה הח"ק גחש"א לדאוג גם להקמת

1 המקרה עם הריגת האשה בלכתה מבית-העלמין העירה בשנת תקס"ד;
משנת תקס"ו — פנקס דח"ק גחש"א דף 195.

2 על הח"ק גחש"א יש לנו כפתובים עבודה מיוחדת המקיפה את כל
תולדות הח"ק.

3 ראה את פסקי-הדין משנת תל"ד בהוספת מספר 10 ראה גם
למעלה בספר דף 28.

4 קריה נאמנה, דף 17.

5 ארכ ממש. בוילנה, ס ב'הד המגדבורגי מס. 5348, דף 551.

הדרך. בזמן שהח"ק הלוי=המת היתה קיימת לא היו היחסים בינה ובין הח"ק גחש"א טובים. היו פורצים ביניהן סכסוכים בשביל ההכנסות. הח"ק גחש"א לא חפצה, שחברי הח"ק השניה יהיו גם חבריה ולכן שמה מעצורים בעד פניסתם ובעד קבלת התמנויות על=ידם בח"ק גחש"א¹.

בעלי=הקברות. לפנים היו שומרים את בית=העלמין נוצרים, כי יהודים פחדו לגור שם. בעל=הקברות היהודי הראשון היה יהודא=ליב ב"ר יעקב, שחי שם יחד עם משפחתו². בשנת תקמ"ג (1783) גרים על בית=העלמין שלש משפחות: של יוסל ב"ר ביינוש בעל=הקברות (3 נפשות), של מלמד אחד (5 נפשות) ושל חנוני (3 נפשות)³. משרת בע"הק היתה עוברת במשפחת יוסל ב"ר ביינוש מאב לבן במשך הרבה דורות. האחרון מהם נהרג בסוף המלחמה העולמית. בעלי=הקברות ממשפחה זו היו ידועים כלמדנים וענותנים. מצבת אחד מהם, בנימין=ביינוש ב"ר יוסף, שנפטר בשנת תקפ"ו נמצאת על בית=החיים הישן (ראה על המפה מס. 206) וכתוב עליה: „פ"נ איש תם וישר מהו' בנימין=ביינוש במו' יוסף בעל הקברות וי"נ ביום א' ט"ו טבת תקפ"ו תנצב"ה".

סגירת בית=העלמין. משנת תקנ"ב יש לנו ידיעה, כי היהודים יראים בפני העברת בית=החיים למקום אחר⁴. הח"ק גחש"א מחזיטה אז על הוצאה של עשרה אדומים, שישמשו להרחקת הספנה. שום רע לא אירע אז לבית=החיים. אולם היהודים ראו, כי שאלת בית=העלמין נעשית חמורה מיום ליום בשביל קרבתו לעיר ובשביל חסרון בשטחים חדשים. העיר התחילה לגדול ולהתפשט והרשות הועידה את השטחים הקרובים לבית=החיים היהודי בשביל רחובות חדשים. בתכנית העיר וילנה, שנערכה

1 פנקס דח"ק גחש"א, דף 412 (מלפני שנת תק"ח); דף 396 (משנת תקכ"א).
2 פין: קריה נאמנה דף 213; רשימת הנפשות הצריכות לשלם מס-גלגלת משנת 1765, ארכ. ממש. בוילנה, ספרי הקומיסיה של האוצר מס. 3726.
3 רשימת הנפשות הצריכות לשלם מס-גלגלת משנת 1783, ארכ. ממש. בוילנה, ספרי הקומיסיה של האוצר מס. 3754.
4 פנקס דח"ק גחש"א, דף 269.

בשנת 1817 ונתשאהר על־ידי הקיסר הרוסי, הקציעו מקום בשביל בית־עלמין יהודי חדש על אדמת הכמרים הרגולריים בפרבר העיר הנקרא אנטוקול. המקום הזה רחוק הוא ממקום בית־העלמין הקודם, היהודים לא חפצו להשתמש בקרקע המיועד לבית־חיים חדש, כי הם שאפו להרחבת בית־העלמין הישן. לקנות שטחים נוספים סמוך לבית־החיים אי־אפשר היה ולכן היו היהודים משתמשים באמצעי ישן: היו שופכים חול על חלקים של בית־העלמין שמקום הקברות בהם נטשטש מיושן והיו מקברים שם מתים. קרוב לשנת 1824 נעשה הדחוק בשטחים גדול ביותר. גבאי הח"ק גחש"א פנו בשנת 1824 אל הגוברנטור האזרחי בבקשה, שימסור להם שטחים סמוכים לבית־העלמין, כי בית־החיים נתמלא כבר פלו בקברות. היהודים הודיעו, כי הם מוכנים לשלם את מס־הקרקע בעד השטחים הללו, השייכים בחלקם לעיריה ובחלקם לדרבניצטבה. הגוברנטור האזרחי פקד על המלוד הממשלתי לבדוק ולהשוות (Собразить) את השטחים הקרובים לבית־העלמין עם תכנית העיר.

המודד הממשלתי בדק ומצא, כי השטחים שהיהודים מבקשים בשבילם נועדו בתכנית לרחובות ובנינים. המודד נוכח גם־כן, כי הקרקע באנטוקול אינו מתאים בשביל היהודים מפני המרחק הרב מהעיר. קשה יהיה להם לשאת, כפי שמקובל אצלם, תינוקות ונשים מתות בעת הריון לבית־החיים בלילה¹. המודד הציע לגוברנטור, שימסור ליהודים שטחים לא רחוק מבית־העלמין שלהם, על־יד הדרך המובילה לורקי. המודד ציין על תכנית שערך את המקום שהוא מוצא למתאים². השטח שהמודד הציעו אינו סמוך לבית־החיים, אבל נמצא בקרבתו.

הגוברנטור האזרחי הסכים לדעתו של המודד ופנה אל הגוברנטור הצבאי בהצעה, שיאשר את התכנית. הגוברנטור הצבאי התנגד לשנויים בתכנית שנקבעה קודם וענה לגוברנטור

1 בשולחן־הערך, יו"ר, דף שנג' כתוב כי תיגוק עד יום מוציאין בחיק. לא כתוב, כי מוציאים אותו בלילה. גם על נשים שמתו בעת הריון לא נזכר שם.

2 ארכ. ממש. פוילנה, קנצלריה של הגנרל־גוברנטור, מס. 848 משנת 1824.

האזרחי בטון חריף, שלא היה צורך כלל לצוות על המודד לבדוק ולחפש מקום בשביל בית=עלמין בשעה שהמקום כבר נקבע בשנת 1817 וגם לא היה עליו לפנות בהצעה בלתי-מתאימה בהחלט. הגוברנטור הצבאי העיר, אגב, שהשטח שהמודד הציעו לבית=עלמין, נמצא על-יד הדרך וזה אסור על-פי החוק. הגוברנטור הצבאי צוה לכן, שהיהודים ישתמשו בשטחים המיועדים בשביל בית=עלמין בפרבר אנטוקול כפי שנקבע בתכנית משנת 1817.

היהודים לא השיגו, איפוא, שטחים חדשים, אבל גם לא יסדו בית=חיים חדש במקום רחוק. הם השתמשו שוב באמצעי ישן, בשפיכת עפר על גבי קברות ישנים ויצרו באופן זה שטחים חדשים.

אולם אי-אפשר היה זמן רב להסתיר את הדוחק הגדול אשר על בית=העלמין. בשנת 1830 קבל הגוברנטור הצבאי ידיעה, שהיהודים מכסים בעפר חלק של בית=החיים שלהם מפני חסרון בשטחים פנויים. הגוברנטור אסר לקבור יותר מתים על בית=העלמין הישן וציוה לקבר מהיום והלאה על בית=עלמין חדש בפרבר אנטוקול, במקום שנקבע בתכנית העיר (18.X.1830 סט. ישן). הגוברנטור פקד על ראש=המשטרה להעמיד משמרות על-יד בית=העלמין הישן ועל-יד הגשר הירוק, כדי שהיהודים לא יוכלו להעביר שמה מתים¹.

ראש המשטרה עשה פקודת הגוברנטור הצבאי. הוא ציוה לראשי הקהל לשלוח בא=כח אחד מביניהם, שיקבל את הקרקע בשביל בית=עלמין חדש מידי מודד ממשלתי². ראשי הקהל הודיעו על דבר פקודת ראש המשטרה לח"ק גחש"א ולגבאי הוצקה=הגדולה ובחרו מצדם בבא=כח אחד שיקבל את השטחים מהמודד.

פתיחת בית=עלמין חדש. פתיחת בית=חיים חדש היה דבר די קשה. השטח המיועד לבית=עלמין היה הררי ובלי מיב. צריך היה לישר את הגבנונים, לחפור באר, לגדור גדר, לבנות

1 שם, דף 7.

2 ארכיון עירוני בוילנה, ספרי הקהל הוילנאי מס. 1070/14, דף 486.

בית בשביל בעל-הקברות ועוד בנינים נחוצים. היהודים לא הפצו בכלל להעביר את בית-העלמין למקום אחר. הם פנו אל הגוברנטור הצבאי בבקשה שירשה להם לקבר מתייהם על בית-העלמין הישן עד שיכשירו את הקרקע החדש לבית-עלמין. הם טענו, כי על בית-העלמין הישן יש עוד הרבה מקום פנוי והכסוי בעפר נעשה רק כדי שלא ירמסו ברגל את הקברות שאינם ניפרים פבר כמעט מיושן. היהודים בקשו גם-כן, שיותן להם סכום מסוים מהכנסות ה"קרובקה" (תשלומים מבשר) לצרכי הכשרת הקרקע ובנין גדר. הגוברנטור דחה את בקשת היהודים והעיר, שאי-אפשר לשלם לב לה מפני רשלנותם, כי לא יסדו בית-עלמין חדש במקום המיועד לכך עוד משנת 1817.

כונת היהודים היתה בבקשתם, שתנתן להם היכולת לעת-עתה שוב לקבר מתייהם על בית-החיים הישן. היהודים לא הפצו להפרד מהמקום היקר והקדוש להם. המקום החדש היה מצד שני לגמרי בלתי מתאים ובלתי מוכשר לבית-עלמין. במשך ימים אחדים לא נקברו המתים: אל בית-העלמין הישן לא נתנו להעביר ובמקום החדש לא הפצו ולא יכלו לקבר. המצב נעשה מחריד. בעיר היו מוטלים מתים במשך ימים אחדים וצריך היה לסדר תיכף את ענין בית-העלמין. היהודים מוכרחים היו לפתח בית-עלמין חדש. המקום שסומן על המפה בשנת 1817 לא התאים לגמרי. היהודים חפצו לקבל לכל-הפחות שטח יותר מוכשר, יהא בקרבת המקום המיועד בפרבר אנטוקול. היהודים מצאו שטח מתאים לבית-חיים. השטח הזה (2 דיסיאטין 125 סז'ין מרובעים) נמצא על אדמת המנזר הפרבוסלבי ע"ש הרוח הקדושה ונחפר לתמיד לנוצרי אחד, לאזרח יאצינה, שהיה משלם דמי-חכירה 4 רוב' בשנה. יאצינה זה הסכים למכור ליהודים את זכותו יחד עם בית קטן בעד מאתיים רובלים.

ראש המשטרה פנה אל הגוברנטור הצבאי בכתב ובאר לו, שהמקום שסומן על המפה אינו מתאים בשביל בית-עלמין, כי הוא נמצא על-יד דרך ששמה יוצאים בקיץ לטייל וגם על יד מחסני אבק-שרפה. הגוברנטור הצבאי רימסקי-קורסקוב הסכים לקבוע את בית-החיים במקום אחר, בין הרים, על אדמת המנזר הפרבוסלבי.

מודד הקרקעות הממשלתי הציג את הגבולות של בית-העלמין החדש בנוכחות ראש-המשטרה ובא-כח הקהל. הגוברנטור אשר את התכנית בשביל בית-העלמין החדש (X. 23. סט. ישן). ראש המשטרה הוציא פקודה, שיקברו את המתים מעכשיו רק על בית-העלמין החדש.

בית-העלמין למתים במגפה. בשנת 1831 נוסף עוד בית-עלמין יהודי בוילנה. בחודש אפריל של שנה זו פרצה מגפת חולירע בעיר והרבה אנשים נפלו במגפה. את המתים במגפה ציוו לקבר על בית-עלמין מיוחד הרחק מהעיר. היהודים חכרו להם שטח אדמה מחוץ לעיר (על-יד הפרבר ליפובקה) ושם קברו את המתים הללו. היהודים ניסו לפעמים בחשאי בלי להודיע לקבר מתים במגפה על בית-העלמין החדש שלהם ולכן העמידו משמרה שעמדה יומם ולילה על-יד בית-העלמין ושמרה על זה. אסור היה לקבר על בית-העלמין האנטוקולי בלי תעודה מרופא, כי הפר-מינן לא מת במגפה¹.

גורל בית-העלמין הישן. בית-העלמין הישן ניוזק הרבה בשנת 1812, בשעה שחילות נפוליאון נכנסו לעיר. הגייסות הצרפתיים העמידו שם את מקנתם². בשנת 1831 נטלו הצבאות הרוסיים חלק מבית-העלמין הישן ובצרוהו לצרכי המלחמה³. היהודים היו תמיד דואגים לבית-העלמין הישן, אם כי החדש התחיל להעסיק אותם יותר, כי גם במקום החדש צריכים היו להלחם בעד דרך, לדאוג להרחבת השטח ולהגן על עצמם בפני שכנים רעים⁴.

1 ארכ. ממש. בוילנה, קנצלריה של הגנרל-גוברנטור ס. מס. 329 משנת 1831, דף 51; 61.

2 ש. י. סין: „קריה נאמנה” דף 32 (הוצ. תרע”ה).

3 איזיוק-מאיר דיק: „דער ערסטער נאכאָר”, דף 22.

4 על קורות בית-העלמין החיש ראה את מאמרינו בעתון „צייט” הוילנאי גליונות מס. 6—2332 משנת 1933.

ב.

סקירה כללית על בית-העלמין. בית-החיים הישן של ירושלים דליטא הוא אחד המצויינים ביותר בפולין, כמו זה שבקרקוב ולובלין, ובליטא הוא יחידי במינו. אָמנם, המצבה העתיקה ביותר הנמצאת על בית-העלמין בוילנה היא מסוף המאה הרביעית (ה' שצ"ו = 1636 לספה"נ) (ראה את התמונה מס. 1) ורק חלק קטן של המצבות, שהוקמו עליו במשך של יותר ממאתים שנה, נשאר לפליטה — אָף-על-פי-כן יכולים אָנו לאמר, שבית-החיים הוילנאי הנו אחד החשובים ביותר שיש לנו. ובצדק מפורסם לתהלה בית-העלמין הישן. הלא כאן ישנים את שנתם העולמית כל אלה, שהקנו לוילנה את השם של ירושלים-דליטא. כאן מונחים רבנים ושתדלנים, סופרים ועסקנים צבוריים, נשים צדקניות וכו' וכו' — כל אלה שאורם זרח על שמי וילנה היהודית ועל שמי כל העולם היהודי. כל מצבה ומצבה מגלה לפניך טפח של חיי אנשים שחיו, שאפו ופעלו, קוו ונלחמו. מוצא אתה כאן קברות משפחות שלמות שפעלו במשך דורות והצטיינו בכשרונותיהן. מה שאינה יודעת לספר ההיסטוריה מספרת האגדה. כשאָנו באים אל בית-העלמין הישן נכנסים אָנו אל עולם מלא אגדות. נשתדל בכל-זאת לרשם את העובדות המאומתות.

בפרק הזה נשתדל לתת סקירה על המצבות שנשארו לפליטה. על-יד אחדות מהן נתעכב ונספר בקצור על תולדות האישיות הטמונות תחתיהן. אָנו מודיעים מראש, כי נצטמצם בסקירת המצבות החשובות ביותר. לוֹא זה היינו מוכרחים להרחיב יתר על המידה את מסגרת ספרנו הקטן. לתועלת מרובה יהיה למתעניין במצבות אשר על בית-העלמין הישן ספרו של ש. י. פין „קריה

נאמנה"1, שגם אָנוּ משתמשים בו בהרבה פרטים. פחות מספר זה יוכל לשמש בשביל בית-העלמין הישן הספר, עיר וילנה' שפ

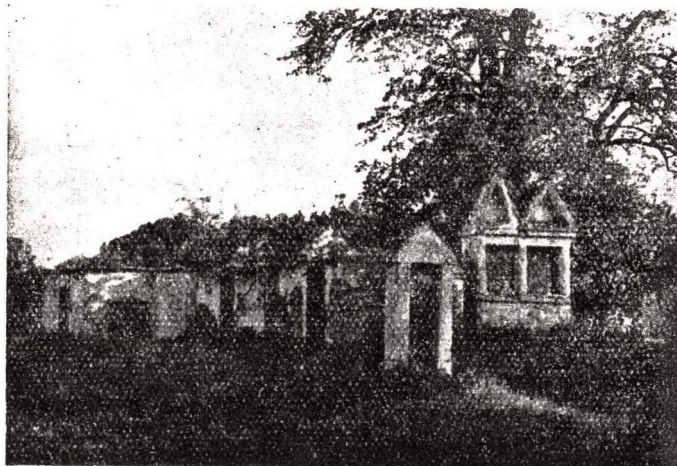
הצלום מאספי המוויאון של החברה
להיסט. ואתנוגר. ע"ש ש. אג-סקי
בזילנה.

1. מצבת-אבן באהל
הרב מנחם-מאנש בן יצחק חיות
(האבן העתיקה ביותר, משנת שצ"ו).

הלל נח מגיד-שטיינשניידער, שהנו כאֵלֹ המשך לֵק"נ. העתקות
פתבות המצבות אשר על בית-העלמין הישן נעשו גם בשביל הק"נ

1 הוצאה ראשונה — זילנה, תר"ך; שניה — זילנה תרע"ה. ענו
מצטטים עפ"י ההוצאה החדשה ונופיר את הספר בקצור: ק"נ.

על-ידי ה. נ. מגיד, שהיה על-פי מקצועו חוקק כתבות באבנים ובשביל זה כנוהו בשם „שטיינשניידער“. הרבה מצבות נהרסו בזמן האחרון, כך שהכתבות שהיו עליהן ניצלו משכחה על-ידי הספר ק"נ. ההעתיקות נעשו בדרך כלל בדיוק, אבל נפלו גם טעויות, לפעמים בעטיו של הדפוס. לא נחזור על כל הכתבות שנדפסו כבר בק"נ, מלבד על אחדות חשובות ביותר, ביחוד אם הן דורשות

[1] [11] [10] [12] [16] [13]

צלם פ. קראסני.

2. האהלים והמצבות העתיקים
(המספרים בסוגרים מתאימים למפה).

תקון. נשתדל למלא את אשר החסירו פין ומגיד. כדאי לציין שאת מצבות הנשים הזניח פין לגמרי.

ניגש=נא עכשיו אל המצבות ונסתפל בהן (ראה את התמונה מס. 2) המצבות בנויות כמעט כולן לבנים וחמר עם גגות, המכוסים לפעמים ברעפים, ובהן מצד מזרח אבן עם כתובת. מצבות= אבן נשארו הרבה, אבל מרובן אי=אפשר לקרא את הכתובת. לפנים נמצאו גם מצבות=עץ ונשארו מהן רק שתיים, שהן באות

במקום אבן עם כתובת (ראה את התמונות מס. 4 ; 8). מצבות החומה מזפירות בית קטן, כדוגמת האהלים, שנבנו עם קירות וגגות של רעפים. על התמונה איננו רואים את הגגות, פי נהרסו בעשרים השנים האחרונות. קבוצת מצבות-חומה יוצרת לפעמים אהל: מחברים את המצבות הסמוכות משתי שורות בקירות ומשאירים פתח וכך נוצר אהל (ראה למשל על המפה מס. 179 — 177). את המצבות היו בונים המשמשים אשר על בית-העלמין. כך קוראים אנו החלטה של הח"ק גחש"א משנת תקס"ט: „אין שום אדם רשאי לבנות איזה בנין על קבר עד שיהיה ר' חיים גרעבר (=חופר) ארכיטקטון על זה"¹. החופר ובעל-הקברות היו נוטלים תשלום בעד העמדת המצבות. בשנת תק"ע החלט שגם החברה של השמשים (שהיו שייכים לח"ק גחש"א והתארגנו לגוש מיוחד) תיטול מפל מצבת-חומה 2 זהובים וממצבת = עץ זהוב אחד². הפתבות על המצבות העתיקות נעשו בצורה אמנותית יפה, גדולות הן וברורות. הפתבות המאוחרות הן פחות ברורות, יותר קטנות וגדושות. על הרבה מצבות מוצאים אנו קשטים: של אריות, נשרים, עצים, פרחים, פתרים. יש אשר למעלה, על האבן עם הפתובת, יש עוד אבן מיוחדת עם הקישוט (ראה את המונה מס. 3). בתוך הקישוט יש לפעמים כתובת מיוחדת. על אבן-קישוט שכוו (הנמצאת באוהל, על-יד המצבה המסומנת על המפה במס. 177, האבן עם הפתובת עצמה חסרה) מצויר ארי מצד אחד ועץ שרשי שנכרת באמצע עם ענף פורח מצד שני ובין אלה כתובת ועליה כתב. הפתובת אומרת: יחזק הארי | ישגא עץ פרי | גם יכבד האדם | המות יהי בכלם | אך פרי לעץ | גם זרע לאדם | לשארית עולם.

ניקח עכשיו את המפה בידינו ונלך לראות את המצבות. פשענו הולכים מבית בעל-הקברות מתפתל בין הקברות משעול צר, המוביל אותנו עד האהלים העתיקים. ניגש אל האהל האחרון, שהוא גם העתיק ביותר, וממנו נתחיל את סקירתנו.

1 פנקס דח"ק גחש"א, דף 181.

2 שם, דף 180.

המצבות העתיקות. המצבה העתיקה ביותר על בית-
 החיים הוילנאי היא של הרב הוילנאי ר' מנחם מאנש ב"ר יצחק
 חיות [1] (ראה את התמונה מס. 1). על המצבה עצמה נמצא כאלו
 הפרט רמ"ו:

... | ... נטמן בו גאון עוזינו | ... 1 היום עלינו משיח ה'
 רוח אפ(ינו) | מים יזלו עפעפינו אוי נא לנו כי | חטאנו נפלה

צלם פ. קראסני.

3. אבן-קשוט.

עטרת ראשינו | שמש חשכה בעדינו ה"ה הגאון | הגדול החסיד
 העניו נ"י פ"ה ע"ה | רגמ"ה ר"מ וא"ב פבוד מורינו | ורבינו
 מהור"ר מנחם מאנש בן | מהור"ר יצחק חיות זצ"ל יצאה | נשמתו
 הטהורה בנשיקה יום | ב' ה' אייר כי פנה היום שמש | וירח
 קדרו ושמים לפ"ק תנצב"ה.

1 פין קורא כאן על פי חשערה המתקבלת על הדעת: חסד.

הפרט ר'ו'ם' אינו יכול להתקבל, כפי שהוכיח פין בק"נ (דף 67), וצריך כנראה לקחת את הפרט שצ"ו, כמספר העולה מן המלה ו'ש'מ'י'ם' (= 1636 למנין הרגיל).

אביו של מנחם-מאנש היה ראש-ישיבה ואב"ד בפראג וחבר ספרים הרבה (פחד יצחק — ביאור על אגדות חז"ל אודות החורבן, של"ג, שיח יצחק — שיר לליל פסח, שמו; פני יצחק, קרית ארבע ועוד). המהר"ל מפראג היה גיסו של הרב יצחק חיות. הוא היה חותם: „נצר מגזע חסידי פרויניצא". גם הבן מנחם-מאנש כתב שירים. כך כתב בהיותו אברך קינה „ברעת ותבונה, על חורבן ציונה ועל שרפת ק"ק פוזנא ועל העדר אחיו רכב בחור ר' שמואל שיננא, לערב ילין בכי ולבקר רינה". הוא הוציא לאור חבור קטן בשם זמירות לשבת, שנדפס בפראג בשנת שפ"א ובאה עליו הסכמת המהרש"א. ר' מנחם-מאנש השאיר חבורים בכתובים. הוא ידע את חכמת ההנדסה וכתב גם חבורים על-פי הסוד. על התואר שנחקק על מצבתו „משיח ה'" מספרים אגדות שונות. גם התארים: הגדול החסיד העניו וכו' — לא חנם נחקקו.

על-יד האב"ד מנחם-מאניש, באוהל סמוך המחובר לאהל הקודם, מונח ר' משה ריבקש, בעל „באר-הגולה" המפורסם. על קברו של ר' משה ריבקש אין עכשיו אבן עם כתובת [2]. ש. י. פין מספר, כי על קברו של בעל „באר הגולה" היתה אבן, אבל היתה חדשה ולא היה עליה פרט יום מותו. זה לא כבר נמצאה מצבה של ר' משה ריבקש ברובע היהודי של העיר ונמסרה למוזיאון של החברה להיסטוריה ואתנוגרפיה ע"ש ש. אנסקי אשר על-יד הקהלה. הכתובת על מצבה זו אומרת:

מה גדלו מעשי יד — | שכלו וחכמתו הלא נודעת |
הן תבונתו הלא נשמעתי | רוחב לבבו לנו נגלה | כבאר הגולה
אשר דלה | קנה לעצמו שם עולמים | שמו בקהל עם קדושים |
ולא ידע איש יום קבורתו".

אפשר, כי האבן הזאת היא אותה שהיתה על בית-החיים בזמנו של ש. י. פין. גם עליה אין פרט יום מותו וגם היא חדשה ולא כדוגמת האבנים העתיקות. ר' משה ריבקש מת בשנת תל"א — תל"ב. גם הוא בא מפראג, כמו הרב מנחם-מאנש הנ"ל, ואפשר, כי

באו יחד בשנת שע"ו 1. ר' משה היה בן נפתלי-הירש סופר דק"ק פראג. הוא נקרא, ריבקש" על שם אשתו או חמותו. הוא היה עשיר מאד, היו לו ברחובות הגיטו היהודי (רחוב המקולין ורחוב היהודים) שני בתי-חומה. הוא היה נדבן ועזב סכומים גדולים כקרן קימת שאת פרותיה היו מחלקים בין קרוביו העניים במשך דורות. במשפחתו היה נשמר פנקס מיוחד, שבו היו מפורטות הנדבות וצוואתו איך לחלקן. ר' משה ריבקש היה למדן מובהק והיתה לו ספריה עשירה. הוא קנה לו שם בחבורו „באר-הגולה". את ספרו זה חבר באמשטרדם, במקום ששמה ברח מגייסות רוסיה שפכשו את וילנה והחריבוה בשנת תט"ו. החכמים הספרדים החליטו להדפיס את השולחן-הערוך ומסרו לר' משה ריבקש מוילנה את מלאכת ההגהה. לבקשת החכמים הנ"ל קבל על עצמו גם לציין את המקורים של פסקי-הדינים ובמשך העבודה הוסיף גם באורים קצרים וכך חבר את הספר המפורסם „באר-הגולה" שהראה בו בקיאות גדולה בתלמוד. הוא חבר גם עוד ספרים שנשארו בכתובים. גדולי זמנו קראו לו „חסיד" והוא היה כדאי לתואר זה.

האהל הסמוך הוא של הרב הוילנאי משה ב"ר דוד הנקרא ר' משה קרעמר [10]. עליו מהלכות הרבה אגדות בוילנה. חתנו הרב המפורסם בעל „ראש יוסף" אומר עליו: „כידוע ומפורסם גודל מעלתו בכל מיני מעלות וגדולות בנגלה ובנסתר ממש השכינה שורה עליו, ונעשו על ידו מעשים נפלאים כידוע ומפורסם ומחזיק ישיבות גדולות". על הפנוי „קרעמר" מספרים, כי הוא בא מעסק החנונות של אשתו. הרב לא לקח שכירות, כי הסתפק בהכנסות אשתו מחנותה. מפני שהיה אהיב על כל אנשי העיר, היו כולם קונים אצל אשתו סחורה. הרב ראה, כי לאשתו יש הרבה הכנסה וישאל אותה מאין לה הכסף. הוא ירא שמא היא מקבלת שכירות בלי ידיעתו. אז ספרה לו, כי יש לה פרנסה בשופי. הרב לא חפץ לקפח פרנסת חנונים אחרים ולכן לקח גליון ועשה חשבון כמה נחוץ להם להוצאת ביתם במשך שבוע וצוה על אשתו לסגור את החנות מיד, גם ביום הראשון בשבוע, אחרי שתרויח את הסכום הדרוש

1. ה. נ. מגיד בהערותיו לק"נ (ק"נ דף 132).

למחיתם... ר' משה קרעמר נפטר בשנת תמ"ח ושלש אמות סביב קברו לא הניחו שום אדם.¹ האבן עם הכתובת עתיקה. בכתובת נאמר: „מימיו נאמנים היו שותים כל הגולה“. ר' משה קרעמר הוא

4. מצבת-עץ באהל, הרב הלל בן יונה הלוי (תס"ו) ואשתו רחל (ת"ע) הצלום מאספי המוזיאון ע"ש ש. אג-סקי בוילנה.

ראש למשפחה ענפה, שהצטיינה בקורות היהודים בוילנה במשך הרבה דורות. הגר"א הוא מצאצאיו. הרבה ממשפחתו נמצאים על בית-העלמין הישן.

1 עיר וילנה". דף 11.

בִּלְכַתְּנוּ אֶל קִבְר בְּנוֹ שֶׁל ר' מִשֶּׁה קֶרְעֶמֶר — ר' אֱלִיהוּ
 חֲסִיד [13] — אָנוּ עוֹבְרִים עַל־פְּנֵי הָאוֹהֶל הַסְמוּךְ, שְׁבוּ מוֹנַח הָרֵב
 הוֹלֵנְאִי הֵלֵךְ בֶּן הָרֵב יוֹנָה הַלּוֹי, שֶׁנִּפְטָר בִּשְׁנַת תַּס"ו, וְעַל יְדוֹ
 מוֹנַחַת אִשְׁתּוֹ הָרַבֵּנִית, "הַחֲסִידָה הַצְדֻקְנִית", שֶׁנִּפְטָרָה בִּשְׁנַת ת"ע [12]
 הַמַּצְבָּה עֲתִיקָה וְהִיא שֶׁל עֵץ (רֹאה אֶת הַתְּמוּנָה מִס. 4, הַצֵּלוֹם
 נַעֲשֶׂה לְפָנֶי שְׁהוּצָאָה הַמַּצְבָּה וְ"תוֹקְנָה" עַל־יְדֵי נֹגֵר). מַעֲנִין שֶׁהַכְּתוּבוֹת
 בַּעֲץ נִשְׁתַּמְּרוּ בִּמְשָׁךְ שֶׁל לְמַעַלָּה מִמֵּאֲתִים שָׁנָה דִּי טוֹב.

נִיגְשִׁים אָנוּ עֹכְשִׁי אֶל קִבְר ר' אֱלִיהוּ חֲסִיד [13], בְּנוֹ שֶׁל
 ר' מִשֶּׁה קֶרְעֶמֶר. ר' אֱלִיהוּ חֲסִיד הִיָּה חֲתָנוֹ שֶׁל ר' פִּתְחִיָּה בֶּן
 מִשֶּׁה רִיבְקֶשׁ. הוּא הִיָּה מְרֹאשֵׁי הַקְהֵלָּה וּמִנְהִיגָהּ, גְּבַאי הַצְדָּקָה
 הַגְּדוֹלָה וְדִיין. נִפְטָר בִּשְׁנַת ת"ע. הַכְּתוּבוֹת עַל מַצְבָּתוֹ אוֹמְרוֹת:
 עַל זֶה דוּה לְבָנוּ | פִּלְגֵי מִים תִּרְדַּ עֵינֵינוּ | שֶׁנִּפְלָ עֲטַרֵת
 רֹאשֵׁנוּ | אֲבִינוּ הָרֵב הַחֲסִיד | מוֹהֲרֵר אֱלִיָּה בַּהֲגָאוֹן מוֹהֲרֵר
 מִשֶּׁה זַע"ל שְׁעוֹב | אוֹתָנוּ לְאַנְחוֹת וְהוּא הֵלֵךְ | לְמִנוּחוֹת בְּיוֹם
 ך"א אֱלוֹל | וְיַעַל אֱלִיָּהוּ בִּסְעָרֵת | הַשָּׁמַיִם לִפְ"ק תִּנְצָבָה.

אַחֲרֵי מַצְבַּת ר' אֱלִיָּה חֲסִיד נִמְצְאוּ מַצְבֹּת, הָרֹאשׁ וּמִנְהִיג
 יוֹסֵף ב"ה אֱלִיָּה ר"ת זַע"ל וְנִפְטָר י"ב שְׁבַט תַּע"ח לִפְ"ק [17].
 לְרֹאשׁ הַקְהֵלָּה הַזֶּה אֵין שִׁיכוֹת לְמִשְׁפַּחַת ר' מִשֶּׁה קֶרְעֶמֶר.

הַמַּצְבּוֹת שֶׁמִּנֵּנוּ לְעֵיל הֵן הַעֲתִיקוֹת בְּיוֹתֵר עַל בֵּית הַחַיִּים
 בּוֹיְלֵנָה. אִפְשָׁר, כִּי אַחֲרֵי שֶׁנַּעֲלָה אֶת הָאֲבָנִים שֶׁשְׁקָעוּ בָּאֲדָמָה
 בִּמְשָׁךְ הַזֶּמֶן נִמְצָא עוֹד מַצְבּוֹת עֲתִיקוֹת, אוֹלֵי יוֹתֵר עֲתִיקוֹת מֵאִלּוּ
 הַנִּמְצְאוֹת בַּעֲיָן. עַל־פִּי סֹדֵר הַשָּׁנִים בָּאָה אַחֲרֵי הַנ"ל מַצְבַּת ר' מִשֶּׁה
 דִּרְשֵׁן, בְּנוֹ שֶׁל בַּעַל בֵּית־הַלֵּל, מִשְׁנַת שִׁפ"ו [16]. ר' מִשֶּׁה הִיָּה
 דִּרְשֵׁן וְרֹאב"ד בּוֹיְלֵנָה. הַכְּתוּבוֹת עַל מַצְבָּתוֹ, שֶׁקֶשָׁה כֹּהֵר לְקֶרְאָה:
 אֲבֵל עֲשֵׂי לָךְ | וּמִסְפַּד מְרוּרִים | אַחֵר רַבִּי שֶׁהֵלֵךְ | לְבֵית
 שְׁעָרִים | שְׁעָרִים פִּתְחוּ | לְבּוֹא פָנֵי צְדִיק | אֲמוּנִים שְׁמֵרִים |
 ה"ה הָרֵב הַגָּאוֹן | הַגְּדוֹל מו"ה מִשֶּׁה | דִּרְשֵׁן בַּהֲרֵב הַגָּאוֹן |
 הַגְּדוֹל בַּעַל מַחְבֵּר | בֵּית הֵלֵל וְנִפְטָר | י"ג אֵייר שְׁנַת | תִּפ"ו
 לִפְ"ק תִּנְצָבָה. אַחֲרֵי מַצְבָּה זוֹ בָּאָה מַצְבַּת־הָאֲבֵן שֶׁל הַדִּיין מִשֶּׁה
 חֲר"ו (חֲתָן ר' זֶלְקִינְד) [11], אֲבִיו שֶׁל בַּעַל "מַצְוֵת דּוּד" (חֲדוּשֵׁי
 אֲגָדוֹת, אֶלְטוֹנָה תצ"ו) וְזִקְנּוֹ שֶׁל ר' שְׁאוּל שִׁיסקֶס [31] בַּעַל
 "שְׁבִיל הַיֶּשֶׁר" (פִּירוּשׁ עַל הַלְכוֹת ר' י. אֶפְסִי). ר' מִשֶּׁה חֲר"ו נִפְטָר

אחרי שנת תצ"ו. מהאבן אי-אפשר לקרא את השנה. כל יתר המצבות אשר על בית-העלמין הישן, שאפשר לקרא אותן, הן מזמן יותר מאוחר, אחרי שנת תק"י.

גר-הצדק. רק קבר אחד צריכים אנו להוציא מן הכלל הזה את קבר גר-הצדק גרף פוטוצקי (218—קרוב לגדר, שמאלה). קברו של גר-הצדק הוא אחד המקומות, שאליו נוהרים יהודים ונוצרים ושומעים בהתענינות מרובה את „מעשה גר-הצדק“, שנסע

5. העץ שצמח על קבר גר-הצדק פוטוצקי. הצלום מאספי המוזיאון ע"ש ש. אג—סקי בוילנה.

עם חברו זארמבה לחוץ לארץ, הכיר את אמיתת היהדות, התגיר, היה שוקד על התורה, בא לעירה אידיע ונפל ע"י הלשונה של יהודי בידי הקלירוס הקתולי שזן אותו לשרפה. לאגדות מסביב לקבר זה אין קצה. על המקום שנטמן בו האפר, שעלה בידי יהודי אחד, ר' לייזער שישקעס, להציג אחרי המוקד, צמח וגדל עץ ענף שהתפתל מעל לארץ ושלח צמרת רבת-ענפים השמימה. היו מראים על חלקי העץ המתאימים לרגליו, גופו, ידיו וראשו של

הקדוש (ראה את התמונה מס. 5). העץ חי עוד לפני שנים אחדות, אולם אחרי שנדעו שרשיו יבש ונצטמק. לפני עשר שנים הקימו אהל של ברזל על מקום הקבר ובו נמצא חלק של העץ. אהל הברזל לא יכול היה להציל את העץ ולהשאירו בחיים. על האהל כתוב, כי אברהם בן אברהם נפטר בשנת תק"ט, אולם איננו יודעים ממי קבלו את התאריך הזה. שגר-הצדק היה ונשרף בשביל קבלו את תורת משה מוכיחה העובדה, שבבית-הפנסת הגדול בוילנה מזכירים את נשמתו בכל שנה ביום השני דשבועות, ביום שהועלה על המוקד¹. במסורה ובאגדות יש בטח גרעין היסטורי.

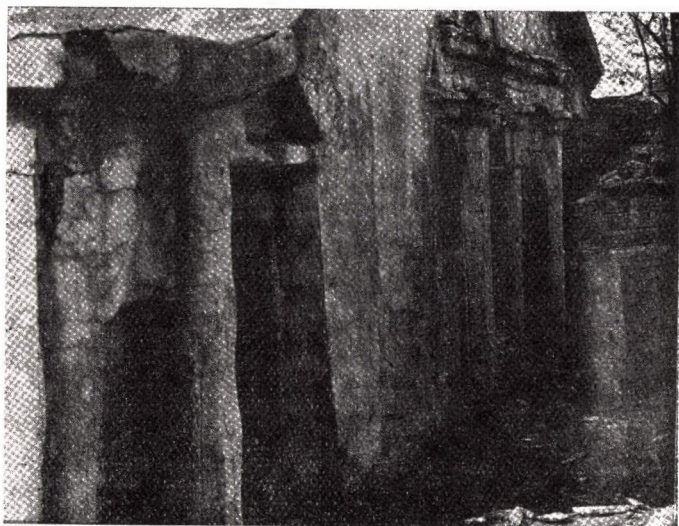
אהל הגר"א. נגש נא עכשיו אל אהל הגר"א (תמונה מס. 6) [20—27] האהל שאנו מוצאים עכשיו על בית-העלמין הוקם לפני שנים לא רבות והוא מכיל הרבה מצבות שהיו קודם נפרדות. מצד ימין (משמאל למביט) מונח אבי הגר"א, שלמה-זלמן ב"ר אליה חסיד [20]. הכתובת היא קצרה: פ"נ איש תם וי(שר) מ' (פ"רנו) ש(למה)-זלמן במה' ישכר-בער ויצא' נש' (מתו) ב' (יום) כ"ה כסלו תקי"ט לפ"ק.

על-יד אבי הגר"א שמאלה מונח ראש-הקהל הוילנאי ופרנס מדינת ליטא חשוב אליהו ב"ר משה מיילעס [20]. האבן, שהיא משותפת גם בשביל אבי הגר"א, מספרת: „פה נטמן בארץ | איש אשר עמד בפרץ | לפני שרים וחורי ארץ | והציל את בני ישראל | מפליון וחרץ | ה"ר הראש מוהר"ר אליה ב"ר משה מפנסק ויצא נשמתו יו" (ם) ד' טבת תקכ"ג"². לא ידוע לנו מאיזה כליון וחרץ הציל את בני ישראל, אולם המצבה עד נאמן היא ועל ההיסטוריונים מוטל התפקיד לחפש ולמצוא ידיעות על פעולותיו של ראש קהל זה.

1 „מעשה גר-צדק" נרפס בתרגום פולני בהשטמות אצל קרשבסקי. „וילנה", כרך III דף 173 (1840). ספור המעשה ישנו בכת"י בוילנה בהעתקות אחדות אצל אנשים פרטיים. בעת האחרונה פרסם בן בעל-הקברות, שלום בן מאיר-ישראל ולמנוביץ דרמה על גר-הצדק (קאונאס תרצ"ד—ה) והוסיף לספר 16 ציורים שצייר בעצמו.

2 בק"נ נאמר בטעות תקכ"ו.

קרוב לראש-הקהל הנ"ל מונח ראש-קהל אחר, שעל פעולותיו
 הכפירות יש לנו הרבה ידיעות ברורות, הוא העסקן הצבורי
 והנדבן המפורסם יהודא ספרא ודיינא, הידוע בקצור שמו יסוד [21].
 בהיותו בראשונה ראש-הקהל קרה שבעל-חוב קשה, הנוצרי
 איונובסקי, נגש את יהודי וילנה, היה שם אותם בפלא ורדפם

[34] [27] [25] [24] [23] [22] [21] [20]

6. אהל הגר"א. (המספרים בסוגרים מתאימים למפה). צלם א. צינוביץ

בעד חוב של 11.000 זהובים, שגדל עם ענשים עפ"י פסק-דין
 הטריבונאל עד 80.000 זהובים. לקהל לא היה שום מוצא לכסף
 והמצב נעשה מבהיל מיום ליום. בשעה זו עמד יהודא ב"ר אליעזר
 בפרץ והוציא מכספו 16.000 זהובים, שלם לבעל-החוב ופטרו¹.

1 פנקס היסוד, דף 50; ארכ. ממש. בוילנה, ספרי בי"ד הטריבונאל

הליטאי מספ. 97 דף 257 (Zeznanie kopji przy samym oryginalu hebrajskim Judzie Łazarewiczowi służącej) וגם ספרי ביה"ד המגבורגי

בעד מעשה רב זה נתן לו הקהל את המשרה החשובה של ספרא ודיינא לכל ימי חייו וגם שחררו ממסי הקהל (בשנת ת"ק). היסוד פעל הרבה גם בשעה שיצא בשנת 1739 פסק בי"ד על גרוש היהודים מוילנה¹. היסוד טרח ויגע הרבה עד שהמגיסטר עשה חוזה עם הקהל בשנת 1742 וגזרת הגירוש ירדה על ידי זה מעל הפרק. עלה בידו גם להקטין את התביעה הכספית של העיריה, שתבעה בעד הוצאות על המשפט שנהלה במשך ארבעים ושנים שנה, מהסכום של 92.000 זהובים עד 2.200 זה². היום שבו נעשה החוזה היה יום תשועה ושמחה ליהודים. הוא דאג לחזוק כתבי-הזכויות של יהודי ליטא וביחוד של קהלת וילנה. גם לבית-העלמין דאג (ראה למעלה דף 24). היסוד נדב הרבה מאד לטובת הקהל ל"עולמית". הוא בנה בבית-הפנסת הגדול את הבימה הנהדרה, שעלתה לו בסכום של קרוב לשלשת אלפים זהובים, ונדב בשביל ביהפ"נ טס נחושת יפה התלוי מעל לארון-הקדש, שעלה לו בשש מאות זהובים; הוא בנה בית-מדרש חדש, שנקרא ה"קלויז החדש" או "קלויז היסוד"; השאיר קרן-קיימת מובטחת בנכסי-דלא-ניידי שמפרותיה יקנו ספרים חדשים בשביל בתי-המדרש הישן והחדש; באופן דומה השאיר קרנות לטובת חברות צדקה שונות: בשביל ה"צדקה הגדולה", "תלמוד התורה", ח"ק בקור-חולים וח"ק מגידי-תהלים. המוסדות הללו התחייבו כנגד זה לסדר "מנינים" מיוחדים, שיתפללו בהם במשך שנה שלמה אחרי מותו ויאמרו "קדיש" לזכר נשמתו ואחרי שנה יו יאמרו "קדיש" לזכרו עולמית ביום פטירתו. את מקומות הקבורה בשבילו ובשביל אשתו קנה עוד בחייו בשנת תק"י. הוא בחר לו מקום קרוב לרב הוילנאי יהושע-העשל, שנפטר לפני שנה, בשנת תק"ט. בעד

הוילנאי מס. 5350 דף 144 - *Acticatio literarum confirmationis instrumenti certi celsissimi principis Radziwiłł, palatini Vilm.... Judae Lazarewicz servientes*).

1 על גורה זו ראה את מאמריו ב"צייט" הוילנאי בגליונות אבגוסט — ספטמבר של שנת 1934.

2 ארכ. ממש. בוילנה, ספרי בי"ד הטריפונאל הליטאי מס. 101, דף 1379. בפנקס היסוד, דף 50, מדובר רק על אלפים זהובים.

מקומות כאלו ומעשיר פיסוד היו הח"ק גחש"א והצדקה-הגדולה דורשות סכום גדול ביותר. אולם היסוד לא חפץ לפזר כסף שלא ישאר לזכרון עולם. בעד שני המקומות בנה היסוד כפה (את התקרה) בבית-הפנסת של הקברנים וגם הקים חומה ובנה מחדש את המקוילין, שההכנסה מהם היתה מקבלת הצדקה-הגדולה. בנינים אלה עלו ליסוד בשלש מאות ר"ט 1. היסוד חשב לעולת לארץ-ישראל ולחיות שם את שנותיו האחרונות. בכתב שקבל מהח"ק גחש"א ומהצ"ג הכניס תנאי זה: "ובפירוש הותנה, באם שיעס מהרי"סוד לטובה לאה"ק, יהיה שייך מקום א' משני המקומות הנ"ל לזוגתו ומקום ב' לזרעו דוקא ואין לו רשות למכר כלל" 2. בכתב מיוחד עם הח"ק גחש"א הכניס היסוד תנאי, שמותר יהיה להקים על קברו וקבר אשתו אהל ואחריו אטור יהיה להקים יותר אהלים על בית-העלמין. על התנאי הזה לא שמרו אחר-כך, כי מוצאים אנו אהלים מזמן יותר מאוחר. היסוד לא עלה לא"י, כי חתנו, הצעיר שמואל [34] בן הרב בפרו"אני ואח"כ ברוז'אני אביגדור [35] נתמנה לרב אב"ד ור"מ ורב דקלויז דק"ק וילנה והיסוד היה במשך שנים-שלש השנים הראשונות ממלא מקום הרב הצעיר. היסוד נפטר בשנת תקכ"ב והפתובת על מצבתו מקוננת: שאו קינה | אוי פי פנה | יסוד ופנה | ערה נפשו ערות יסוד | הררי קדש קידש ויסד | יי אשר בעפר יסוד | דר ודר בקומם מוסד | אפיפה הוא בארץ יסוד | ה"ה הרב מו"ה | יסוד דק"ק וילנא | נגוע בעש"ק כ"ד אדר | שנת וירר יהודה מאת | אחיו ויט עד עולמו לפק תנצב"ה.

אשתו של היסוד מרת חייה [ג"כ 21] היתה בת הרב יהודה-ליב בן הרב דאליקא ישראל, חריף, שהיה חתנו של הרב הוילנאי הלל סג"ל הנ"ל (ראה דף 43). הפתובת על מצבתה אומרת: (פה) נטמנ(ה) האשה הרבנית משלשלת היוחסין מרת חייה ונפטרה ביום ערב ר"ח חשוון שנת והחי יתן אל לבו לפ"ק. על פי פרט זה מתקבל, שנפטרה בשנת תקל"ה, אבל על-פי פנקס הקלויז החדש

1 פנקס היסוד, דף 78.

2 פנקס רח"ק גחש"א, דף 239.

(דף 115) ידוע לנו, כי נפטרה בשנת תקכ"ט. צריך איפוא לצרף לחשבון אותיות אחרות.

על פני היסוד ואשתו מת בנם יחידם הקטן, תינוק בן שלש שנים, אבל מקום קברו אינו ידוע לנו. בחיי ההורים, בשנת תקכ"ח,

7. בת היסוד יונה (טויבא), ובתה צפורה (פייגלה). צלם א. צינביץ.

מתה גם בתם טויבא (יונה), אשת הרב שמואל בין אביגדור, ובאותה שנה מתה גם בתה של טויבא — פייגלה (צפורה). הכתובת על המצבה המשותפת לשתיהן [33] (ראה את התמונה מס. 7)

מקוננת: מעי מעי אוהילה | פעמים צרה כפילה | (א)ם ובת אני
דורש בילה | (נ)עדור ויולדת לה תכלה | אף אם שלש אלה עשו
לה | בית אל עלו במסילה | יונה מצאה מנוחה לרגלה | גם צפור
מצאה בית מנוח וכן לה שנפטרו | ה"ה הרבנית הצדקניות המפורסמת
מ' | טובא בת הרב מוהרר' יהודה סוד זל' | ביום ו' עש"ק עפ
תקכ"ח | ובתה הצנועה הגבירה מ' פייגלה | ביום ד' ק"ד אייר
תקכ"ח | לפרט ותלכנה שתייהם ערב וְאֵנָה בית לחם יהודא לפ"ק.
מהפרט יכולים אנו רק לטעות, כמו ברוב המצבות שנרשם עליהן
פרט.

הרב שמואל בן אביגדור [34] מונח בין חותנו היסודי, בין
אשתו ובתו ובין אביו [35]. אבן גדולה עומדת לאורך קברו, פי
אי-אפשר היה להעמיד אבן כזו ישר מחוסר מקום. הרב הזה ידוע
בתור „האב"ד האחרון". אחרי מות היסודי פרצה בקהלה הוילנאית
מחלוקת גדולה בינו ובין ראשי-קהל שחפצו להדיחו ממשרתו.
ראשי הקהל שונאו העלילו עליו, כי הוא איננו אדוק, שותה שפור
וכד'. טובי ראשי הקהל וגם השדרות הרחבות של העם, בעלי-
המלאכה וכו', עמדו על צדו. בראש מצדדיו עמד שמעון בן זאב=
וואלף [183] ובראש רודפיו עמד אברהם=אבלי בן זאב=וואלף שחפץ
את הרבנות בשביל עצמו. בידי רודפי הרב עלה למשוך על צדו
את הגר"א. המחלוקת פרצה בשנת תקכ"ז ונשתתקה בשנת תקל"ו,
אבל בשנות השמונים התחילה שוב ביתר שאת. מחלוקת זו גרמה
לירידת המוסד האבטנזומי של היהודים — הקהל 1. המסורה מספרת,
כי אחרי המחלוקת הגדולה הזו החלט שלא למנות יותר אב"ד
בוילנה ומראים על אבן העומדת בבית-הכנסת הגדול במקום
ששם היה עומד הרב שמואל, כדי שלא יתפוס שום איש אחר את
מקומו אחריו.

בנו של הרב שמואל בן אביגדור, אליעזר, מת בהיותו
צעיר [102]. הוא נפטר בערב ראש השנה לפרט, אשר בשלום

1 על מחלוקת זו יש לנו בכתובים עבודה מקיפה ומפורטת ואנו
מתכוונים להוציאה לאור בקרוב. מאמר מענין על מחלוקת זו פרסם ההיסטוריון
הד"ר י. צינפערב ב„העבר", כרך ב' (פסווגרד, תרע"ט).

יחדיו ישכבון" לפ"ק. אנו משאירים את צרוף האותיות לחשבון לקורא 1. אשתו השניה של הרב שמואל, לאה [76] בת הרב דלבוש יהודא-ליב, נפטרה בשנת תק"ס והכתובת על מצבתה אומרת: לשם ולזכר דאבון נפש ועצבונה | אבן ציון זה לכירת קבר נתונה | ה' אמנו הרבנית חכמה ונבונה | אשת חיל בת מלך רב רבנן בכל פנה | הרב הגאון אב"ד דק"ק לבוב העדינה | המפורסם אוצר חיים יהודא ליב נשמ עדנה | אבירי הרועים הגאון אב"ד ור' מדינה | דגליל קידאן וד"ק קראקא קדמונה | קדם היתה להם מה ברת מוהר באמונה | האחרון הכביר המאה"ג אב"ד דק"ק וילנה | לשם ולתהלה בכל עבר עליה על כולנה | תפארתינו אבינו מהו' שמואל לוית חנה | יום י"ח אלול תק"סמך עליה למכונה | נפשה תהא בצרור החיים צפונה | ותנוח בשלום ע"ד עת קץ הימניה.

נסתכל נא שוב באהל הגר"א מצדו השמאלי (מימין למסתכל). בקצה האהל [27] מונח הרב הוילנאי יהושע-העשל בן הרב שאול, רב דק"ק בריסק וקראקא. הרב יהושע-העשל שיך למשפחה המיוחסת קצנלנבויגן, מצאצאי מהר"ם מפדובה 2. על אחד מהם, שאול וואהל, מספרים, כי היה במשך יום אחד מלך בפולין. גם נגד הרב יהושע-העשל יצאו ראשי-ההל, אבל המלך אבגוסט השני ציווה לציית לו. המצבה אשר על קבר הרב הזה נעשתה מעץ (ראת את התמונה מס. 8) ונשתמרה יפה. בכתובת מכנים אותו: "הרב הגאון שושילתא דדהבא זהב פרוים, מזרינו ורבינו". הוא נפטר בכ"ו אלול שנת תק"ט.

על-יד הרב ר' יהושע-העשל מונח אחי הגר"א ישכר-בער [26]. הוא היה למדן מופלג וכתב פירוש רחב על התורה. ש. י. פין אומר עליו, כי היה "חכם משפיל בדיעות שונות וביחוד בחכמות הלמודיות והגיאוגרפיה" (ק"נ, דף 205). הוא נפטר בשנת

1 המצבה העומדת על קברו היא משותפת בשבילו ובשביל האשה פייגא בת התורני מו' יצחק-אייזיק, ונעלתה למדורה" ביום ג' בסלו שנת תקס"ה. יצחק-אייזיק זה הוא כנראה חתנו של ר' אליה פסעסעלעס (עליו ר. הלאה דף 57).

2 אייזנשטט-ווינער: דעת קדושים. 8—1897, דף 105.

תקס"ז והכתובת אומרת: קול ברמה נשמע | יש שכר לפעולתו
 כי נעמה | בער ובדעת למד תורה לשמה | בן איש חי עלה

8. מצבת י"ץ של הרב יהושע-העשל בן שאול (תק"ט). צלם א. צינוביץ

פנימה | שלמה היתה משנתו בתבונ' ובחכמה | זלעפה אחזוני
 שופרא בלי באדמה | מני פנה אור המאור כחמה | ה"ה אבינו

נ"י ע"ה פ"ה מהור"ר | ישכר בער בה"ג מהור"ר שלמה | זלמן
 זל"ה אחי הגאון החסיד | מהור"ר אליהו מוילנא יצאה נשמתו |
 בטהרה י"ט אלול שנת שמח ישכר | באוהלך תנצב"ה.
 בנו של ישכר=בער קלמן [212] מונח על־יד אברהם דאנציג,
 בעל חיי־אדם ועל־ידו מונחת אשתו לָאָה בת צבי־הירש אב"ד
 דפאדקאמון. הכתובת על מצבת קלמן בן ישכר בער: קול בת ציון
 תתיפח | להקת יתומים מר צורח | מדוע גוע אבינו ישוחח |
 נפש טהורה אור זורח | בני עליון הוריד ומוריד | יש שכר
 לפעולת כפיך | ביום יחבוש ה' שבריד | ערב תשבע אורות
 טליך | ה"ה אבינו הרבני המפורס | ...ה קלמן בהרב המנוח |
 ...מו"ה ישכר בער | ... (כאן האבן שבורה. הוא נפטר בשנת
 תקפ"ב). על מצבת אשתו לָאָה כתוב: "מצבת בור נוקרתי |
 לאלה אני הומה תול' דמעתי | בנפול תפארתי היא אמי
 מורתי | הגה און ואבל רב קראתי | צבי מחמד לבי הדות
 יפעתי | ילידת עדת קדושים בת גאוני ארץ | זכרון טוב
 פעלה לנצח בשמי ערץ | ה"ה אמנו הצנועה מרת לָאָה | בת
 הגאון מהו' צבי יעקב אב"ד | דק"ק פאדקאמון וי"נ בטהרה" —
 היא נפטרה ביום ו' אדר תקפ"ג.

חתנו של אחי הגר"א ישכר=בער היה ר' יעקב בן הרב
 אברהם כהנא, המתיחס לרב שלום=שכנא המפורסם מלובלין [14].
 בנו של זה, אליהו [211], מונח קרוב לאברהם דאנציג. על בית=
 החיים נמצא גם קבר בתו של יעקב כהנא פרידא [166].
 עומדים אני פעת לפני קבר הגאון ר' אליהו, "הגר"א", אחד
 הענקים הרוחניים הגדולים ביותר שקמו לנו במשך עברנו הגדול.
 הגר"א עומד על גבוץ תקופה הרת שנויים בחיים הרוחניים של
 עמנו. הוא שומר ונלחם על המסורה ובכל זאת הוא גורם להתפתחות
 ההשכלה על־ידי זרזו להעתיק ללשון העברית ספרים בחכמות
 חיצוניות. הגר"א עסק כל ימיו ולילותיו בתורה וגם בחכמות אחרות,
 כמו בחשבון, אלגברה, הנדסה, אנטומיה (נתוח), מוסיקה ותכונה.
 הגר"א חבר ספרים במקצת ההנדסה ("א"ל משולש"), התכונה,
 הדקדוק ("דקדוק אליהו") וכד'. על הפילוסופיה שאב ידיעות

מספרות ימי הבינים, אבל לא מצא בה ספוק וקרא לה „הפילוסופיה הארורה“. גדולתו של הגר"א היא ביחוד בגדר הספרות המסורתית. הגר"א עומד בשתי רגליו על בסיס היהדות הרבנית והוא נלחם בזרמים חדשים שהתחילו להתפשט בין היהודים, ביחוד „בחסידות“. הגר"א הפיח רוח חיים ברבנות היבשה, הרחיק את הפלפול המעוקם וקרא להתעמקות בתורה, כי „כל החכמות פלולות בה“. בגר"א מתחילה תקופה חדשה בלמוד התורה. תלמידיו, כמו ר' חיים מלוז'ין, המשיכו את דרכו בלמוד התורה. למרות מלחמתו בחסידות והשפלתו לא הוניה הגר"א גם את הקבלה. הגר"א השאיר אחריו פששים חבורים. הגר"א אהב את הקיצור, אבל במלים מעטות הוא מאיר ומתירן שאלות מסובכות וקשות.

על פשרונותיו ושקדנותו של הגר"א מספרים נפלאות. אישיותו של הגר"א מעולפת זר אגדות וקשה לפעמים להבחין בספורים על כשרונותיו עד כמה הן עובדות ומהיכן מתחילה האגדה ¹. בני הגר"א מספרים ²:

„בהיותו בן שש שנים וחצי דרש בביהפ"נ חילוק אשר למדו אביו. בסעודה שלישית של שבת הביאו אביו לפני האב"ד ר' יהושע העשל. אמר הרב: הנמצא חכם ונבון בילד הזה? ענו אחדים מן המסובים: אין זה מהנפלאות, רק אות על טוב השגתו, הן אביו למדו ויזרהו ואמר לו פעם, שתיים ושלוש וקיבל היטב?— ויען הרב: נכון לבי ובטוח בילד זה, כי יוכל להגיד כזאת וכזאת מלבד, אתן לו שעה אחת— והקשה עוד קושיות רבות ותירץ כולן בסגנון אחר. המה שמעו כן תמהו, רצון אחותם לנשקו ולחבקו. אחרי ששמעו כל זאת, אמרו: אין נבון וחכם כמוהו“. — בני הגר"א מוסיפים לספר: „בהיותו בן תשע היו ידיו רב לו במקרא, במשנה ובגמרא, גם מדרשי אגדות צומחות אחריהן ועסק גם בנעלמות...“

1 אגדות על הגר"א אסף ח. לונסקי ופרסמן בספריה לנוער, ידע. חב"י, וילנה 1924. תולדות הגר"א, או, כבסויו הנכון של י. צינברג, שבחי הגר"א, כתב הרב ל. לוין: „עליות אליהו“ (וילנה תרס"ו). ביזגרפיה יות-מורנית כתב ש. י. יצקן: רבנו אליהו מוילנא, חייו, זמנו, קורותיו ומפעליו. ורשה, תר"ס.

2 שו"ע עם באור הגר"א. שקלאו. תקס"ג. בהקדמה.

בהיותו בן י"ג ויום אחד קבל תוקף חסידותו ופרישותו. מאז לא הסתפל עד יום מותו מד' אמותיו חוצה ושלא ליהנות מעה"ו רצה, אכל (פת) לחם צר צנומה, שרויה במים שיעור ב' זיתים, אכל אותן ערב ובוקר ולא טעמן בחפו, רק בלען שלמות תוכו".

כשגדל יצא בגלות ונדד רגלי מעיר לעיר וממדינה למדינה. אף-על-פי שהיה עניו ונחבא אל הפלים נודע שמו ללהילה בקהילות ישראל במערב אירופה. כשבא לברלין, במקום ששם נגמר זמן נדודיו שקבע לו, פנה אליו פרופיסור אחד בשאלה חמורה שהמלומד האשפנוי הזה התקשה בה-זמן רב. הצעיר ר' אליהו רשם מיד על גליון ציורים וצינונים בהתאם לשאלה ובזאת השיב לו תשובה ערוכה על דבריו ¹. אחרי ששב לוילנה התבודד באהלה של תורה, לא קבל עליו רבנות, אולם מכל העולם היהודי היו פונים אליו והשפעתו הרוחנית היתה גדולה. בניו מספרים, פי לא ישן יותר משתי שעות במעת-לעת ומימיו לא ישן יותר מחצי שעה רצופה ובאותה חצי שעה היו שפתותיו מרחשין הלכות ואגדות ². הגר"א היה שוכח על צרכי בני ביתו, כי כל ימיו ולידותיו היו מוקדשים ללמוד התורה. הוא היה סוגר ביום חלונות החדר שישב בו והיה לומד לאור הנר, פדי שלא יבלבלוהו. הוא היה לומד בחורף בזמן קור קשה בחדר שלא הוסק בו התנור והיה לו כלי עם מים קרים והיה שם את רגליו במים, פדי שלא ירדם ³. הגר"א למד, מתוך צער רעבון והדחק של ניעור משינה ⁴. לפעמים היו מושכים אותו לתוך מלחמות ומחלוקות. כך יצא להלחם בחסידות וגם נמשך ע"י ראשי-קהל לתוך המחלוקת עם האב"ד ר' שמואל בן אביגדור. הגר"א הושם בעת המחלוקת בבית-הפלא ⁴. האגדה מספרת, כי בשעה שישב בבית האסורים היה מביא לו אוכל עלם בלתי-נראה.

1 ל. לורין: עליות אליהו, דף 60, בהערה.

2 בהקדמה לשו"ע עם באור הגר"א.

3 ס' פאת השולחן מאת ישראל בן שמואל. צפת, תקצ"ו.

4 ער עכשיו היתה נמסרת מטורה בע"ס, פי הגר"א ישב בבית-הכלא. על מטורה זו מזכיר י. צינברג באנציקלופדיה העברית (ברוסית) כרך VIII, דף 111 וחוזר עליה ביתר ביטחות, בתולדות הספרות של היהודים, וילנה 1935.

לפני מותו חפץ לעלות לא"י וכבר יצא לדרך וכתב לבני ביתו אגרת מלצָה דברי מוסר (נדפסה בשם ס' עלים לתרופה), אבל חזר מדרכו. מאגרתו זו רואים אָנו, כי הגר"א היה אָב דואג וכן אוהב ואיש בעל מדות תרומיות. "אני ת"פ, נוסע לאה"ק, שהפל מצפים לראותה, חמדת פל ישראל", מתחיל הוא את מכתבו, אבל מיד הוא נזכר: "הנחתי ילדי, שלבי הומה עליהם וכל ספרי היקרים". אל אמו הוא כותב: "אהובתי אמי, ידעתי שאינך צריכה למוסר שלי, כי ידעתי כי צנועה אַת, אָף=על=פי=כן יקראו לפניך האגרת הזאת, כי הם דברי אלהים חיים; ומבקש אני מאד... שלא תצו(ט)ערי(י) בשבילי, כאשר הבטחת לי, ואם ירצה ה' אם אזכה להיות בירושלים עיה"ק אצל שער השמים, אבקש בעדך כאשר הבטחתי"... מבקש הוא את אשתו, שתכבד את אמו ואת אמו שיהא שלום בין שתיהן. את חתנו הוא מבקש לכבד את חמותו הזקנה. הוא מבקש להדריך את הבנים הקטנים בדברים רבים, אבל בשעת הצורך, על קללה וכזב, יש להכות אותם מכות אכזריות בלי רחם העולם הזה, אומר הגר"א באגרתו, הפל הבל... ואל תקנא בעושר.. ואל תקנא בכבוד המדומה ההבל...

הגר"א נפטר ביום י"ט בתשרי תקנ"ח. פשנודע דבר מותו התאבלו עליו כל היהודים מלבד ה"חסידים", ששמחו על מות מתנגדם הקנאי הגדול. מעריציו נשבעו על קבר רבם להנקם באויביהם על חילול פבוד "איש האלהים" ¹. מותו של הגר"א גרם איפוא להתחדשות המלחמה בחסידות.

אמו של הגר"א מונחת קרוב לאהל הגר"א, בשורה שאחריה, לרגלי אישה [32]. על מצבתה כתוב: "זאת האשה צלחה, אם הבנים שמחה, גאונים צדיקים לברכה, מי יודע לספר שבחה, הצדקת מרת טריינא".

אשתו הראשונה של הגר"א חנה [37] נפטרה בשנת תקמ"ג, ה' בכסליו, וכתוב עליה, לא הניחה תמורתה וערך, לספר שבחה

פרק V, דף 273. גם קרשכסקי מספר על זה ("וילנה", פרק III, דף 165).
בידנו עלה למצוא מקורות המעידים על המאסר.

1 על זה ר. ש. דובנוב: תולדות החסידות, פרק ב' דף 255. תל-אביב,

תרנ"א

אין נתיב ודרך". אשתו השניה קבורה רחוק מאוהל הגר"א [105] וכתוב על מצבתה: ,החסידה מ' גיטל אשת הגאון מהר"א אליהו זצ"ל הנקרא ב"כ (בפי=כל) ר' אל"י חסיד מוילנא".

בנו של הגר"א אברהם היה בעל פשרונות [149]. הוא הוציא לאור כתבי אביו וגם חבר בעצמו ספרים חשובים בבקרת המדרשים ובגיאוגרפיה¹.

קרובי הגר"א. שני דודי אביו של הגר"א נקברו אחד על=יד השני ומצבה אחת עומדת על קברות שניהם (91) ואומרת: ,מה טוב ומה נעים שבת אחים יחד, בני הרב החסיד מו' אליה בהגאון מו' משה² ונכדו של באר הגולה, ה"ה הרב מו' צבי=הירש י"נ ער"ח סיון שנת תקכ"ה והרב מו' משה י"נ י"ב טבת". בנו של צבי=הירש הנ"ל הוא אליהו, שנקרא ר' אליה פסעעלעס [36], אחד היהודים העשירים ביותר בוילנה בזמנו ואחד מראשי הקהלה וראשי מדינת ליטא. הוא היה נדבן ונדב לטובת חברות שונות שבצדקה לעולמית באופן דומה לסיסוד. הוא היה תומך בקרובו הגר"א והוא היה הממונה על עזבון ר' משה ריבקש (ראה למעלה, דף 43). בהיותו יחסן ועשיר התחתן בגדולי ועשירי זמנו. בנו יוסף [96], אחד המשפילים הראשונים בליטא, אדם מצוין ונכבד שקבל גם מהמלך את התאר ,קרביטור", לקח לו לאשה את בת ,האב"ד האחרון" שמואל בן אביגדור, את גיטל [87]. בנו השני דוב=בער [38] לקח לו לאשה את דבורה [22] בת ר' אריה=ליב בלאך [29], אחד מחריפי וילנה. בתו של ר' אליה פסעעלעס מינדה [23] נישאה לנח בן הרב אברהם ליפשיץ [24], למדן משפיל ומחבר ספרים (פרפראות לחכמה ועוד). נח ליפשיץ היה נקרא על שם אשתו ר' נח מינדעס. בנו של הגר"א אברהם היה חתנו של נח ליפשיץ. הוא נקבר על=יד הגר"א מחותנו ימינה ואבן אחת העמדה על קבר שניהם ורק קו מבדיל בין כתובת הגר"א וכתבתו. חתנו השני של ר' אליה בר"ץ הוא יצחק=אייזיק בן הרב בק"ק עמדין אברהם [114].

1 עליו ראה בק"נ דף 212—210.

2 הוא ר' משה קרעמר.

חתנו השלישי היה בטח שמעון מ"ץ דק"ק וילנה, שהיה נקרא ר' שמעון הגדול, כי נקבר על-יד ביילא בתו ואבן אחת משותפת העמדה על קברות שניהם [39]. שמו המלא של ר' שמעון הגדול הוא: אברהם-שמעון בן צבי-הירש פרעגר. הוא למד בשיבת יהונתן אייבשיץ בפראג וקנא לכבוד רבו בזמן המחלוקת הגדולה שפרצה עם יעקב עמדין בדבר הקמיעות. הכתובת מקוננת:

מע, מעי על חללינו | הוי | אבד חסיד מן הארץ, גדר |
גדר ועמד בפרך, הוסי ציל | מעלינו באבדן מו' ורבינו מדרך |
ביושר צעדינו, ה"ה | הרב מהו' ר' שמעון מ"ץ | דקהילנו לקח |
אותו אלקים ואיננו ביום ו' | טבת שנת תקל"ז לפ"ק | אוי |
ואבוי | ודמעתי על לחיי אורימה | וקול נהי אורימה מימים |
ימימה על האשה צנועה | כבודה בת מלך פנימה | מרת ביילא |
בת המפורסם | מהו' אלי' בהגאון ששבקה | חיים לכ"ח ביום ו' |
תשרי שנת תקל"ה לפ"ק תנצ"ה.

על בית-העלמין נמצאות עוד מצבות של בנות אליה פאסעלעס: פייגה [79], רבקה [78] ושעירל [77].

דוב-בער בן אליהו פאסעלעס הנ"ל מת בדמי ימיו בשנת תקל"ז והשאיר אחריו שני בנים: אריה-ליב [8] וצבי-הירש [21]. ר' לייבלה ר' בערס היה משפיל מופלג בתורה וגבאי של חברות צדקה. הוא היה סמל הצדק והנדיבות. כל איש מצוק ומר נפש היה מקדים לפתחו והיה מוצא עזר וסעד. מעולם לא כעס על אלפי המטרידים אותו מעסקיו שנהל בשותפות עם דודו יוסף הנ"ל. הוא פור מכספו ביד רחבה בשביל עניי הארץ-הקדושה ובשביל הערים הקרובות והרחוקות שקראו לעזרה. הגר"א היה אומר עליו: „אין זה פי אם אחד משרפי מעל" 1. הוא נפטר ביום כ"ד תשרי תקצ"א ונקבר באהל קרוב לאהל העתיק של הרב מנחם-מאניש. לא היה כבר מקום הרבה על בית-העלמין והתחילו לקבר במקומות העתיקים. על-יד הרב מנחם-מאניש לא היו בכל זאת מניחים אדם פשוט. בתו של ר' לייבלה שרה מתה בשנת תקמ"ו בהקשותה ללדת ונקברה קרוב לקבר גר-הצדק [219]. חתנו

1 ראה יצקן: אליהו פוילנא, דף 125 וגם ק"נ דף 256.

של ר' לייבלה היה „המופלג בתורה ויראה האברך ומושלם“ משולם-
פייבוש בן הרב מנחם-מענדל אב"ד דק"ק ראָוונע מק"ק בראד [147].
הוא נפטר בתקס"ט. אחיו הצעיר של ר' לייבלה, ר' הירשלה מת
לפניו ונקבר ע"י הגר"א [21]. והכתובת על מצבתו:

„צדיק פתמר כארו בלבנון פורה | ברכות התורה גדולין
נטפת... | ילדת יתומים הה מר צורח | הלילו צבא שמים שמש
וירח | יפה ענף איך לארץ נגדעת | רגע יבשתי בעפר אהלך
תקעת | שדי איך נתשת שורק נטעת | בן שחר פהה נוגה
הופעת | דרפת קשתך מות אבן קלעת | ותתך חמתך לעושה
צדק פגעת | בן פוכבי שחק תפיץ קרנים | בין שוכני עפר
יהיה מימים | עוד לקראת מבשר תהי' בעמים | רסיסי טל
תשבע תעוף השמים | ה"ה הרב המופלג הצדיק תם וישר |
ומפורס' פש"ת מו"ה צבי הירש בהמנו' | ומפורס' מהו' דוב בער
ונפטר ביז' ב' | כ"ג אייר לפרט צדיק באמנותו יחיה“. על-פי
הפרט הנ"ל מתקבל, כי נפטר בשנת תקכ"ז (בק"נ, דף 257 נאמר, כי נפטר
בתקע"ז וצורפו לחשבון אותיות אחרות והצדק עם ש. י. פין בטח).
בנו יחידו של יוסף אליהו (בן אליהו), יהודה [151] מת
על פניו בשנת תקס"ה. והכתובת על מצבתו אומרת:

יהודא גור אריה.... מעשיך... | הוד הדרת מעשיך יודוך
אחיק יושבי שערה | וזאת ליהודה ענו אחד ואין שני להחבירה |
דעה וחכמה קנה כמותו אין חליפן ותמורה | הן יהודה יעלה
בתפילה ערוכה בכל ושמורה | בעון ישראל פשל יהודה כרע
לשכר עברה | נצחינו בשוב שבות עמו יהודה שת קצירה |
יפי מעשיך אופיר על יצועי לב תמרמה | ובדמעתי ערסי
אמסה ומרב בכי עיני נגרה | סלה אשבה עד יקובץ נפוצות
יהודה מהרה | פדות לשלוח בימינו אליהו על יום בשורה |
ה"ה הרבני המופלא ומפלג האברך מהור"ר | יהודה במהור"ר יוסף
ב"ר אליהו זצ"ל נפטר | יום עלות משה למרום ז' אדר שנת
מפה אנושה כי באה עד יהודא תנצב"ה.

איך ומתי, כשל יהודה, כרע לשכר עברה" איננו יודעים.

תלמידי הגר"א. דוב-בער בן אליהו [38] הנ"ל מונח
בין שני תלמידי הגר"א: מימינו שלמה בן נתן ס"ג מפולין, העניו

שציוה לרשום רק את שמו 1 (נפטר בתקמ"ו), והדומה לו דומיה תהלה" שלמה-זלמן בן יצחק, הוא "ר' ועלמעל" אחיו של הרב חיים מלוצ'ין. ר' זלמלה נולד בשנת תקט"ז וכבר בהיותו ילד הראה כשרונות נפלאים. בכשרונותיו, בשקדנותו ובדרך למודו דומה הוא לרב הגר"א. גם הוא לא קבל עליו מימיו משרת רב, גם הוא למד ימים וליילות ובהיותו בן עשרים וארבע היו שגורים על לשונו כל ספרי התנ"ך עם כל התרגומים: אונקלוס, יונתן בן עוזיאל וכו' ירושלמי, ספרא, ספרי, מכילתא, אלפסי, רמב"ם, טורים ומדרשים וכו'. גם הוא שנא כגר"א את הפלפול, חבב את המקרא ועסק בדקדוק הלשון העברית. ר' זלמלה נפטר באביב ימיו, בהיותו בן שלשים ושלש, בשנת תקמ"ח. במותו הורד אל הקבר גאון צעיר שהיה יכול להדמות לגר"א. אחרי מותו חבר המ"מ הוילנאי יחזקאל פייבל בן זאב ספר "תולדות אדם", בו יסופר תולדות איש המעולה הגאון הגדול מופת הדור האמתי מו"ה זלמן זצ"ל מק"ק ווילנא הבירה" (דיהרנפורט, תקס"א). הגר"א ראה את הספר בכתובים ואמר על אורח חייו של ר' זלמלה: "ר' זלמן היה הפלא ופלא". ספר "תולדות אדם" יחידי הוא במינו בזמן ההוא ומראה על הרחבת סוגי הספרות העברית בליטא בסוף המאה הי"ה לספה"נ. על ספר זה יכולים אנו לאמר, שהוא יותר "שבחי ר' זלמלה" מאשר תולדותיו.

מצבות אנשים מצוינים. על-יד אהל הגר"א נמצאים קברות שני מלומדים מפורסמים אריה-ליב בן הרב יצחק שפירא [19], מחבר הספרים "נחלת אריאל" ו"מעון אריות" על מסכת סופרים, ושאו"ל בן יהודה-ליב [31] (בן משה חר"ז) [11], שנקרא ר' שואל שיסקעס. אריה-ליב שפירא, שהיה נודע בוילנה בשם "ר' ליבלה הקטן", הוציא את ספרו בהיותו בן כ"א (בשנת תצ"ב בדיהרנפורט) ומהקדמתו לספרו נראה, שהיתה לו ידיעה בדקדוק, מסורת, הגיון והנדסה. בהיותו בן י"ז כתב מכתבים אל המלומד הקראי מטרופי שלמה, בעל ספר "האפיריון". בסוף ימיו היה

ספרא ודיינא בוילנה. נפטר בשנת תקכ"א בן ששים¹.
 ר' שואל שיסקעס כתב ספר "שביל הישר" — פירוש ובאור
 על הלכות האלפסי. את ספרו של שואל שיסקעס הגיה ר' זלמל
 הנ"ל בהיותו בן כ"א והעיר את המחבר על מלואים ותקונים
 נחוצים. ר' שואל פותב בהקדמה לספרו: "הקרה ה' לפני מקרה
 טהור גברא קטן בשנים א"ך (=בן כ"א) גדול בענקים, ינוקא
 קדישא חסידא ופרישא מלא אותו אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת
 בכל הש"ס עם כל שיטת הפוסקים קדמאי ובתראי ערוכים
 ומחודדים בפיו לאמור בלי גמגום". ר' שואל נפטר בשנת תקנ"ז
 ונקבר על-יד בנו צביהירש שמת על פניו בשנת תקנ"א. מצבה
 אחת עומדת על קבר שניהם². חתנו של ר' שואל שיסקעס היה
 יצחק בן שבת=שפטל [60] (נפטר בתקס"ט).

על-יד אהלו של הגר"א, פאלו בחלק נוסף, מונח ראש=
 הקהלה אליעזר בן יהודא [23], הוא, אמו ואחותו³. על-יד
 ר' שמעון הגדול מונח ראש=הקהלה טוביה בן ישראל [40]⁴.
 בשורה אחריהם מונח הגביר הנדיב אריה-ליב בן אליעזר, שנקרא
 ר' לייב לייזרס [42]. עוד כיום הזה נקרא בית=החומה שהיה
 שייך לו על-יד חצר בית=הפנסת הגדול ברחוב היהודים, "חצר לייב
 לייזר'ס". הוא בנה בית=מדרש בחצרו כדגמת היסוד וביה"מ
 נקרא על שמו "קלוז לייב לייזר'ס". הפתובת על מצבתו נחקקה
 באבן גדולה ויפה, דומה לאבן שבמצבת דוב=בער בן אליהו
 פעסעלעס [38]⁵.

בשורה אחריו מונח ראש=הקהל' החשוב אשר בן קלונימוס=
 קלמן [47] מהמשפחה המפורסמת גינצבורג⁶. בני משפחה זו

1 עליו ראה בק"נ, דף 117. וב"שפה לנאמנים" של ש. י. פין
 (וילנה, תרמ"א) בפרק "ההשכלה ברוסיה".
 2 הכתובת בק"נ, דף 173. שם נאמר בטעות שהבן נפטר בתקל"א.
 3 הכתיבת בק"נ, דף 129.
 4 הכתובת בק"נ, דף 184.
 5 הכתובת נדפסה בק"נ, דף 9—188.
 6 על משפחה זו ראה את המונוגרפיה של פרופ' דוד בן הלל-נח
 מגיד: ס' חולדות משפחת גיוצבורג, פטרסבורג, תרנ"ט. ראה שם דף 19,
 59 והלאה.

ישבו בוילנה כבר במאה הי"ז לספה"נ והשתתפו בעבודה צבורית. אשר בן קלמן, שנקרא גם קלאצ'קא, נפטר בשנת תקנ"א ונקבר בין שני בניו שנפטרו בחייו: בנימין-וואלף [48], שנפטר בשנת תקמ"ח, ושמעון [46]. שנפטר בשנת תק"ן¹. עוד בן אחד, אהרן יהודא-ליב [94] נפטר בשנת תקס"ד. הכתובת על מצבתו: "הארי המת איש ישר | דרכו הולך נכחו | ינוח על משכבתו | והנה זאת מצבתו | ה"ה אבינו הרבני מ' אהרן | יהודא ליב במ' אשר רי"פ | ונפטר ביום י"ז לחודש | מנחם שנת תקס"ד ל"פ | תנצב"ה". לא רחוק ממנו מונחת בתו רסקא [120].

על-יד הגינזבורגים-קליאצ'קא מונח דוד בן שמעון [49], ספרא ודיינא של קהלת וילנה בזמן המחלוקת הגדולה עם "האב"ד האחרון" שמואל הנ"ל. על מצבתו כתוב: "צנוע ושפל רוח", אבל בהשתתפותו במחלוקת נגד הרב הרצא שלא היה כלל כזה². על-ידו מונח עוד סו"ד מאותה התקופה משה בן יהודא-ליב³ [50]. על-ידם מונח יצחק בן שמואל [51]: "יצחק זרע לצדקה עד בלי שערים, שמו הטוב המפורסם בין הגברים". נפטר בתקנ"א. בשורה שאחרינו נוצר מהמצבות אולה. נפנס נא אליו. בתוך האולה מונח [55], "איש קדוש וטהור" דוד בן הרב לוי בעל "עטרת ראש"⁴. על ידו [56] מונח דוד בן יחיאל-מיכל, מ"ץ דק"ק וילנה אחרי ר' שמעון הגדול (עד שנת תקנ"ב). על-ידו מונח [57] אחד עשירי ונכבדי וילנה, יהודא בן אריה-ליב, שנקרא ר' יהודא קלאצ'קא (קליאצ'קא). על אבן אחת נכתבו הכתבות על שני אלה⁵. לאהל סמוכה מצבתו של האברך אליעזר בן אשר ז"ק [54], בן הרב דפאקראי משולם-ז"נ [99]⁶ הנכד הזה נפטר בשנת תקנ"א. נכד שני, יעקב בן אשר ז"ק [61], מונח גם-כן פה. הוא נפטר בשנת תקע"ב. בת הרב דפאקראי מלכה (נפטרה בתקמ"ה) ובנה

1 הכתובת ניפסה בק"נ, דף 2—191

2 הוא נפטר בתקמ"ז. הכתובת בק"נ, דף 174.

3 נפטר בתקמ"ט. הכתיבת שם.

4 הכתיבת בק"נ, דף 196.

5 הכתובת בק"נ 175 ; 193.

6 עליו ר. ק"נ, דף 214.

„הרבני המופלג יניק וחכים“ ישראל-איסל (נפטר בתקמ"ד) מונחים על-יד לייב לייזרס [43]. היא היתה אשת הראש יעקב-אוריה בן אברהם שנקרא ר' אוריה פייגעס [82]¹. באוהל המדובר מונח [62] יוסף בן צמח. הפתובת על מצבתו: „יום חושך, אבלה, בהלה | סורו הילילי שב וילד | פאר ראשינו אב לבנים | בר לבב זרע סגנים | צדיק בדרכיך תופש התעודה | מחרון נכרת מזעם הפקודה | זכרוןך יעלה לפני עושך | לעת התחי' תקיץ מקברך | ה"ה אבינו מהו' יוסף במו' צמח | נפטר ביום ט"ו סיון תקפ"ג תנצב"ה“.

אחרי המצבה, שאין בה האבן עם הפתובת, מונח שמואל בן חיים שפשי"ל (ס) (בן שבתי) לאנדא (נפטר בתקע"ח)². האבן הסמוכה [64] העמדה על קברות שלשה אנשים חשובים: (א) חנוך-זונדל בן יצחק טריווש, הוא אשר גילה את רמאות החסידים, שעברו בקהלות גרמניה ואמרו, שהגר"א מתחרט על רדפו את החסידות (נפטר בתקע"ב); (ב) ר' ליבלי ר' טוביה'ס, אחד הראשונים, שהקימו בית-דפוס עברי בוילנה (כנראה בשנת תקנ"ט)³; ויצחק-שמעון בן חיים הלוי מ"ץ דפה (נפטר בתקע"ז)⁴.

הלצה בשורה [65] מונח המגיד חיים בן שלמה-זלמן, אחד ממקורבי הגר"א. אותו שלח הגר"א בשנת תקנ"ו למדינות ליטא ורייסן, כדי להלחם בחסידות. על מצבתו כתוב „המקובל“. אפשר-היה להיות מקובל ולהלחם בחסידות בבת-אחת⁵. אביו שלמה-זלמן בן חיים היה מ"ץ בוילנה לפניו (עד שנת תקכ"ו). האב נקבר על-יד אליהו פעסעלעס והאבן משותפת היא בשבילם ובשביל אשת אליהו בר"ץ חיה בת יוסף בלצך [36].

1 עליו ר. ק"ג, דף 6-195.

2 עליו ר. בק"ג, דף 230. מצבתו בנו אברהם יעקב-יעקל (נפטר בחקפ"ח) אינה עכשיו, את הכתובת ר. בק"ג, דף 253.

3 ר. ק"ג, דף 203.

4 הכתובת בק"ג, דף 228. על יצחק שמעון סג"ל המץ ר. ק"ג, דף 213.

5 עליו ראה בק"ג דף 175-6.

הלָאָה, עַל־יַד הַמַּשְׁעוֹל מוֹנֵחַ [71] רֹאשׁ הַקֹּהֶל יַעֲקֹב־פֶּרֶץ בֶּן אֲבֵרָהָם קָלִיצָאָקָא, גִּיסוֹ שֶׁל אֲשֶׁר בֶּן קָלוּנִימוּס־קָלֵמָן גִּינְצִיבּוֹרֵג. נִיגַשׁ־נָא עֲכָשִׁיו אֶל הַמַּצְבּוֹת שֶׁל יוֹסֵף בֶּן אֱלִיהוּ פֶּעֶסְעֵלְעֵס וְאִשְׁתּוֹ [87 ; 86], שֶׁדִּבְרָנוּ עֲלֵיהֶם לְעֵיל (רֹאה דף 57). מַצְבּוֹת כְּאֵלֶּה, שֶׁהָאֵבֶן תְּהֵא מוֹדֵבֶקֶת אֱלִיהֶן מִן הַצֵּד הַשֵּׁנִי, מַעֲטוֹת הֵן עַל בֵּית־הַחַיִּים. לֹא הִיָּה, כִּנְרָאָה, מְקוֹם בְּשִׁבִּיל הָאֵבֶן מִצֵּד מוֹרָח וְלִכְּן הַדְּבִיקוּהָ מִן הַצֵּד הַשֵּׁנִי. הַכְּתוּבָת עַל מַצְבֵּת יוֹסֵף אֱלִיהֶם (נִפְטָר בַּתְּקַע'א) קִצְרָה הִיא וּמִדְּגִינְשָׁה רַק אֶת עֲשִׁירוֹתוֹ וְנִדְיָבוֹתוֹ: „יוֹסֵף בֶּן פּוֹרֵת כּוֹהֵב וּפְסָף | אֵלֵי תְּבוֹא לְעִנִּיִּים אָמַר יוֹסֵף | הוֹלֵךְ תָּמִים וּפּוֹעֵל צֶדֶק בְּפִסָּף | יָדִיד וְנַחֲמֵד סְפִיר פְּנֵי יוֹסֵף”... אִמְנָם הַכּוֹתֵב הִרְאָה אֶת יִכְלָתוֹ בְּצִרוּף אוֹתִיּוֹת, כְּדֵי לְקַבֵּל פְּעָמִים רַבּוֹת אֶת הַשֵּׁם יוֹסֵף, אֲבָל הִרְאָה גַּם חֹסֶר כֶּשֶׁרוֹ בְּכַתִּיבַת כְּתוּבַת מִתְּאִימָה לְאֶדָם חֲשׁוֹב וּמִשְׁכִּיל כִּיּוֹסֵף בֶּן אֱלִיהוּ. כִּנְגֵד זֶה יָפָה הִיא הַכְּתוּבָת עַל מַצְבֵּת אִשְׁתּוֹ:

גַּם יִשְׁכַּח טוֹבַת לִבִּי, מָוֶת! לֹא חֲנוּת
 בַּת קְדוּשֵׁי עֲלִיּוֹן אֲהֵא! אֵיךְ רִצּוֹת
 הִיא רַבָּתִי בְּעַם, שְׂרָתִי בֵּין נִדְיָבִים
 הִדְרַת גִּאוֹן אוֹמְלָלִי וּמִשִּׁיבַת נֶפֶשׁ רַעֲבִים
 רַע בֶּל יִדְעָה נִפְשָׁה וְאֵךְ מִיִּשְׁכִּים¹ פַּעֲלִיָּה
 שׁוֹמֵרַת מִצְוַת יִרְאֵת אֱלֹהִים, לְעִנִּי שְׁלַחַה [יָדִידָה?]
 זָכַר צִדְקָתָה לְעוֹלָם, עַד נִצַּח זִכְרוֹן מִן־עֲשִׂיָּה?
 ה'ה אִמִּי מוֹרֵתִי הַצִּדְקָנִיּוֹת מֵרַת (גִּיטֵל)
 בַּת הָרֵב הַגָּאוֹן מו'ה שְׁמוּאֵל ז"ל — —
 אֲב'ד דִּפ"ק ווִילְנָא וַיִּצְאָה נִשְׁמַ(תָּה)
 בִּטְהֵרָה וּבִיּוֹם ב' דְּחוּה"מ סוֹכֵת לְפָר(ט)
 פֶּל שְׁעָרֶיהָ שׁוֹמֵמִין לְפ"ק תִּנְצִב"ה.
 הִיא נִפְטָרָה אִפּוּא בִּשְׁנַת תַּקפ"ה.

עַל־יָדָם [85] מוֹנַחַת, „הָאִשָּׁה הַצְנוּעָה הַיִּשְׁרָה הַמְּפֹרָסֶמֶת מֵרַת יוֹטָה דְּבוֹרָה בַּת הָרֵב הַגָּאוֹן הַחֲרִיף הַמְּפֹרָסֶם מֵהוֹר"ר מֵרִדְכִי צְבִי הִירֵשׁ הַלּוֹי בִּהְגָּאוֹן הַחֲסִיד הַמְּפֹרָסֶם מֵהוֹר"ר יִצְחָק אֲב'ד דִּק"ק הַמְּבוֹרֵג". הִיא הִיתָה אִשְׁתּוֹ ר' זִלְמֵלָה ר' אוֹרִי'ס. נִפְטָרָה בִּשְׁנַת תַּקפ"ג.

1 כֵּט צ"ל „מִיִּשְׁכִּים”.

הלצה [100] מונח ראש הקהל משה בן אברהם אשר, שנקרא ר' משה'לי חאצקעלס. הוא נבחר לועד בן חמשה אנשים, שצריך היה אחרי מות הגר"א להנקם בחסידים. מלבדו נבחרו לועד: (1) ר' ליבלי ר' בערס הנ"ל [8]; (2) יצחק-אייזיק בן אברהם הלוי הנ"ל (על דף 57) [114]; (3) רפאל בן מרדכי [80]¹; דוד בן יעקב [83]?

אישיות גדולה מונחת על יד המשעול מצדו השני [103] והיא — השתדלן הוילנאי אריה-לייב מייטעס מפינסק. על מצבתו המקושטת בעציץ כתוב: „גוית | ארי ממנו דבש רדינו | בצלו בגוים חיינו | המליץ הרבני המופלג | המפורסם לשם ולתהלה | מפו' אריה לייב מייטעס מפינסק | הוא אשר עשה | התשועה הגדולה בישראל | בשנת תקמ"ד ומלט את | העיר בחכמתו וי"נ שביעי | של פסח תקס"ז תנצבה". התשועה הגדולה בישראל המדוברת כאן היא קבלת פסק בית-דין חצר המלך (Sad Zadworny Assesorski) בשנת תקמ"ד (ביום הראשון בדצמבר שנת 1783) בדבר היחסים שבין הקהל ובין המגיסטרט. על-ידי פסק-דין זה נגמרה המלחמה בין המגיסטרט והקהל, שנמשכה מאה וחמשים שנה (החל מהאורדינציה של שנת 1633), בנצחון היהודים. היהודים פרצו את הגיטו, קבלו רשות לעסוק באומנויות כחפצם ולסחור בכל מיני סחורות גלוי ובאופן חפשי וחדלו לשלם לעיריה מס-שנתי מיוחד של שש מאות זהובים².

קרוב למקום זה מונחים בני משפחת ד"ר אהרן גורדון. נכדו אברהם [44] בן בנו יחיאל-מיכל, היה מראשי הקהלה בוילנה³. על פעולותיו לטובת בית-העלמין, יחד עם אריה-לייב מייטעס, לייב לייזרס ויהודא בן ליפמן [67]⁴, הופרנו למעלה (ר. דף 27). מלבד אברהם בן יחיאל-מיכל נמצאות על בית-העלמין מצבות של שלמה-

1 את הכתובת על מצבתו ר. בק"נ, דף 195.

2 פסק-הדין נדפס בהוצאות הועדה הארכיאוגרפית הוילנאית כרך 29, תעודה מס. 243 (דף 498—486).

3 את הכתובת שעל מצבתו ר. בק"נ דף 188. על הרופאים בוילנה במאה הי"ז והי"ח ראה את מאמרינו ב„זרמים" (וילנה, תרצ"ב) גליונות מס. 17, 18.

4 עליו ר. בק"נ 190.

זלמן בן אהרן גורדון [121] (נפטר בתקס"ח), האברך יקותיאל בן שלמה זלמן (ט' חשוון תקע"ג) והאשה, הצנועה והגבירה והחסודה מרת רחל בת אהרן גארדן (ב' דסוכות תקע"ג) [138]. הלל נח מגיד רשם בספרו עוד מצבות של בני משפחת גארדן, שנמצאו בזמנו על בית-העלמין הישן (ראה, עיר וילנה", דף 194).

נגש=נא עכשיו אל מצבת אחד מראשי הקהל בוילנה נח בן שרגא פייבוש בלעך [131]. הוא בנה את עזרת הנשים של בית=הכנסת הגדול ונדב את הסכום שהוציא על זה, כארבעה עשר אלף זהובים, ל"עולמית" לבתי המדרש (הקלויז הישן והחדש) ולחברות: בקור=חולים, תלמוד=תורה, "צדקה=גדולה", "בדק=הבית", ח"ק גחש"א, הכנסת פלה, מלביש ערומים וכו' 1. הוא נפטר בתקס"ט. אצלו מונחת אשתו זעלטא בת אריה=ליב הפהן. קרוב להם [129] מונחת בתם רחל. שורות אחדות הלאה מונחת עוד בת — מלכה [182] (נפטרה בתקפ"ה). חתנם הוא לוי בהרב דוד בהגאון בעל עטרת ראש [153]. הפתובת על מצבתו אומרת: "קול נהי נשמע | לבשו שמים קדרות נוגם אספו | ומלאכי שלום בכו מר נטפו | יללת 'תומים אבינו רכב ישראל | באדמה ירדת הוי אריאל אריאל | נר מצוה ואור תורת נחליאל | דרושה לציון יקרא ועלו מושיעים | ויקומו מעפר וירונו שוכני סלעים | דרך הקודש תלך תעל רקיעים | ה"ה הרבני איש תם וישר ירא אל' מנעוריו מ' לוי במ' דוד ז"ל ונשבקש (!) למרום ר"ח סיון תקע"ח תנצב"ה". קרוב לאהלו של הרב מנחם=מאניש מונח שרגא=פייבוש בן נח [5] ואפשר לשער, כי הוא בנו של נח בר שרגא=פייבוש בלעך. הפתובת על מצבתו: עוד משדי ושבט אלוה, מוטה ירדנו מעל גבוה | רב תוגות, רב יליל ויגון! | כי נהינו שואה ומשוגע | גביר הבית נגדע, הה! | לרגבים הוכרע הורינו | אור תורתו גם אמרי נועם עוד בל יופיע עלינו | פלאים ירדנו עד מאוד, שמשך פי בא בצהרים | ישע ואושר לכל דורש, ממך הי' לעינים | יחד טוב וחסד, משפט וצדקה לכל רוח | ברכה ונחת מעל! | כי עשית לך בית משכון | שונן תהי' לבטח במעון עלין | כי טוב לך פעלת |

ברוך בינתך פי עלית, שמך בתוך לבאים קוננת | נר זהרך
 עוד תהל לנו, כעל גמולך אשר חוננת | חלקך בחיים, המה
 יובילוך למנוחות | זמרה לנו תהי' לעת שובך בשמחות | כבוד
 אבינו המופלג ומפורסם מהור' שרגא פייבש במהו' נח ז"ל ויצא
 נשמתו בטהר' ביו' ד' | טית לחוד' סיון לפרט ואורח ישרים
 סלולה תנצב"ה (תקפ"ט).

נגש עכשיו אל קבר האשה הצדקנית אסתר בת הרב דק"ק
 קראז אליעזר, שנהרגה בשנת תקס"ד בשובה מבית=העלמין
 העירה [117]. הכתובת על מצבתה:

אוי ואבוי נצעקו על פטירת אמנו הצדקניות
 סם חיים היתה לענים ותחלואי רעב מרוב עניות
 תמו היו דרכיה בכל מעשיה בלי שום פניאות (!)
 רבו היו מעשיה הטובים אשר אי' להכפי' ולהמנות
 5 בפתע פתאום נלקחה מעמנו והלכה לבית עולמה
 הלכה מבית עלמין לביתה ונהרג' פתאו' באף וחימה
 מי יוכל לספר גודל צדקת' ורוב מעשי' הטובי' והגבוהים
 אם יתומים קטנים היתה בחייה בכל הצטרכות שלהם
 לא הניחה תמורתה ואין כהיום מי שמשגיח עליהם
 10 ימים רבים השגיחה על ענים ואביונים ועל בניהם
 עתה נשארנו מדולדלים בענים ואין לרחם עליהם
 זכותה יעמוד לנו וכל ישראל תמיד ולבניהם וטפיהם
 רוב טירתה 1 מעשיה הטובים ראו כולם תמיד בעניהם
 היא אמנו הצנועה מרת אסתר בת הרב מהר'
 15 אליעזר זלה"ה אב"ד דק"ק קארז ונפטרה ביום
 י"א אדר תקס"ד לפרט ותלקח אסתר אל בית
 המלך לפ"ק תנצב"ה.

נגש עכשיו אל קבר אברהם בן הגר"א [149]. עליו דברנו
 כבר לעיל. על=ידו מונח מרדכי בן הרב אריה=ליב עפשטיין
 אב"ד דק"ק קניגסברג. הוא היה נקרא ר' מרדכי גיטקע=טויבעס

על-שם אשתו, אשר היתה חוכרת את חצרות בית-התפילה האבנגלי של האשפנזים על קרן הרחוב האשפנוזי והסמטא השייכת לגיתו (רח' מיקולאי הקדוש). הסמטא הוא נקראת עד היום הזה בפי יהודי וילנה „סימטת גיטקע=טויבע“. מרדכי עפשטיין נפטר באותה השנה שמת בה בן הגר"א ומצבה אחת העמדה על קבר שניהם ¹. חתנו הוא החריף שמחה בן משה, שנקרא ר' שמחה מטרופי [108] ².

קרוב לבן הגר"א מונח בנו יחידו של יוסף בן אליהו פסעע-לעס, יהודא [151], שדברנו עליו לעיל (ר. דף 59). בשורה אחריהם מונחת [152] צביה בת הרב דק"ק בריסק דליטא אברהם קצנלנבויגן (תקפ"ג). על-ידה מונח חתן ר' נח בלאך, לוי בן דוד, שדברנו עליו כבר [153]. על-ידו מינה [154] איש בעל מדות תרומות ומופלג בתורה, יצחק זעלקא בן דוב-בער, אחד מנכבדי העיר וראשיה, הכתובת על מצבתו מקוננת:

יֵלְלָה אֵשָׁא, וְאֵהִיָּה מְסֻפָּדִים, מִשְׁחָקָת מֵאֲתִי סָרָה
 צִיבָא אִזְכָּרָה! שְׁעִשׂוּעִים הִיתָה, לְפָנָיו זֶרַח אֹרֶה
 חֲכָמָה קוֹלָהּ, יוֹם מְרִימָהּ, בְּכָל פָּנָה וְעֵבְרָה
 כְּדוֹשׁ וְטָהוֹר, יוֹם הַזֶּה, עַת לַעֲשׂוֹת נַעֲדָרָה
 5 וְלַעֲפָה אַחֲזָנִי בְּרָאשׁוֹ לַעֲנָה, אֱלֹקִים לָקַח הָעֶטְרָה
 עֲדָנָה נִשְׁמָתוֹ מְרוֹמִים עֲלָתָהּ, הַבִּין דְּרָכֵי הַתּוֹרָה
 לְבִי מִנְהַמַּת עָלֵי הַפְּרָדָה, דְּרָכָה מִמֶּנִּי נִסְתָּרָה
 קָרְנִי נִתְעַלָּה דֶּרֶךְ הַחַיִּים, וְהוּא בִנְתִּיב יִשְׂרָאֵל
 אֲזָכֹר מֵעַלְלִי, בֵּית הַיָּקָר יָדַע מְבֹא הַשְּׁעָרָה
 10 בְּזִבּוּל קוֹלוֹ! נְתִיבוֹת הַשְּׁלוֹם אֶת הַמַּדְעַע עוֹרָרָה
 נָרוּ הָלוֹ! נִצְבָּה אֱלֹמָתוֹ! מְקוֹמִי שְׁבָה בִּטְהָרָה
 רָאִבָּה נִפְשִׁי וְהַחֲכָמָה תֹּאמֶר, בִּי הַשׁוֹד לְמִטְרָה
 וְעֵינֵי דַמְעוֹת מֵאֵין הַפּוֹגוֹת; מַלְכִּים יִבּוֹאוּ לְעוֹרָה
 בְּדָד נִשְׁבַּ תִּמְצָא מְרֻגּוֹעַ? יִמְלְכוּ הַנוֹכַל מֵהָרָה
 15 בְּרוּשִׁים יִנְהוּ! וְאִיזָה יִרְוֹנוּ? וְרוֹזְנִים אַח יִזְכִּירָה

1 את הכתובת ר' בק"נ דף 212.

2 עליו ר' ק"נ דף 3-252. שם הכתובת.

עלה מעון! מקום השפט וחוקקו דינו להדרה
 רב פעלו! בינה אור! צדק לפניו יזהירה
 אתה אבי מורי הישיש מופלג מפורסם
 עובד ה' יצחק זעלקא ערבות עלית
 20 להתעלם מזיו שכינה קרבו שנותין
 שבעים ירח שנתנה בו טוב זה סיון
 ויגיע יצחק ויאסף אל עמו לפ"ק תנצב"ה.

יצחק-זעלקא נפטר בשנת תקע"ז.

נגש נא פעת אל אהל הד"ר יעקב בן שלום לייבושיץ [163].
 הוא היה רופא מצוין ונקרא בוילנה, הרופא הפטרסבורגי". אחרי גמרו
 את למודיו בהאל"י בא לפטרסבורג, אבל לא עלה בידו להשתקע
 בה ולכן בא לוילנה. משנת תקל"ו (1775) מוצאים אנו החלטה
 של הח"ק, בקור-חולים" לקבלו לחבר. פנקס הח"ק לא הגיע לידינו
 ואנו נותנים כאן את ההחלטה על-פי תרגום פולני שנמסר להרשמה
 בספרי ב"ד המחוז: "... 1 עלה במוסכם לקבל לח"ק בקור-חולים
 את הרב הדאקטר ר' יעקב ב"ר שלום הפהן מפטרסבורג ויהיה
 כאחד מאתנו לכל דבר, הן לקלפי והן להתמנות כפי תקנות הח"ק
 בקו"ח שלנו; בעבור זה התחייב הרב הדאקטר הנ"ל לשלם בכל
 שבוע ושבוע זעקטר 2 אחד כל ימי חייו מלבד דמי קדימה שסילק.
 ולראיה באנו על החתום ביום הנ"ל" (כאן באות חתימות גבאי
 ושמ"א דח"ק בקו"ח וחתימת חיים בן זלמן, מ"מ דק"ק וילנה,
 סופר דח"ק בקו"ח) 8. ד"ר לייבושיץ נתפרסם מהר כרופא מצויין
 והריוח הרבה פסף. הוא קנה לו בית-חומה גדול על הרחוב האשכנזי
 וחבר אליו בתים אחרים היוצאים אל סימטת גיטקע-טויבע. כל
 הבתים הללו נקראים עד היום הזה, "חצר הדאקטר". כגודל עשרו
 פן גדלה קמצנותו. את התשלום השבועי לח"ק בקור-חולים לא

1 כאן בא התאריך: 26 בדצמבר שנת 1775.

2 Szóstak — ששה גרושים.

3 ארכ. ממש. בוילנה, ספרי ב"ד המחוז הוילנאי, מס 4239, דף 1419.
 (Akt pisma hebrajskiego, przetłumaczonego na polski język,
 względem przyjęcia do bractwa szpitalnego rabina doktora me-
 dycyny sławetnego Jakóba Szołomowicza rodu kapłańskiego...)

חפץ אח"כ לשלם והח"ק תבעה אותו בשביל זה לדין¹. הרבה דברים מענינים מספר על הד"ר ליובושיץ הפרופיסור למדיצינה באוניברסיטה הוילנאית בראשית המאה הי"ט (החל משנת 1804) ד"ר יוסף פראנק. הד"ר ליובושיץ לא היה, לפי דעתו של פראנק, בעל ידיעות עמוקות במדיצינה, אבל הצליח מאוד בעבודתו. לד"ר ליובושיץ היתה ספריה מדיצינית עשירה וחדישה. הפרופ' מספר בספר זכרונותיו, כי בכל פעם שהיה בא אל הד"ר ליובושיץ, היה מוצא על שולחנו ספרים על מחלות, שהיה מטפל אז בהן בעבודתו. הד"ר ליובושיץ ראוי לשבח על זה ביותר, אם נשוה אותו ליתר הרופאים בזמנו בליטא שחסרו להם ידיעות מספיקות ושלא התענינו בחדושים במדע הרפואה. אם נמצאו בין הרופאים אחדים שהיו מעינים בספר, היו עושים את זה בהחבא, פן יאמרו עליהם שאינם יודעים עדיין וצריכים הם ללמוד. פשהיה לד"ר ליובושיץ חולה מסופן, היה מבלה אצל מטת החולה שעות רבות. הוא היה עומד על המקח בלי שום בושח לפני התחילו לטפל בחולה. פראנק מוסר מה ששמע מספרים על ד"ר ליובושיץ: פעם בא זה אל חולה, משש את דפקו, ישב אצלו והניע בשפתותיו; האנשים שנמצאו שם חשבו, כי הוא מונה את מספר הדפיקות, אולם מהר נוכחו, כי שם את ידו השנית בכיסו והוא מונה את מספר האדומים שבו... על חולה, שליובושיץ התחיל לטפל בו וזה הלך לשאול בעצת רופא אחר ואח"כ הזמינו שוב, היה מטיל קנס. הוא בעצמו לא היה בכך=זאת נמנע מלבקר חולה, שרופא אחר התחיל לטפל בו. כשזקן הד"ר ליובושיץ חלה בעיניו ולא יכול כבר לנסוע לחוץ-לארץ אל רופא מובהק, הוא חפץ להזמין מוינה לויילנה רופא עינים מפורסם והציע לזה חמש-מאות אדומים מלבד הוצאות הנסיעה, אבל הרופא הזה דרש עוד יותר ולא בא². הד"ר ליובושיץ

1 ארכ. ממש. בוילנה, ספרי בי"ד המחוז הוילנאי, מס. 4239, דף 1425.
(Akt dekretu synagogi wileńskiej wnoszący ewikcję tak za za-
ległą bractwu szpitalnemu... opłaty na kamienicy Jakóba dok-
tora w r. 1794 zapadłego).

2 זכרונות הד"ר י. פראנק. תרגם מצרפתית והו"ל ד"ר ול. זהרסקי.
1921. (בפולנית) ר. כרך ב' דף 91; כרך א' דף 37, 76.

קבל מהמלך הפולני האחרון את התואר „מיעץ המלך” (Konsyljasz JKMei)¹. הוא נפטר בשנת תקפ”ט והכתובת על מצבתו אומרת:

ינשא עליך קינה בקרב
חכמים ויודעי נהי

יקהת המדעים פה! בין ניקי הסלע כבודם הורידו
עדת חכמים עם רוזני המשפילים יחד הלכו נדדו
5 קדרות לבשו אדירי עם אספו אספה כולם נועדו
בקול נהי והוי! התימרו עלי כבוד החכמה כי גלה
בסוד המדע הה! מי יורנו? מי יסקל המסילה?
רוח נכאה מי ישאנו? מי יכלכל כל מחלה?
ישפעת החכמה כיסה פני תבל האירה ארץ ומלואה
10 לשמע אוזן ממרחק באו כל אנש אנש ונפש נהלאה
יכל נגיע ומוכה אלקים כל איש שואה ומשואה
מברכות תבונתו חיו ונחלצו איש משאתו ומכאבו
קה! מי מהם ומהמונם לא יתאונן ממרירות לבבו
כהמר על הוריו וכקונן איש על שארו וקרובו
15 קתמו המדעים אתך במותך ספו תמו גם פולמו
נר זהרם כבה נדעכה עדי משחקים תזרח אורימו
זכרו לא יאסף מאתם עד שובו לנצח אלימו
כבוד הרב הדאקטאר המפרסם
מהו יעקב ב”ר שלום ליבאשיץ הפהן
בן שמונים ושש שנה הי’ במותו
20 וימת בשיבה טובה י”ג לחודש שבט
לפרט לא עתה ייבוש יעקב.

נגש=נא עכשיו אל האוהל הקרוב מס. 177 — 179. פשאנו
נכנסים אל תוך האוהל רואים אנו אבן=קשויט יפה, שאין תחתה
האבן עם הפתובת (ראה למעלה על דף 38). הלצה מונח [177]
שמעון בן אליה, שנפטר בשנת תקע”ו וכתוב עליו „משפיל בתורה
ויראת ד’”. באוהל מבחוצ מונח [178] מנחם=מענדיל בן יצחק=

1 ארכ. ממש. ביולנה, ספרי בי”ד המחוז הוילנאי, מס. 4238, דף 4431.

אייזיק נכד הרב דניאל, מ"ץ דק"ק הורדנא. בעל ספר „חמודות דניאל". על-ידו מונח [179] אליהו בן מרדכי, בן אחותו ותלמידו של המ"ץ שמעון הגדול. אליהו בן מרדכי היה נקרא ר' אליהו הינדעס והיה סו"ד בוילנה 1. הכתובת על מצבת שני אליה נכתבה על-ידי המשורר אד"ם הכהן לבנסון:

מנחם נחומים חדל מארץ לאבלי זה הגבר
מקונן גם סופד אין להגדיל קינה לפי שבר
 על יופי והוד עלומים אלה פי יבלו באדמה
 נמס כל לב ונגרה כל עין — ומקונן עוד למה?
 5 **ךמה** לרעם נורא קול מותך פי נשמע בעירנו
 יחד החריד לב כל העם ועוד תצלינה אזנינו
 כמי נדמה שבר בניך ולמי צרת אחיותיהם?
בנפול מגדול עוזם ובהאסף שמשם בצהריהם!
 ילדיך בטרם גדלתם, הגדלת שברים ביום מותך
 10 **צל** חפתם טרם הבאתם הביאוך המה בצל קברין
חזק יגון משפחתך מאוד כי לא תחיה ואתה החייתם
קירות וקורות בתיך אבלות כי נהרסת ואתה בניתם
אגית עניים ואנחתם הוכיחו היום את צדקותיך
 יושבי בית תפלה אשר בנית יזכרוך היום בטובותיך
 15 **ידעת** להעלים חסדך עם האדם והצנע לכת עם האל
 זה לך מורשה מאבי אמך הוא דניאל גאון ישראל
 יללת אמך מי יכיל? הכי יולדתך תהי קוברתך
קיימת דבר ה' ותכבדנה מאוד ואיה למען יאריכון ימין
 מה לך אמנם חיי רגע? הלא לחיי עולם תאריך ימים
 20 **צללי** ערב פה חיינו! וחייך עתה אור עולמים 2

יד ימינו אל אלי פ"נ	ה"ה אבינו היקר. החכם המפורסם
ה"ה אבינו הרבני המאה"ג	נגיד ונדיב לב א"א' מוה' מנחם
המפורסם הישיש המו'	מענדיל במו"ה יצחק אייזיק ז"ל
אלי' בהרבני מהו' מרדכי	נכד הרב המא"הג מו' דניאל זל"ה"ה

1 על משפחתו ראה, בעיר וילנה" דף 1—270 בהערות ובק"ג דף 185
 הכתובת על מצבת אביו. 2 ר. אד"ם הכהן: „שירי ששת קדש", מחברת
 א' דף 260 (מס. 14) וילנה, תרנ"ה.

מ"ץ דק"ק הוראדנא בעל המחבר
ספר חמודי דניאל ויצאה נשמתו
בטהרה ביום ב' י"ג מר חשוון
תק"ץ לפ"ק תנצב"ה. על אלה אנו
בוכים פי' יחק ממנו מנחם האב לפ"ק.

ספרא ודיינא דפה
קהילתנו שניקרא ב"כ
ר' אלי' הינדעת וי"נ ב' ביר'
כ"ד תמוז תקפ"ט תנצ"בה
ואלי' עלה בשער השמים

נגש עכשיו אל מצבת הלוחם נגד תקיפי הקהל שמעון
בן זאב=וואַלף [183], שהופרנהו קודם (ר. על דף 50). על
מצבתו כתוב:

שָׁעָדָה בּוֹכִים תְּדַמַּע עֵינַי וּתְרַגְזוּ בִטְנֵי מֵאִין הַפּוּגוֹת
מִרְגּוּעַ לְנַפְשִׁי אֵין מֵהֶעֱת רוּחַ וּנְשָׁמָה מֵאִבִּי נַעֲדָרוֹת
עֵטְרַת נִפְלָה מֵרָאשׁוּתִיהָ בְּאִבִּי הַגְּדִי רוּחִי דּוֹמָמוֹת
חַי וָהוּ וְאִוִּי בָאִשֶׁר לְהֵאָבֵן אִבִּי אֶתָּה נַפְשִׁי אוֹמְרוֹת
5 נְהִי וַיֵּלֶךְ הַקְּרָנִי הַמִּמְנִי בָאִשֶׁר אֵין אִבִּיךָ הַכְּמוֹת
בְּנֵתִי לְהָרִים הַצּוּחָה עַל גִּבּוֹר וּשְׂר בַּחֲכָמָה וְתוֹרוֹת
נִגְנוֹז בְּמִרְמוֹמִים וְהַשְׁאִיר בְּרַכָּה בְּשֵׁם טוֹב וְנַעֲמִימוֹת
זֶה הָאִישׁ לִפְנֵי מַלְכִּים יִתְּצֵב מֶלֶךְ אוֹהֵב צִדְקוֹת
אֵנָּה מֶלֶךְ הַמַּלְכִּים וְסִתִּיר תַּחַת צֵלוֹ נִשְׁמוֹת וְרוּחוֹת
10 בְּגֵן הָעֵדֵנִים בַּעַץ הַחַיִּים שֵׁם אֲבִינוּ יִנּוֹן עִם הָאֲבוֹת
הָ"ה הַרְבֵּנִי הַמוֹפְלָג רֹאשׁ וּשְׂר בִּישְׂרָאֵל מְהוּ' שִׁמְעוֹן
בְּמֵהוּ' זָאָב וַוְאֵלְף י' נ' בִּיר' ד' בְּסִיווּן לִפְרֵט וִיקָח אֶת שִׁמְעוֹן.

ש. י. פין לוקח כאן את שתי המלים, ויקח שמעון ומצרפן
לחשבון כך, שלפיו מתקבל הפרט תק"ץ (ק"נ דף 269). שמעון בן
זאב=וואַלף התיצב לפני המלך סטניסלב אבגוסט פוניאטובסקי
בשעה שדנו בזמן הסיים הגדול בדבר תקונים בחיי היהודים¹.
על־יד שמעון בן זאב=וואַלף מונח „הראש הנגיד המפורסם
מוהר"ר טובי' בהראש מהורר אברהם אבלי רי"ט (תקפ"ב) [184],
שותפו של אריה=לייב בן טוביה הנ"ל (ר. דף 63) [64] בהקמת
בית=הדפוס הראשון בוילנה.

1 ד"ר נ. מ. גלבר: היהודים ושאלת התקונים בחיי היהודים בסיים
של ארבע־השנים (ירחון יהודי, Miesięcznik Żydowski, שנה א' חוברת י"א)
(בפולנית).

נשוב נא אל האוהל הקודם. קרוב לאוהל מונח [185]
הש"ץ דמתא צבי-הירש בן דוד הלוי, אבי, בעל-הבית'לי המפורסם.
הכתובת על מצבתו קצרה: פ"נ | הרבני ירא ד' מרבנים המשורר |
הגדול שהנעים זמירות לקונו | והי' ש"ץ פה הק"ק יע"א
מוהרר | צבי-הירש במוהר"ר דוד הלוי | זלה"ה ונפטר בש"ט
ביום ח"י | אדר שנת תק"ץ לקץ הימין | תנצב"ה.

נלך עכשיו לראות את קבוצת המצבות של בעל, חיי אדם,
בנו ונכדו. המצבה הראשונה שאנו פוגשים כאן [210] היא של
הרבני המופלג חריף ושנון האברך יעקב בן משה מדרויע
(תקפ"א). אחריו מונח [211] האברך אליהו בן יעקב פהנא,
שהופרנו עליו לעיל (ראה דף 53) הכתובת על מצבתו: ארי
ה' כבתולה | קומי בקול המולה | בני היית סגולה | ירדת
בעמקי מצולה | עודך כגפן שתולה | קצירך תתן יבולה | ביום
יקרא גאולה | ה'ה האברך הרבני מו"ה | אליהו בהרב מו"ה
יעקב | כהנא וי"נ ביר' ט"ו עש"ק | כסליו תקפ"ב תנצב"ה.
על-יד הנ"ל מונח [212] קלמן בן ישכר-בער אחי הגר"א
ואשתו לרא, שדברנו עליהם לעיל (ראה דף 53).

עומדים אנו עכשיו לפני מצבת אחד מגדולי הסופרים
הרבניים, אברהם בן יחיאל-מיכל דאנציג [213]. בראשונה עסק במסחר
ורק אחרי שלא הצליח בעסקיו קבל משרת מ"ץ. ספרו, חיי אדם
ו, חכמת אדם (פסקי דינים ושו"ת משו"ע) נפוצו במספר רב
ונתחבבו מאוד על קהל הקוראים. נתארגנו, חברות חיי אדם,
כדי ללמוד את הספר, כדוגמת חברות ש"ס. הרב אברהם דאנציג
בחר לו בחייו מקום לקבר, אבל מסר אותו לבנו משה שלום [215],
שמת על פניו (בשנת תקע"ה). בעל, חיי אדם נפטר ביום ג' תשרי
תקפ"א והכתובת על מצבתו קצרה: פ"נ | ר' אברהם ב"ר יחיאל
בעהמ"ח | ספר חיי אדם וחכמת אדם | והמקום הזה בחר בחייו
לנחלה לו | ונפטר ביום ג' ד' לחדש תשרי | תקפ"א לפ"ק
ויקרא אברהם שם | המקום ההוא תנצב"ה. נכדו של אברהם

דאנציג, אליהו בן יצחק מונח גם-כן כאן [216]. הוא נפטר באותה שנה תקפ"א, ביום ז' מנחם אב¹.

על-יד בעל "חיי אדם" יש מצבה שהאבן עם הפתובת חסרה בה. כאן מונח אָשר בן יצחק-אייזיק קליאצ'קא, בן אחי ר' משה חצקל'ס (ר). למעלה דף 65².

נשוב עכשיו אל האהלים העתיקים ביותר ובונה נגמור את סקירתנו. בדרפנו אָנו פוגשים [220] במצבה גדולה ובה אבן עם פתובת קצרה: "האשה הצנועה החסידה מרת רבקה אשת מהו' נתן תנצב"ה". באוהל סמוך לר' מנחם-מאָניש [1] מונח [2] הרב שאול בן הרב דק"ק בריסק יוסף קצנלנבויגן. הרב שאול קצנלנבויגן היה מ"ץ בוילנה והיה עוסק בצרכי הצבור באמונה. הוא היה מתנהג בחסידות ופרישות יתרה והיה מסגף את גופו בצום⁸. בכתבתו נאמר: "גאון עולם, משוש דור, אות ומופת לדור אחרון, מעוז לדל, תקוה לאביון, רגלים לפסח ועינים לעורון... ומי כמוהו בישראל בחסידות ופרישות במעלה ויתרון, רוב ימיו בתענית..." בתוך האוהל [4] מונח יהודא-ליב בן שלמה זלקינד. הפתובת על מצבתו: "אבן | מצבת קבר | פה ידידות משפן נפש טהורה | פה מנוחת איש אמונים ושומר תורה | אי ישר ותמים! אי נכבד ועניו! | הוי הדר העיר! והוי תפארת בניו! | הוגה בתורת אלהים לילות פיימים | ומביא טרף ביתו במישור ובתמים | חי חיי תמימים וגוע מות ישרים | ראה בני שלשים ובכוח בא לקברים | משם עלה שמים לקצור זרע צדקתו ולהיות מלאך מליץ על בניו וביתו | להגיש משאלותם לאל מקור חייהם | עד ישנים יקיצו ושב גם הוא אליהם | ה"ה אבינו הרבני המופלג הישיש ועניו | המפורסם וי"א מרבים מו"ה יהודא-ליב | בהמפו' מו"ה שלמה-זלקינד ז"ל וי"ג חית | ניסן שנת תקפ"ט לפ"ק תנצב"ה". בתוך האוהל מונחים עוד שנים אבל האבנים עם הפתובות חסרות. מעל למצבה אחת אפשר עוד לקרא

1 הפתיבת נדפסה ב"עיר וילנה" דף 266.

2 ראה "עיר וילנה" דף 122.

3 עליו ראה בק"ג, דף 238. הפתיבת שם על דף 239.

על הכתל, כי שם מונח צבי-הירש מ"ץ דפה [6] 1. על-יד
 ר' לייבלה ר' בערס [8] מונחים: מצד אחד מאיר בן אליעזר
 שיסקעס [9] 2 ומצד שני שלום בן נחום, מ"ץ דק"ק וילנה [7] 8.
 אביו הוא ר' נחום שמש דמתא, שאחד הבתים על הרחוב היהודי
 נקרא כיום הזה על שמו. ר' שלום המ"ץ נפטר ביום י"ט מרחשוון
 תקצ"א והוא היה האחרון, אשר מצא מנוחת עולם
 על בית העלמין הישן. מספרים, כי אסור היה כבר לקבר מתים
 על בית-החיים בשעה שנפטר המ"ץ, השער נסגר כבר על-ידי
 המשטרה. את ר' שלום בן נחום המ"ץ העבירו מעל לגדר וקברוהו
 באהל קרוב לר' מנחם-מאניש, ר' משה ריבקש ור' שאול
 קצנלנבויגן.

1 עליו ר. בק"ג, דף 248. שם גם חלק מהכתבת שהיתה על מצבתו.
 נפטר בתקפ"ז.
 2 עליו ראה בק"ג, דף 255. שם גם הכתובת. האבן חסרה אבל
 כתובת יש. נפטר ביוה"כ תקצ"א.
 3 עליו ראה בק"ג, דף 249. שם הכתבת.

רשימת המצבות

(המספרים הסדוריים מתאימים לתרשים המצורף לספר; בתוך הספר ניתנו בסוגרים []).

1. מנחם־מאנש בן יצחק חיות, רב (שצ"ו).
2. שאול בן יוסף קצנבלויגן, מ"ץ (תקפ"ה).
3. משה בן נפתלי צבי־הירש ריבקש (תל"א—תל"ב).
4. יהודא־לייב בן שלמה־זלקינד (תקפ"ט).
5. שרגא־פייבוש בן נח (תקפ"ט).
6. שלמה צבי־הירש בן צמח, מ"ץ (תקפ"ז).
7. שלום בן נחום, מ"ץ (י"ט חשוון תקצ"א).
8. אריה־לייב בן דוב־בער (כ"ד תשרי תקצ"א).
9. מאיר בן אליעזר שיסקעס (י"הב תקצ"א).
10. משה בן דוד, קרעמר, רב (תמ"ח).
11. משה חר"ו, דיין.
12. הלל בן יונה הלוי, רב בוילנה (תס"ו) ואשתו רחל בת הרב יוסף (ת"ע).
13. אליהו בן משה קרעמר (ת"ע).
14. יעקב בן אברהם פהנא (תקפ"ו).
15. אריה־לייב בן הרב משה אב"ד דק"ק ואלקאמיר, סו"ד דח"ק גחש"א (אלול תק"ץ).
16. משה בן פעל „בית הלל", ראב"ד וורשן (תפ"ו).
17. יוסף בן אליהו, ראש (תע"ח).
18. יהודא־לייב בן הרב אברהם (תקט"ז).
19. אריה־לייב בן יצחק שפירא („ר' לייבלי הקטן") (תקכ"א).
20. א' שלמה־זלמן בן ישכר־בער, אבי הגר"א (תקי"ט).
- ב' אליהו בן משה מפנינסק, ראש (תקכ"ג).
21. א' יהודא בן אליעזר, סצרא ורינא, „יסור" (תקכ"ב).
- ב' חיה בת יהודא־לייב, אשת היסוד (תקכ"ט).
22. צבי־הירש בן דוב־בער (תקס"ז).
23. דבורה בת אריה־לייב בלאך, אשת דוב־בער בן אליהו פעסעלעס (תקנ"ב).
24. מינדל בת אליהו פעסעלעס, אשת נח ליפשיץ.
25. א' נח בן אברהם ליפשיץ (תקנ"ח).
- ב' אליהו בן שלמה־זלמן, „הגאון מוילנה" (תקנ"ח).

42. אריה-ליב בן אליעזר (ליב ליז'ור'ס) ראש (תקמ"ג).
43. א) מלכה בת הרב משולם-זלמן (תקמ"ה).
- ב) בנה ישראל-איסרל (תקמ"ד).
44. אברהם בן יחיאל-מיכל גאדעו, ראש (תקמ"א).
45. ניסן בן משה, מ"ץ בלעכחיץ ובאיביה (תקל"ב).
46. שמעון בן אשר גינצבורג-קליצצ'קא, מנהיג (תק"ץ).
47. אשר בן קלונימוס-קלמן גינצבורג-קליצצ'קא, ראש (תקנ"א).
48. בנימין-זעלף בן אשר גינצבורג-קליצצ'קא, מנהיג (תקמ"ח).
49. דוד בן שמעון ברווא, טויד (תקמ"ו).
50. משה בן יהודא-ליב, סופר הקהל (תקמ"ט).
51. יצחק בן שמואל (תקנ"א).
52. יהשע-זעליק בן שמואל, הרבני המופלג, (תקמ"ה).
53. אברהם-זעלי בנהרב משה, שהיה רב בחילקאמיר (התורני המופלא האברך"; את השנה איי אפשר לקרא).
54. אליעזר בן אשר (תקנ"א).
55. דוד פהרב לוי (תקנ"ג).
56. דוד בן יחיאל, מ"ץ (תקנ"ב).
57. יהודא בן אריה-ליב (תקנ"ג).
58. חיה בת מנחם-מענדל זצ"ל (תקצ"ו).
59. שמעון בן יוסף (תקצ"ד).
60. יצחק בן שבתי שפזעל (תקס"ט).
61. יעקב בן אשר ז"ק (תקצ"ב).
62. יוסף בן צמח (תקפ"ג).
63. שמואל בן חיים שפזשיל(ס) לאנדא (תקצ"ח).
64. א) חנוך-זונדל בן יצחק טריחש (תקצ"ב).

26. ישכר-בער בן שלמה-זלמן, אחי הגר"א (תקס"ו).
27. יהשע-העשל בן שאול, רב (תק"ט).
28. אליעזר בן יהודא, ראש (תקס"ו) אמו בריינה ואחותו צארטיל.
29. אריה-ליב בן יוסף בלאך, מנהיג (תקס"ו).
30. ישכר-בער בן אברהם, ראש (תקס"ו).
31. שאול בן יהודא-ליב (ר' שואל שיקסעס'), (תקנ"ז) ובנו צבי-הירש (תקנ"א).
32. טריינא, אם הגר"א.
33. טובא בת היסודי ופיגלה בתה (תקכ"ח).
34. שמואל בן אביגדור, האב"ד האחרון (תקנ"א).
35. אביגדור בן שמואל, רב בפרו"ני וברו"ני, אביו של הרב הוילנאי שמואל (תקל"א).
36. א) אליהו בן צבי-הירש (ר' אליהו פזעלעס'), (תקל"א) ;
- ב) אשתו חיה בת יוסף בלאך (תקל"ה) ;
- ג) שלמה-זלמן בן חיים, מ"ץ (תקכ"ו).
37. חנה, אשת הגר"א (תקמ"ג).
38. א) דוב-בער בן אליהו (תקל"ט) ;
- ב) שלמה בן נתן ס"ג מפולין (תקס"ו) ;
- ג) שלמה-זלמן בן יצחק (ר' זלמלה'), (תקמ"ח).
39. א) אברהם-שמעון בן צבי-הירש פרעצער (ר' שמעון הגדול'), מ"ץ (תקל"ו) ;
- ב) ביילה בת אליהו (תקל"ה).
40. טוביה בן ישראל, ראש (תקל"ו).
41. א) צבי-הירש בן אליהו (תקכ"ה).
- ב) משה בן אליהו.

87. גיטל בת הרב שמואל בן אביגדור (תקפ"ה).
88. יהודה בִּהראש מוֹ יעקב, ראש (תקס"ו).
89. שמואל בן פרוך, ראש ומנהיג (תקס"ח).
90. שמחה בהרב יהשע-העשיל מק"ק שקלאב (תקס"ה).
91. א) אברהם בן אלעזר (תקנ"ה) (מחריף ובק"י).
- ב) אברהם-אבלי בן דוד, ראש ומנהיג (תקנ"ו).
92. הענא בת הרב יהודא-ליב הרב דוילקאמיר (תקס"א).
93. הרבני פסח בן הרבני דוב-בער (תקס"ד).
94. אהרן יהודא-ליב בן אשר רי"ם גינצפורג-קליאצ'קא (תקס"ד).
95. יצחק בן יהודא-ליב, "הראש הרבני", שמש הקהל (תקנ"ט).
96. מרדכי בן בנימין, "בן גדולים ונשוא פנים שלשלת היוחסין" (תקס"ג).
97. ישראל איסר בן הרב יצחק-אייזיק ("ר' איסר שחור"), ראש (תקס"ג).
98. הנבירה רבקה בת יהודה זצ"ל (תקס"ב).
99. משולם-זלמן בן חיים, הרב דמאקרי (תק"ס).
100. משה בהרב אברהם ("ר' משה-לי חצקילס") (תקס"ב).
101. ירוחם פישל בן פסח, ראש (תקס"ט).
102. א) פייגא בת יצחק-אייזיק (תקס"ה) ב) אליעזר בן הרב שמואל האב"ד האחרון
103. אריה-ליב מייטעס מפינסק, שתדלן (תקס"ז)

- ב) אריה-ליב בן טוביה, ראש (תקע"ג)
- ג) יצחק-שמעון בן חיים, מ"ץ (תקע"ג).
65. חיים בן שלמה-זלמן, מ"ם.
66. אסתר בת הרב אריה בר דוד אב"ד דגליל (קיד"א) בנהגאון בעה"מ בנסת יחזקאל אבד"ק המב...
67. יהודה בן אליעזר-ליפמן, ראש (תקמ"ח).
68. אליהו בן שבתי חפץ, דיין (תקנ"ן).
69. יהודא בן גבריאל (ח) ר"א סייץ, דיין (תקנ"ב).
70. אליעזר בהרב גרשם, דיין (תקס"ז).
71. יעקב פרץ בן אברהם, ראש (תק"ס).
72. אברהם-אבלי בן דוב-בער מזיטל
73. צבי-הירש בן שלמה-זלמן, ("האברך"), (תק"ע).
74. משה בן יעקב, ראש (השנה בלתי ברורה).
75. ביילא בת ישראל (תקע"א).
76. לאה אשת "האב"ד האחרון" שמואל (תק"ס).
77. שעריל בת אליהו פּעסעלעס.
78. רבקה בת אליהו פּעסעלעס.
79. פייגא בת אליהו פּעסעלעס (תקנ"ט).
80. רפאל בן מרדכי (תקנ"ה).
81. אברהם בן יעקב-אוריה (תקנ"ה).
82. יעקב-אוריה בן אברהם (תקנ"ה).
83. דוד בן יעקב ("ר' דוד חיעש"), (תקע"ז).
84. שרה אשת הראש הרבני המופלג מהו' דוד (את השנה קשה לקבע).
85. יוסא דבורה בת הרב מרדכי צבי הירש הלוי (תקפ"ג)
86. יוסף בן אליהו פּעסעלעס, ראש (תקע"א).

122. ריזול בת הרבני מ' נח (תקפ"ה)
 123. ברוך בן אברהם (תקנ"ד)
 124. (א) רחל בת מ' יהודה-ליב (תקע"א)
 (ב) שרה בת מרכי (תקע"ג)
 125. מרידא בת אליעזר אשת ר' מאיר
 ב"ר מנחם סג"ל (תקע"א)
 126. מאיר בן אברהם - מאלק חלמן
 מוילנא (תקע"א)
 127. שרה בת יהודה-ליב מ'ב"ע' (תקע"ב)
 128. (א) לאה בת יוסף (תקפ"ה)
 (ב) משה בן אהרן סג"ל (תקס"ו)
 129. רחל בת נח בלאך (ויהי' בצאת
 נפשה לפ"ק—תקפ"ד ? תקפ"ט ?)
 130. חיה בת דוד סג"ל (תקס"ו)
 131. (א) נח בן אוריה - שרגא בלאך
 (תקס"ט)
 (ב) אשתו ועלמא בת אריה-ליב
 הפהן
 132. יהודא לייבוש בן אלכסנדר חיים
 (תקס"ו)
 133. אהרן בן שלמה, דיין ומ"מ (תקע"ג)
 134. מאיר בן הלל (תקע")
 135. דינה בת גרשון מלובלין, „אשה
 הצדקנית המפורס' הרבנית בקלויז
 חילנא" (תקע"ב)
 136. גוסא בת מ' משה סג"ל (תקע"ג)
 137. שיינא בת ר' נתן מישל (תקע"ג)
 138. (א) רחל בת אהרן גארדן (תקע"ג)
 (ב) האברך יקותיאל בן שלמה-זלמן
 גורדון (תקע"ג)
 139. גיטל בת יצחק-אייזיקמינדלש (תקע"ב)
 140. (א) מרים בת אריה-לייב כ"ץ
 (תקע"ב)
 (ב) מייגה בת יצחק בהרבני מ'
 מיכל פשצט (תקע"ב)
 141. (א) בחיה בת יעקב סג"ל
 (ב) יהודה בן שלמה
 142. נחמיה בהרב צבי לבוש (תקס"ד)
 143. שמעון בן מוהר"ר שמחה (תקס"ח)

104. שלש בנות של אבד"ק דיסנא
 בנימין: א) יענטא ושיינה
 (תקס"ו-ח; ב) נחמה (תקע"ב)
 105. גיטל אשת הגר"א
 106. שפרינצא אשת הרב דפאקריי מ'
 שמחה כ"ץ
 107. אליעזר-ליפמן בן שלמה-זלמן מייזלש
 108. שמחה בן משה (תקפ"ח)
 109. אריה - ליב ב' מ' משה מ"ץ
 דסארקוישצניע הסמוך לגלובוקי
 (תקפ"ח)
 110. יוסף ב' זאב-וואלף (תקפ"ט)
 111. מנחם-מאנש בן טודרוס (תקע"ו)
 112. מלכה בת מ' אשר זצ"ל (תקע"ו)
 113. הרבנית שרה בת יהודה-ליב כ"ץ
 דקיניגשבערג (תקע"ה).
 114. יצחק-אייזיק בהרב אברהם הלוי
 (תקס"ד).
 115. יהודה-ליב בן יצחק כ"ץ (מ')
 לייבלי מרומשישוק", „החריף
 ובקי" (תקס"ו)
 116. (א) יוב-בער בן יהודא טריחש,
 הרב דואנר, בעל „רביד הזהב",
 טו"ד (תקס"ד)
 (ב) אליעזר בן חיים, ראש „אשר
 עשה תשועה גדולה בישראל"
 (תקס"ה)
 117. אסתר בת אליעזר, אב"ד בקראז
 (תקס"ד)
 118. (א) מרים בת זאב-וואלף, „הישישה"
 (האבן שקיעה בחלקה באדמה)
 (ב) דבורה בת הרב הגדול הדרשן
 שלמה-זלמן (תקס"ה).
 119. יחיאל בן הרב מנחם-נחום, ראש
 (תקס"ג)
 120. רסקא בת יהודא-ליב רי"ע (תקפ"ה)
 121. שלמה - זלמן בן אהרן גארדן,
 „הרבני מ' " (תקס"ח)

144. משה בן דוב (את השנה אי-אפשר לקרא)
 145. אהרן בהרבני יונה כ"ץ, הנקרא
 במי כל ר' אהרן נעזח
 146. משה בן אריה-ליב מאיחיע (תקפ"ו)
 147. משולם-פייבוש בהרב מנחם-מענדל
 (תקס"ט)
 148. פייגא בת הרב ר' יצחק-אייזיק
 הלוי (תקס"ט)
 149. א) אברהם בן הגר"א (תקס"ט)
 ב) מרדכי בן אריה-ליב עפשטיין
 (תקס"ט)
 150. יהודא-ליב בן הרב יעקב (תקע"ב)
 151. יהודא בן יוסף אליה"ס (תקס"ט)
 152. צביה בת הגאון אברהם אבד"ק
 פריסק וליטא קצנלנבוריגן (תקפ"ג)
 153. לוי בהרב דוד בהגאון בעל עסרת
 ראש (תקע"ח)
 154. יצחק ועלקא בן דוב-בער (תקע"ו)
 155. אהרן בן מאיר מועטל (תקע"ו)
 156. שעי' בן משה, הרבני המופלא,
 (תק"ע)
 157. גיילא בת הרב מהו' יהודא מחבר
 באר חסה החדש (תקפ"ט)
 158. אברהם אליהו בן יצחק אב"ד
 דק"ק סוויר ומ"ץ דפה (תקפ"ג)
 159. יעקב בן יהודא מראזנאי (תק"ע)
 160. א) יענטא בת אברהם
 ב) נפתלי הערץ במ' ישראל יפה
 (תקע"ד)
 161. אליעזר בן זאב כ"ץ (תקע"ג)
 162. דוד בהרב מ' דוב-בער, הרב
 המופלג, סו"ד (תקע"ג)
 163. יעקב בן שלום הכהן לייבושיץ,
 ד"ר מיד. (תקפ"ו)
 164. הינדא בת ישכר-בער מהאמבורג
 165. שמעון בן שבת, מ"מ ומ"ץ דק"ק
 קראק הסמוך לקידאן (תקפ"ב),
 הרב החריף ובקי"
166. פרידא בת יעקב כהנא (תקע"ו)
 167. מלכה בת דוב-בער כהנא (או
 יבקע כשהר אוריך לפ"ק)
 168. הינדא בת לוי הכהן.
 169. טויבא בת יצחק סג"ל (תקפ"ו).
 170. חיה בת שמואל יודא (תקפ"ו).
 171. שפרינצא בת הרב מו' יהודא
 (תקפ"ו).
 172. א) ראדא בת הרבני מו' מרדכי
 זצ"ל (תקע"ו).
 ב) מאיר בן כתריל קרפל (תקע"ח).
 173. שלמה בן יצחק מאיר סג"ל (השנה
 אינה).
 174. בן-ציון בן אליעזר (תקע"ג).
 175. אהרן בן יוסף (תקע"ו).
 176. יהודא-ליב במ' אברהם חתן ר'
 יצחק מלאווין (תקפ"ו).
 177. שמעון בן אליהו (תקע"ו).
 178. מנחם-מענדל בן יצחק-אייזיק נכד
 הרב דניאל אבד"ק הורדנא (תק"ץ)
 179. אליהו בן מרדכי, סו"ד (תקפ"ט).
 180. בנימין זאב-וואלף בן אריה-ליב,
 שהיה ראש-ישיבה בק"ק נשויו
 (תקפ"ה).
 181. יעקב קאפיל בן שלמה :לסן
 מוזאשילישאק (תקפ"ה).
 182. מלכה בת נח בלאך (תקפ"ה).
 183. שמעון בן זאב-וואלף.
 184. טוביה בן אברהם-אבלי (תקפ"ב).
 185. צבי-הירש בן דוד הלוי, ש"ץ
 (תק"ץ).
 186. יענטא בת חנוך-העניך מקאווע
 (תקפ"ה).
 187. פייא בת הרבני מו' יצחק ז"ל
 (תקפ"ה).
 188. רבקה בת הרב אברהם ממעזריטש
 (תקפ"ו).
 189. יונה בן יהודה (תקפ"ו)

203. רפאל בן ישראל, ראש (תקפ"ט).
 204. בנימין בן זאב (תקפ"ח).
 205. נפתלי הערץ בן אברהם הלוי (תקפ"ט).
 206. בנימין-פיינוש בן יוסף, בעליהקברות (תקפ"ט).
 207. שרה ביילא בת מו' אריה-לייב (תקפ"ה).
 208. יהודא לייב בן שלמה, "הרבני הישיש", בן מאה שנים עשר לשנותיו שקעה שמשו ונאסף אל עמיו" (תקפ"ה).
 209. לאה בת מו"ה שלמה (תקפ"ה).
 210. יעקב בן משה מדרויא, "הרבני המופלג חריף ושנון" (תקפ"ה).
 211. אליהו בן יעקב כהנא (תקפ"ב).
 212. (א) קלמן בן ישכר בער (תקפ"ב).
 (ב) אשתו לאה בת הרב צבי-הירש, אב"ד דפאדקאמון (תקפ"ב).
 213. אברהם בן יחיאל דאנציג (תקפ"א).
 214. הינדא בת זאבי-חזקיה מ"ץ דפה.
 215. משה שלום בן אברהם דאנציג (תקפ"ה).
 216. אליהו בן יצחק (בן אברהם דאנציג).
 217. (א) משה בן אליעזר ליפמן קויפמן (תקפ"ט).
 (ב) יונה בת אברהם (תקפ"ח).
 218. אברהם בן אברהם, גר הצדק (תקפ"ט?).
 219. (א) חנה מינה בת לוי הנאון מוהר"ר חיים לנדא (תקמ"ב ?).
 (ב) שרה בת דוב-בער בן אליה פצעסלעס (תקמ"ז).
 220. רבקה אשת מהו' נתן (השנה איננה).

190. רוזא בת אריה-לייב (האבן שבורה).
 191. (א) יהודא לימא בן אליקים מייבוש, אב"ד ור"מ דק"ק אנטעפאליא (תקפ"ו).
 (ב) יצחק בן הראש הנגיד מו' שמחה, ראש (תקפ"ו).
 (ג) זרח בן שמואל מירעסשין (תקפ"ו).
 192. (א) דבורה בת שמואל הכהן מסטראשין.
 (ב) יוסף ישראל בן פסח משניפישאק (תקפ"ח).
 193. פנחס בן יהודא, מ"מ ומ"ץ בשניפישוק, מחבר ספרים, מורם של בכרי הנר"א (תקפ"ג).
 194. אליעזר ליפמן, "האברך הרבני המופלג" (את השנה אי-אפשר לקבע).
 195. משה בן יוסף ס"ג, "האב"ך התורני המופלא חסיד ועניו" (תקפ"ב).
 196. לאה בת אברהם (תקפ"ט).
 197. בתיה בת מו' אהרן (תקפ"ו).
 198. העסא בת מו' אהרן הכהן (תקפ"ה).
 199. שמשון בן אברהם-אבלי בן הרב שמשון ממוציט חתן הרב דק"ק חאלקאמיר משה (תקפ"ט).
 200. מנחם-נחום זאבי-חזקיה בן חיים (תקפ"ט).
 201. דובי-בער בן יעקב, מ"מ ומ"ץ דק"ק קארעליטש, ליובסש ואוסיאן (תקפ"ט).
 202. גיטל-שרה בת צבי-הירש (תקפ"ט).

מלבד המצבות שרשמנו למעלה וסימנו אותן על התרשים נמצאות על בית-העלמין מצבות בודדות, שחלק מהן אנו רושמים כאן.

- א. על-יד המצבה מספר 207 עומדת קבוצה של שלש מצבות, המסומנות על התרשים:
- (1) דוד בן אברהם-אוריה פייגע... (תקפ"ד)
- (2) הרבני מרדכי בן מו' יהשע זעליג (תקפ"ה)
- (3) שלמה-זלמן בהרבני מו' יעקב (תקפ"ה)
- ב. קרוב למקום הזה נמצאות מצבות של:
- (1) מה' עוזר שיינקער בן יעקב (תקפ"ח)
- (2) הסקה בת מו' יוזפ (תקפ"ה)
- ג. (1) איידיל בת הרבני משה כ"ץ (תק"ץ)
- (2) התורני מו' בן-ציון במו' משה כ"ץ (תקע"ב)
- ד. סנדר בן יהושע פאלק משניפישאק (תקע"ב)
- ה. יהשע פאלק במו' סנדר (תקס"ו), מנהיג
- ו. הרב הדאקסער מו' שמריהו במו' יצחק אסי' דק"ק חילנא, "איש תם וישר וי"א", (כ"ח אייר תקפ"ו)
- ז. דוב-בער בן יחיאל-מיכל (תקס"ו)
- ח. יחיאל-מיכל במו' אריה (תקפ"ו)
- ט. הרבני מו' אברהם במוהר"ר יעקב (תקס"ט)
- י. נתן פייסל במו' יעקב (תקע"א)
- י"א. אסתר בת התורני מה"ר מרדכי סג"ל מזאמוסטץ (תק"ס)
- י"ב. גושא בת מו"ה מנחם (תקפ"ח)
- י"ג. מריאשה בת ישראל (תקס"ד)
- י"ד. חנה דרעויל בת אברהם (תקס"ו)
- ט"ו. ר' גרשון ב"ר שלום הכהן (תקפ"ח)
- ט"ז. אריה בן יהורא ליב מייעלש, הרבני המופלג המפורסם (תקס"ו)
- י"ז. שמואל במו' יוסף (תקפ"א)
- י"ח. שבתי שעפסיל במו"ה פרץ הכהן, "הבחור העלם החשוב כמר" (תקפ"ו)
- י"ט. אברהם במו' משה כ"ץ, הרבני איש תם וישר וי"א" (תקפ"ז)
- כ. פייא בת הרבני הדיין מ' צבי-הירש מקראקע, שהיה נקרא ר' הירש נאחעלעש (תקכ"ב)
- כ"א. חנה בת הרב... ישראל הלוי... (תקפ"ו)
- כ"ב. משה אהרן בן הרבני מנחם-מענדיל, "הרבני האברך הר"ר" (תקכ"ב)
- כ"ג. אליעזר ליפמן בר משה ציפקע —, "הרבני" (האבן שבורה)
- כ"ד. חיה שרה בת הרבני מו' מרדכי נאמן

ל"ו. שרה בת מו' אליעזר
 ל"ז. שלמה בן הקדוש דוב-בער (האבן
 שבורה)
 ל"ח. ישעיה בר יהודא (תקפ"ג)
 ל"ט. שלמה פן הרב אריה (תקפ"א)
 מ. פרומה בת מו' יהושע (תקס"ד)
 מ"א. דבורה בת מנחם-מאניש (תקס"ג)
 מ"ב. דבורה בת ר' שבתי ז"ל
 מ"ג. מרדכי שלמה פן דוב-בער (תקפ"ה)
 מ"ד. הרבני אברהם משה ציסקעס (תקפ"ו)
 מ"ה. דוד בן משה סג"ל (תקפ"ח)
 מ"ו. דוב-בער במהור"ר דוד מק"ק
 שהנצאן (תקס"ג)
 מ"ז. א) פרידא בת מהו' אוריה (תקנ"ז)
 ב) פעסי' בת התורני מהו' זאבי
 וואלף (תקנ"ח)
 מ"ח. הרבני מו"ה שמשון ב"ר זאב (ר'
 שבט תקע"ט)
 מ"ט. נפתלי הערץ במ' ישראל, הרבני
 מו' " (תקע"ד)
 נ. מירקה בת צמח (תקמ"ו)
 נ"א. קהת במ' שבתי (תקנ"ג)

כ"ה. הרבני מהו' משה במו' יהשע-זעליג,
 (בפגעי הזמן נפשי נמסה,
 נתרצץ מוחו ונהרסה, יצא הגזר
 ושבר עצתי) (ז' תשרי תקע"ט)
 כ"ו. יוסף במ' אברהם פיעסקר (בא
 בכלה עלי קבר"), הרבני
 המופלג (הפ"ק פלתי ברור)
 כ"ז. שלום בן דניאל ז"ל (תקפ"ח)
 כ"ח. מו' צבי-הירש, איש תם וישר
 וי"א" (האבן שבורה)
 כ"ט. שמואל ואשתו מרקה (תקע"ג)
 ל. חיים במהור"ר יהודא ליב זלה"ה,
 התורני והרבני מהור"ר, שמש
 (מי יגדור לנו הפרץ, שנפל
 שר וגדול בארץ) (י"ג תשרי
 תקנ"ה)
 ל"א. ליפשא בת מו' יהודא (תקפ"א)
 ל"ב. מ' נפתלי הערץ במ' יהודא (תק"ן)
 ל"ג. זאב-וואלף במ' יחיאל (תקע"ח [?])
 ל"ד. הרב יעקב במ' קלונימוס-קלמן
 מדוריא (תקס"ט)
 ל"ה. מו' משה במ' אריה-לייב (תקס"ד)

מ פ ת ה ש מ ו ת

(המספרים בסוגרים [] מתאימים לפרשים ולרשימת המצבות)

אהרן-יהורא־ליפ בן אשר רי"פ [94], 62
 אוֹבְצִינְסְקִי, רב במיטבה 3
 אוֹגִינְסְקִי מַרְצִיאוֹ, חייבֹדָה פּוֹיטְבֶּסְק 12
 אורבֶּנוֹבִין, דרבניצ'י 10
 איחֶנוֹבְסְקִי 46
 איידיל בת משה פ"ץ [ג, 1]
 אִיזֶנְשְׁטֶט-חִינְעֶר 51
 אליהו בן יצחק דאנציג [216], 75
 אליהו בן יעקב כהנא [211], 53, 74
 אליהו בן מרדכי [179], 3—72
 אליהו בן משה מילעס [20], 45
 אליהו בן משה קרעמר [13], 43, 57
 אליהו בן צבי-הירש (ר' אליה פּעסֶלֶעס)
 [36], 51, 57, 63
 אליהו בן שבתי חפץ [68] ר. ק"נ 180
 אליהו בן שלמה-זלמן, "הגר"א" [25]
 42, 45, 50, 51, 53—57, 59, 60, 61, 63
 אליעזר בן אשר ז"ק [54], 62
 אליעזר בן גרשם [70] ר. ק"נ 126
 אליעזר בן זאב פ"ץ [161]
 אליעזר בן חיים [116] ר. ק"נ 221
 אליעזר בן יהודא [28], 61
 אליעזר בן שמואל האב"ד האחרון [102], 50
 אליעזר-ליפמן [194]
 אליעזר-ליפמן בן משה ציפקעס.... [כ"ג]
 אליעזר-ליפמן בן שלמה-זלמן מיוולש [107]

א.

אֶבְנוֹס [א], מלך פולין 51
 אֶבְגִּיסְטִינִים, כמרים 7, 9
 אֶבִּיגִדור בן שמואל [35], 48, 50
 אברהם בן אברהם [218] 5—44
 אברהם בן אליהו (בן הנר"א) [149],
 57, 67, 68
 אברהם בן אלעזר [91], ר. ק"נ 197
 אברהם בן יחיאל מיכל גורדון [44], 27, 65
 אברהם בן יחיאל מיכל דאנציג [213], 53, 74
 אברהם בן יעקב (תקס"ט) [ט]
 אברהם בן יעקב-אורייה (תקנ"ט) [81]
 אברהם אבלי בן דוב-בער [72]
 אברהם-אבלי בן דוד [91]
 אברהם-אבלי בן זאב-יועלף 50
 אברהם-אבלי בן משה [53]
 אברהם-אליהו בן יצחק [158]
 אברהם-משה ציפקעס [מ"ד]
 אברהם-שמעון בן צבי-הירש פרעגער
 ר. שמעון הגדול
 אברמוביץ לודביק, דרבניצ'י 10
 אהרן גורדון, ד"ר מיר, 65
 אהרן בן יונה פ"ץ [145]
 אהרן בן יוסף [175]
 אהרן בן מאיר מועטל [155]
 אהרן בן שלמה [133], ר. ק"נ 229

אליעזר שיסקעס ר. לייזר שיסקעס
אלכסנדר היגללונג, נס"ך ליטא 4
אלכסנדרוביץ מיכאל 10
אסתר בת אליעזר, אב"ד קראז [117],
20, 61, 63, 67

אסתר בת הרב אריה [66]
אריה-ליב בן אליעזר [42], 27, 61, 63, 65
אריה-ליב בן דוב-בער [8], 58, 59, 65, 76
אריה-ליב בן טוביה [64], 63, 73
אריה-ליב בן יהודא לייב מייזלש [ט"ו]
אריה-ליב בן יוסף בלאך [29], 57
אריה-ליב בן יצחק שפירא [19], 60
אריה-ליב בן משה, סו"ד דח"ק גחש"א [15]
אריה-ליב בן משה, מ"ץ דסרקוישצ'ינע [109]
אריה-ליב מייטעס מצינסק [103], 27, 65
אשר בן יצחק-אייזיק קליאצ'קא 75
אשר בן קלוימוס-קלמן גינצבורג
(קליאצ'קא) [47], 2—61, 64

ב.

בז'אסובסקי, בישוף חילנאי 13
ביילא בת אליהו פזעסלעס [39] 58
ביילא בת הרב יהודא [157]
ביילא בת ישראל [75]
בלאך ר. נח בן שרגא פייבוש
שרגא פייבוש בן נח
מלכה בת נח
רחל בת נח
אריה-לייב בן יוסף
חיה בת יוסף
דבורה בת אריה-ליב

בלבן מאיר, פרוש' 4
בנדיקסיניות 19
בנימין בן זאב [204]
בנימין-ביינשוש בן יוסף, בעה"ק [206] 30
בנימין-חזקיה בן אשר גינצבורג [48] 62
בנימין-זאב-חזקיה בן אריה-ליב [180]
ר. ק"נ 260

בן-ציון בן אליעזר [174]
בן-ציון בן משה ב"ץ [ג], 2
ברוך בן אברהם [124]
ברנזובסקי 7
ברנדיניס, כמרים 11
ברשדסקי ס. פרוש' 4, 19
בתיה בת אהרן [197]
בתיה בת יעקב סג"ל [141]
ג.

גורדון ר. אהרן ד"ר
ר. אברהם בן יחאל מיכל
ר. שלמה-זלמן בן אהרן
ר. יקיתאל בן שלמה-זלמן
ר. רחל בת אהרן
גוסא בת מנחם [י"ב]
גיטל אשת הגר"א [105] 57
גיטל בת יצחק-אייזיק מינדלש [139]
גיטל בת הרב שמואל [87] 57, 64
גיסקע-טויבע אשת מרדכי עפשטיין
68—67, 69

גיטל-שרה בת צבי-הירש [202]
גינצבורג ר. אשר בן קלוימוס-קלמן
ובניו: בנימין חזקיה, שמעון
ואהרן יהודא-ליב
ר. רסקא בת אהרן יהודא-ליב
גלפר נ. מ. ד"ר 73
גריגר חיה 7

ד.

דאנציג ר. אברהם בן יחיאל-מיכל
משה-שלום בן אברהם
אליהו בן יצחק
דבורה בת אריה-ליב בלאך [23] 57
דבורה בת מנחם-סאניש [מ"א]
דבורה בת שלמה-זלמן [118]
דבורה בת שמואל [192]
דובי-בער בן אליהו [38] 59—57, 61

דוביבער בן יהודא, סו"ד [116] ר. ק"ג

204

דוביבער בן יחיאל-מיכל [1]

דוביבער בן יעקב [201]

דובינסקי פ. 22

דובנוב ש. פרו"פ 56

דוד בן אברהם-אוריה [א, 1]

דוד בן דוביבער, סו"ד [162]

דוד בן יחיאל-מיכל [56] 62

דוד בן יעקב [83] 65

דוד בן לוי [55] 62

דוד בן משה סג"ל [מ"ה]

דוד בן שמעון [49] 62

דומיניקנים, כמרים 20

דינה בת גרשון מלובלין [135]

דיק, אייזיק מאיר 34

ה.

הוויזוס, הורודניצ'י 21

הורבצ'בסקי נ. 6

הורין מיכאל, הורודניצ'י 8, 9, 13

הינדא בת זאב-העלף [214]

הינדא בת ישכריבער [164]

הינדא בת לוי הפהן [168]

הירשלה ר' בערס ר. צבי-הירש בן

דוביבער

הלל בן יונה הלוי [12] 43, 48

הענא בת יהודא-ליב [92]

העסא בת אהרן [198]

העסקה בת יוזם [ב, 2]

ו.

זוראחץ 27

ולויסלב הרביעי, מלך פולין 5, 18, 21

ז.

זאב-העלף בן יחיאל [ל"ג]

זיגמונט III, מלך פולין 5

זינקוביץ מיכאל יוחנן, בישוף וילנא

13, 14

זלמלי ר' אוריה'ס (בן יעקב-אוריה) 46

זלמנוביץ, שלום בן מאיר-ישראל 45

זעלסא בת אריה-ליב [131] 66

זרח בן שמואל [191] ר. ק"ג 252

ח.

חיה בת דוד סז"ל [130]

חיה בת יהודה-ליב, אשת היסוד [21] 48

חיה בת יוסף בלאך [36] 63

חיה בת מנחם-מענדיל [58]

חיה בת שמואל-יודא [170]

חיות ר. יצחק אב"ד בפראג

ר. מנחם-מאניש בן יצחק

ר. שמואל בן יצחק

חיים גרעבר 38

חיים בן יהודא-ליב [ל, ר. ק"ג 198

חיים בן יצחק מיוולוויץ 60

חיים בן שלמה-זלמן [65] 63, 69

חנה, אשת הגר"א [37] 56

חנה בת ישראל הלוי [כ"א]

חנה-דרעזיל בת אברהם [י"ד]

חנה-מינה בת חיים לאנדא [219]

חנוך-זונדל בן יצחק טריחש [64] 63

ט.

טוביה בן אברהם-אבלי רי"ט [184], 73

טוביה בן ישראל [40], 61

טויבא בת יהודא (היסוד) [33] 49—50

טויבא בת יצחק [169]

טריחש ר. חנוך-זונדל בן יצחק

טריינא, אם הגר"א [32], 56

טרסה הקדושה, בית-תפלה ע"ש 12

י.

יאצינה 33

יהודה בן אליעזר, סו"ד, "יסוד" [21]

23, 24, 50—46, 61

יהודא בן אריה-לייב [57], 62
 יהודא בן גבריאל [69] ר. ק"ג 181
 יהודא בן יוסף [151], 59, 68
 יהודא בן יעקב [88]
 יהודא בן ליפמן [67], 27, 65
 יהודא בן שלמה [141]
 יהודא-לייב בן הרב אברהם [18]
 יהודא-לייב בן אברהם, חתן ר' יצחק
 מלאזרין [176]
 יהודא-לייב בן יעקב, בעה"ק 30
 יהודא-לייב בן הרב יעקב [150]
 יהודא-לייב בן יצחק [115] ר. ק"ג 208
 יהודא-לייב בן שלמה, הישיש [208]
 יהודא-לייב בן שלמה זלקינד [4], 75
 יהודא-לייבוש בן אלכסנדר חיים [132]
 יהודא-לימא בן אליקים-פייבוש [191]
 ר. ק"ג [252]
 יהונתן אייבשיץ 58
 יהושע-העשל בן שאול [27], 47, 51, 54
 יהושע-זעליק בן שמואל [52]
 יהושע-פאלק בן סנדר [ה]
 יוסא-דבורה בת הרב מרדכי צבי-הירש
 [85], 64
 יונה בת יהודה [189]
 יונה בת אברהם [217]
 יוסף בן אברהם מיעסקר [כ"ו]
 יוסף בן אליהו ר"ת [17], 43
 יוסף בן אליהו פסעלעס [86], 57, 59
 68, 64
 יוסף (יוסל) ביינוש, בעה"ק 30
 יוסף בן זאב-חאלף [110]
 יוסף בן צמח [62], 63
 יוסף-ישראל בן פסח [192] ר. ק"ג 262
 יחזקאל-פייבל בן זאב, מ"מ 60
 יחיאל בן מנחם-נחום [119]
 יחיאל-מיכל בן אריה [ח]
 ין סוביסקי ר. סוביסקי
 יס"ר ר. יהודא בן אליעזר, ס"ר

יענטא בת אברהם [160]
 יענטא בת בנימין [104]
 יענטא בת חנוך העניך [186]
 יעקב בן אברהם כהנא [14], 53
 יעקב בן אשר ז"ק [61], 62
 יעקב בן יהודא [159]
 יעקב בן משה מדרויע [210], 74
 יעקב בן קלונימוס-קלמן [ל"ד]
 יעקב בן שלום לייבושיץ, ד"ר [163],
 69—71
 יעקב-אוריה בן יעקב [82], 63
 יעקב עמדין 58
 יעקב-פרץ בן אברהם קליאצ'קא [71], 64
 יעקב-קאפל בן שלמה-זלמן [181]
 יזה ר. נפתלי-הערץ בן ישראל
 יצחק בן יהודא-לייב, שמש [95]
 יצחק בן שבת-יששכר [60], 61
 יצחק בן שמואל [51], 62
 יצחק בן שמחה [191] ר. בק"ג 252
 יצחק-אייזיק בן אברהם [114], 51, 57, 65
 יצחק-זעליקא בן דוב-בער [154], 68—69
 יצחק חיות, אב"ד בפראג 40
 יצחק-שמעון בן חיים, מ"ץ [64], 63
 יצקן ש. י. 54, 58
 יקותיאל בן שלמה-זלמן גורדון [138], 66
 ירוחם-פישל בן פסח [101]
 ישכר-בער בן אברהם [30]
 ישכר-בער בן שלמה-זלמן [26], 53—51
 ישראל בן שמואל, בעל "פאת השלחן" 55
 ישראל-איסר בן יצחק-אייזיק [97] ר. ק"ג 218
 ישראל איסרל בן מלנה [43], 63

כ.

כרמליים, כמרים, יחפים 16—12

ל.

לאה בת אברהם [196]
 לאה בת יהודא-לייב [76], 51

מלכה בת יוסף [182] 66
 מנחם-מאנש בן יצחק חיות [1] 39, 40
 58, 66, 75, 76
 מנחם-מאנש בן סורוס [111] ר. ק"נ 230
 מנחם-מענדל בן יצחק-אייזיק [178]
 71—72
 מנחם-נחום זאב חזק בן חיים [200]
 מססלסקי איגנץ, בישוף וילנאי 11, 14
 17, 28
 מרדכי בן אריה-ליב עפשטיין [149] 67
 מרדכי בן בנימין [96]
 מרדכי בן יהושע-זעליג [א, 2]
 מרדכי-צבי-הירש בן יצחק אבדיק המבורג 64
 מרדכי-שלמה בן דוב-בער [מ"ג]
 מריאשה בת ישראל [י"ג]
 מרים בת אריה-ליב כ"ץ [140]
 מרים בת זאבי-חזק [118]
 מרקה אשת שמואל [כ"ט]
 משה בן אברהם אשר [100] 65, 75
 משה בן אהרן [128]
 משה בן אליהו [41, 57]
 משה בן אליעזר-ליפמן קויפמן [217]
 משה בן אריה-ליב מאיחיע [146]
 משה בן אריה-ליב (תקס"ד) [ל"ה]
 משה בן דוב [144]
 משה בן דוד "קיעמר" [10] 43—41, 57
 משה בן הלל ר. משה דרשן
 משה בן יהודא-ליב [50] 62
 משה בן יהושע-זעליג [כ"ה]
 משה בן יוסף [195]
 משה בן יעקב [74]
 משה בן נפתלי-הירש (ר' משה ריבקש)
 [3] 40—41, 43, 57, 76
 משה דרשן בן בעל "בית הלל" [16] 43
 משה חר"ו (חתן ר' זלקינד) [11] 43, 60
 משה-אהרן בן מנחם-מענדל [כ"ב]
 משה-שלום בן אברהם דאנציג [215] 74
 משה-לי חאצקל'ס ר. משה בן אברהם-אשר

לאה בת יוסף [128]
 לאה בת צבי-הירש [212] 53, 74
 לאנדא ר. חנה-מינה בת חיים
 שמואל בן חיים שעפסיל(ס)
 לבנסון אד"ם הכהן 72
 לוי בן דוד 153, 66, 68
 לוי ר. מהר"ל
 לויצקי אלכסנדר 7
 לוין י. ה. 54, 55
 לומצ'קה, כמר 19
 לונסקי, ח. 54
 ליבלי ר' בערס'ס ר. אריה-ליב בן דוב-בער
 ליבלי הקסן ר. אריה-ליב בן יצחק
 ליבלי ר' טוביה'ס ר. אריה-ליב בן טוביה
 ליב לייזער'ס ר. אריה-ליב בן אליעזר
 לייב מייסעס ר. אריה-ליב
 לייזער שיסקעס 44
 ליובושיץ ד"ר ר. יעקב בן שלום
 ליפשא בת יהודא [ל"א]
 ליפשיץ ר. נח בן אברהם
 מ.
 מאיר בן אברהם פאלק חלפן [126]
 מאיר בן אליעזר שיסקעס [9] 76
 מאיר בן הלל [134]
 מאיר בן חתריאל קאפל [172]
 מאיר קצנלנבויגן ר. מהר"ם
 מגיד דוד פרום 18, 61
 מגיד הלל נח 3, 36, 37, 41, 66
 מהר"ל מפראג 40
 מהר"ם מפדובה 51
 מייסעס ר. אריה-ליב
 מייזלש ר. אליעזר-ליפמן בן שלמה-זלמן
 מינדה בת אליהו [24] 57
 מינקביץ, חייט וילנאי 23
 מירקא בת צמח [נ]
 מלכה בת אשר [112]
 מלכה בת דוב-בער בהנא [167]
 מלכה בת משולם-זלמן [43] 3—62

משולם-ולמן בן חיים [99] 62
משולם-פייבוש בן הרב מנחם-ענדיל
[147] 59

ג.

נח בן אברהם ליפשיץ [25] 57
נח בן שרגא-פייבוש בלעך [131] 66
נחום, שמש דמתא 76
נחמה בת בנימין [104]
נחמיה בהרב צבי לבוש [142] ר. ק"נ
219
ניסן בן משה [45] ר. ק"נ 183
נפתלי-הערץ בן אברהם הלוי [205]
נפתלי-הערץ בן יהודא [ל"ב]
נפתלי-הערץ בן ישראל יפה [160]
נפתלי-הערש בן ישראל [מ"ט]

ס.

סאביסקי ין, מלך פולין 22, 23
סאניסלב אבנוסס, מלך פולין ר. פוגיא-
טובסקי

ע.

עוזר שיינקער בן יעקב [ב.] 1
עפשטיין ר. מרדכי בן אריה-ליב
ר. גיטקע טויבע

פ.

פאטאצקי ר. אברהם בן אברהם
פאצי לודביק, שרי-הצבא (הסמן) בליטא 11
פאניאטובסקי, מלך פולין 73
פאור 25-27
פיסקיביץ 23
פיא בת יצחק [187]
פיא בת צבי-הירש [כ]
פיגא בת אליהו (79) 58
פיגא בת יצחק בן מיכל טשעת [140]
פיגא בת יצחק-אייזיק [102] 51

פיגא בת יצחק-אייזיק הלוי [148]
פיגלה בת הרב שמואל [33] 50-49
פין, שמואל יוסף 30, 34, 35, 37, 40,
51, 61, 73

פנחס בן יהודא [193] ר. בק"נ 7-236
פסח בן דוב-בער [93]
פעסיה בת זאב-העלף [מ"ו]
פראנק יוסף, פרוס' ד"ר מיד. 70
פרומא בת יהשע [מ]
פרידא בת יעקב פהנא [166] 53
פרידא בת אוריה [מ"ו]
פרידא בת עליעזר [125]
פתחיה בן משה ריבקש 43

צ.

צבי-הירש מ"ץ [6] 76
צבי-הירש בן אליהו [41] 57
צבי-הירש בן דוב-בער [22] 58
צבי-הירש בן דוד [185] 74
צבי-הירש בן שאול [31] 61
צבי-הירש בן שלמה-ולמן [73]
צביה בת אברהם קצנלנבויגן [152] 68
צינברג ישראל ד"ר 50, 54, 55
צמח בן יהודא-ליב [92]

ק.

קרוימוביץ 7
קתת בן שבתי [נ"א]
קולובסקי 18
קונדוביץ 24
קולקעוויץ 28
קליאצ'קא ר. אשר בן קלוגימוס-קלמן ובניו :
שמעון, בנימין-העלף ואהרן
יהודא-ליב
רסקא
יהורא בן אריה-ליב
יעקב-פרץ בן אברהם
אשר בן יצחק-אייזיק

קלמן בן ישכרי-בער [212], 53, 74
 קצנלנבויגן ר. מהר"ם מפדובה
 שאל וואהל
 יהשע-העשל בן שאל
 שאל בן יוסף
 צביה בת אברהם
 קרעמער ר. משה בן דוד
 קרשבסקי 19, 45, 56
 קתרינה, בית תפילה ע"ש 19
 ר.
 ראדא בת מרדכי [172]
 ראדזיביל, דובסיס 17, 18, 47
 רבקה בת אברהם [188]
 רבקה בת אליהו [78], 58
 רבקה בת יהודה [98]
 רבקה אשת נתן [220] 75
 רבקש, משה ר' ר. משה בן נפתלי-הירש
 רגולריים, כמרים 31
 רווא בת אריה-ליב [190]
 רודוביץ 21, 23
 רחל בת אהרן גורדון [138], 66
 רחל בת יהודה-ליב [124]
 רחל בת נח בלאך [129], 66
 רייזל בת נח [122]
 ריימסקי-קורסקוב 33
 ריסקא בת אהרן-יהודא-ליב [120], 62
 ריזאל בן ישראל [203],
 ריזאל בן מרדכי [80], 65
 ש.
 שאל בן יהודא-ליב [31], 60, 61
 שאל בן יוסף קצנלנבויגן [2], 75, 76
 שאול וואהל 51
 ש.ת.-שעפסיל בן פרץ [י"ח]
 שאל שייסקעס ר. שאל בן יהודא-ליב
 שטיינשניידער ר. מגיד ה. נ.
 שטראשון מתתיהו [ספריה ע"ש] 3
 שיינא בת בנימין [104]
 שיינא בת נתן-פיטל [137]

שיסקעס ר. שאל בן יהודא-ליב ובנו צבי
 ר. מאיר בן אליעזר
 ר. לייזער
 שלום בן דניאל [כ"ז]
 שלום בן נחום [7], 76
 שלמה בן אריה [ל"ס]
 שלמה בן דוב-בער [ל"ז]
 שלמה בן יצחק-מאיר [173]
 שלמה בן נתן ס"ג מפולין [38], 59
 שלמה מטרסקי בעל „האפריון" 60
 שלמה-זלמן בן אהרן גורדון [121], 65-6
 שלמה-זלמן בן חיים [36], 63
 שלמה-זלמן בן יעקב [א], 3
 שלמה-זלמן בן יצחק (ר' זלמלי) [38],
 60, 61
 שלמה-זלמן בן ישכרי-בער [20], 45
 שלמה-צבי-הירש בן צמח ר' צבי-הירש,
 מ"ץ
 שמואל בן אביגדור [34], 28, 48-51
 55, 57, 62, 64
 שמואל בן ברוך [89] ר. ק"נ 221
 שמואל בן חיים שעפסיל(ס) לאנדא
 [63], 63
 שמואל בן יוסף [י"ז]
 שמואל בן יצחק חיות 40
 שמואל בן פייבוש 17
 שמואל ואשתו מרקא [כ"ט]
 שמחה בן יהושע-העשל [90]
 שמחה בן משה [108], 68
 שמעון בן אליהו [177], 71
 שמעון בן אשר גינצבורג [46], 62
 שמעון בן זאבי-חאלף [183], 50, 73
 שמעון בן יוסף [59]
 שמעון בן שבת [165]
 שמעון בן שמחה [143]
 שמעון הגדול, מ"ץ [39], 58, 61, 62
 שמעונבויגן, קוימיר וקריסטינה 10
 שמריהו בן יצחק [י']

שרה אשת הראש דוד [84]	שמשון בן אברהם-אבלי [199]
שרה בת אליעזר [ל"ו]	שמשון בן זאב [מ"ח]
שרה בת דוב-בער [219], 58	שעיה בן משה [156]
שרה בת יהודה-ליב, הרבנית [113]	שעריל בת אליהו [77], 58
שרה בת יהודא-ליב מ'ב'ע' [127]	שטירא ר. אריה-ליב בן יצחק
שרה בת מרדכי [124]	שפרינצא בת יהורא [171]
שרה-בילא בת אריה-ליב [207]	שפרינצא אשת הרב דסאקראי שמחה [106]
	שרגא-פייבוש בן נח [5], 7 - 66

ת ק ו נ ט ע ו י ו ת

דף 38 שורה 12	מלמטה :	ראה את המונה מס. 3, צ"ל : ראה את התמונה מס. 3
" 40 "	" 14 :	[2]
" 44 "	מלמעלה: 2	— יש להוסיף —
" 45 "	" 13 :	צריך להיות :
" 48 "	" 6 :	לעולת
" 49 "	מלמטה: 3	פין אביגדור
" 51 "	" 8 :	ראת את התמונה
" 57 "	מלמעלה: 8	(91)
" " "	" 12 :	שנקיא
" " "	" 18 :	יוסף [96]
" " "	מלמטה: 8	[22]
" " "	" 7 :	מינדה [23]
" " "	" 6 :	ליפשיץ [24]
" 58 "	מלמעלה: 18	תקל"ו
" " "	" " :	צבי-הירש [21]
		צ"ל : לעולת
		צ"ל : בן אביגדור
		" : ראה את התמונה
		" : [41]
		" : שנקרא
		" : יוסף [86]
		" : [23]
		" : מינדה [24]
		" : ליפשיץ [25]
		" : תקל"ט
		" : צבי-הירש [22]

תקונים מהחברה הקדושה קברנים¹

א. קבלנו עלינו כל איש ואשה מהחברה הקדושה קברנים יצ"ו להתענות מדי שנה בשנה עד עולם לקבוע יום תענית להתענות בכל שנה ושנה בחמשה עשר יום לחודש כיסליו ולהתאסף להתפלל בחדר מיוחד ולומר סליחות ולקרות ויחל וקודם הוצאות ס"ת לעשות נדבה ע"י שמש דהחברה וכל אחד ינדב לפי נדבת לבו ולפי הברכה אשר חננו השם ית' ויתן אותם תיכף ומיד ואחר גמר התפלה לדרך מחיל אל חיל לבית החיים להשתטח שם על קברי הצדיקים והחסידים הנקברים שם ולומר גם שם סליחות ותחינות ע"פ תקון וסידר שסידר הרב הגדול המנוח מו"ה שמשון ז"לה"ה² וזכות אבותינו וזכות המנוח הרב הג"ל וזכות כל הצדיקים והקדושים הנקברים פה ובכל מקום יעמוד לנו ולכל ישראל ונוכה חיש מהר לתחי' בעגלה בלי שום שהי', והאיש אשר יעמוד חוצה

1 התקנות הן משנת ת"ל. בתקנות אלו נזכר גם על תקנות הח"ק משנת תכ"ד (ר. §§ כ"ח, ל) ותכ"ט (§ י"ב), אבל בתקנה י' מדובר על חודש אדר שנת ת"ל לפ"ק כעל זמן קרוב מאוד: „עכשיו“. יכולים אנו איפוא לקבל, כי התקנות הן משנת ת"ל.

2 הוא היה בטח רב בוילנה. ש. י. פין מזכיר בק"נ (דף 104) על הרב שמשון בן יצחק מוויז'ן, שחתמות ידו נמצאות בפנקס ה„צדקה הגדולה“ משנות תל"ח — תנ"ד, ובעל הק"נ מוסיף: „ואולי הוא אשר היה אב"ד בוילנא אחרי מות הגאון ר' משה קרעמער, כמקובל בפי זקני ווילנא שהיה בפה אב"ד בשם ר' שמשון אבל לא נמצאה מצבתו בבית הקברות“. המסירה בעל-פה מכוננת בטח לרב שמשון הנזכר בתקנות הח"ק, אבל לא יכול זה להיות שמשון בן יצחק מוויז'ן, כי בתקנות, שהן משנת ת"ל, נזכר הוא כנפטר. הרב שמשון היה אב"ד בוילנא כנראה אחרי ר' משה בעל „חלקת מחוקק“ (אחרי שנת ת"י — לפני שנת תכ"ד) או זמן קצר אחרי ר' יצחק מפוז'ן (אחרי ש. תכ"ו — לפני ש. ת"ל).

מלכת אל בית החיים אם אי-אפשר לו לילך מאיזה סיבה מחויב אותו האיש תיכף אחר התפלה להושיב את האלופי' הגבאים יצ"ו ויציע דברי' לפנייהם באמתליו ועל פיהם יקום דבר אם לכוף אותו לילך או ליפטר אותו, אבל אם יצא מפי הגבאים יצ"ו שמחויב לילך והוא יסרב ואל ישיגח בדבריהם ואף פשיעשה במרד ובמעל ואל ילך ואל יציע דבריו לפני הגבאים יצ"ו רשות להגבאים יצ"ו לענוש אותו שלא יבוא לכל דבר שבקדושה עד שיושיב את כל הח"ק ובידם אף להעביר אותו ולהעביר הקולמוס על חתימתו. ב. ויבא האנשים אל הנשים לדבק טוב שיספיקו גם הם החברה דנשים צדקניות המסעסקים (!) במצוה זו להתענות ג"כ ביום קבוע הנ"ל ובכל האופנים הנזכרים לעיל.

ג. בערב מיד אחר התענית שנגמר בעז'ת' ויה' כל אוכל ושותה כאילו התענה וקבענו ליל זה כליל כליל² הקודש חג לה' והיא סעודת מצוה וביום ר"ח כסליו מחויבים הגבאים יצ"ו להתאסף יחד עם רואי חשבונות ומבוררים וזקן לעשות ערכה על כל אנשי הח"ק וגם על השמשים וחוז' מהערכה יתן כל אחד ואחד מהחברה העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט ממחצית זהב פול ושליש מעות שבועה כל אחד וגבאי חודש מחויב להתאסף אנשים הנ"ל ביום הנ"ל והסעודה זו תהי' דווקא בבית הגבאי חודש ואין רשאים לקרות לשום אדם שאינו בחברה הקדושה רק להמרומם הרב אב"ד⁸ וחזנים ושמשים יצ"ו.

ד. להתאסף יחד הח"ק אי"ה להתעסק במנוי הבוררים אל יהי' עד שיגמרו ויעמדו האלופי' בוררי' דקהלתנו יצ"ו ויושלם עשיות מנוי דקהלתנו יצ"ו ואז יתאספו יחד באופן יהי' עשיות הבוררים אי"ה.

ה. באספת החברה יצ"ו יתנו בראש התשעה אנשים כל אחד קוויטל ש"ו לקלפי ומהם יקח הנאמן שני קוויטלך והמה שני מבוררים לתשעה אנשים ואחר זה יכתוב כל איש מהחברה קוויטל

1 ראשי-תיבות : ישמרם צורנו וגואלנו.

2 חזרות כאלו מצויות בגוף התקנות.

3 בפנקס נמחק כאן : ומנהיגי הקהלה וגבאי צדקה ורומא וסופר —

ומן הצד כתוב : כך מצאתי אלו השמות שהן נסחקין.

שלו ויזרקו הקוויטלך לתוך הקלפי וגם השבעה קוויטלך הנשארים מן הקוויטלך של תשעה האנשים יערב ויזרק לתוך הקלפי ויקח הנאמן מכולם עוד שבעה קוויטלך והמה למוזל טוב תשעה מבוררים ובלבד שלא יהא הקורבה קרובה מאוד דהיינו שלישי בשלישי מותר להיות ביחד ולא קרוב יותר והיוצא ראשון מתוך הקלפי פוסל את שבע אחריו בקורבה הנ"ל. ותשעה אנשים יתן פל' א' פתקא שלו לתוך הקלפי ומהם יקח הנאמן חמשה קוויטלך וגם החמשה פסלי בקורבה הנ"ל ואותן חמשה אנשים המה מבוררים למז"ט;

ו. **הבוררים** יעשו תשעה אנשים מנהיגי הח"ק יצ"ו דהיינו ארבעה גבאים ושני רואי חשבונות ושני מבוררי' וזקן אחד מתוך החברה ודווקא מי שהוא בתוך שותפות הח"ק חמשה עשר שנים או שהוא בכלל זקנה של ששים שנה ואם מאיזה סיבה לא יוכל הזקן להצטרף עמהם כשיצטרכו אזי הגבאי חודש עם החברותה שלו יצטרפו עמהם אותו זקן שבדגלו:

ז. **הבוררים** שיהיו אי"ה אשר לא היה להם מאז ומקדם התמנות בחברה הקדושה אינם רשאים לעשות את עצמם במינוי כי אם גבאי אחד ורואה חשבון אחד ומבורר אחד;

ח. **הבוררים** אל יעשו מן שבעה טובי העיר יותר במינוי התמנות כי אם גבאי אחד וכן מן האלופים גבאי צדקה אל יהי יותר במינוי כ"א¹ גבאי א' או רואה חשבון א' או מבורר אחד;

ט. **הבוררים** מחויבים לעשות בכל שנה ושנה גבאי חודש אשר לא היה בשנה דאשתקד:

י. **הבוררים** מחויבים לעשות שלושה שומרי תקנות דהיינו באופן שיהי אחד משמר מבעלי התקנות אשר היה עכשיו ובחודש אדר ת"ל פ"ק:

יא. **הבוררים** יעשו אחד מתשעה אנשים הנ"ל (להיות) סופר קבוע שיהי בכל שנה דווקא כתב שלו בכל עסקי דחברה הן בפנקס ושיהי' צר(ך) החברה ובאופן אחר שאל יבררו גבאי להיות סופר 2 מן חמשה הנותרים;

1 כ"א.ם.

2 כאן קצה הדף מחוק וקשה לקרא. לפי-דעתנו צריכה כאן לבוא

המלה: "כי אם" או "רק".

יב. לעשות הבוררי' כשיתאספו יחד כל... 1 אנשי החברה הקדושה להטייל... (פתקאות?) לתוך הקלפי אזי יקחו האלופים הגבאים דחבר(ה)... עם זקן אחד ויקראו כל הפתקאות על... בעיני הגבאים אשר לא (ניחא להיות?) איזה איש... (שייך?) לחברה אזי רשות ביד הגבאים (לזרק?).... קוויטל זה ואודות האנשים שיבואו על החתום שנת תכ"ט לפ"ק יתנהגו עמם כמבואר בפנקס שנעשה בח"ה פסח תכ"ט לפ"ק ואותן שיבואו מהיום על החתום לא יהי' להם שום פתקא בין אנשי החברה להטייל לקלפי בעשית בוררים ולא יהי' להם שום דעה באסיפת החברה הקדושה. יג. הגבאים יצ"ו יתאספו יחד עם הזקן קודם עשית הבוררים לעיין ולפקח ברייסטר חובת שחייבים לחברה ולראות בשכלם מי שיוכל לשלם כולו או מקצת ועל פיהם יקום דבר ומחויב כל איש לשלם כפר אשר יושת עליו והאיש אשר יסרב משלם אזי אל יתנו הגבאים פתקא שלו לתוך הקלפי ועכ"פ יתן כל אחד ש"ח 8 שלו על חובו ובדרך זה מחויבים (נוסף מן הצד: הגבאים) לעשות ביום ראשון דח"ה 4 פסח מדי שנה בשנה; יד. הגבאים ומבוררים יצ"ו באם שיוזמן איזה עסק בצרכי החברה הקדושה ויראה בעיניהם שדבר גדול היא ומהצורך להתאסף כל החברה הקדושה אזו מחויב הגבאי חודש לשלוח שני אנשים להתאסף כל החברה הקדושה ולכולם בשמם יקראו שיבואו מיד והגבאים מחויבים לבוא מיד וימתינו שם במקום אסיפת החברה הקדושה לערך שעור חצי שעה ומי שלא יבוא בשעה הנ"ל יתן חצי זהב קנס בלי שום הנחה בעולם ובאם הגבאים עצמן אל יבואו יתנו קנס כפל ואחר שיתאספו החברה יחדיו יתעסקו בעסק זה לטובת כלל החברה הק' 5 ושום אדם אין רשאי לפתוח פיו לדבר איזה דיבור בלתי ידיעת פרנס גבאי החודש; טו. הגבאי חודש אין רשאי להוציא שום הוצאה יותר על זהב פול' 6 פעם אחת בלי ידיעת החבר אחר ומן הזהב פול'

1 כאן קצה הדף קרוע ומחוק ולכן אי-אפשר לקרא. אני מסמנים את זה
בנקודות. 2 ועל-כל-פנים. 3 שטר-חוב. 4 דחיל-המועד-פסח.
5 הקדושה. 6 פוליש, פולני.

עד עשרה זהובים יצטרף הגבאי חודש עוד גבאי אחר ומה שיסכימו שניהם יעשו ומעשרה זהובי' ולמעלה יתאספו הגבאים עם רואי חשבונות ועל פיהם יקום דבר ;

טז. **הגבאים** יעשו שנים או שלשה ארבע כנפות גדולים שיהי' מוכנים על כל צרה שלא תבוא להלביש מת עני או בחור או נער ;

יז. **הגבאים** או שאחר מאנשי התמנות בחברה הקדושה לא יתעסקו באמונה כראוי בהתמנותו אזי הגבאים בצירוף הזקן לשלוח אחריו ולענשו אותם בקנסים ובעונשים קשים ואף להעביר אותו ממינוי ואף שלא יבוא בקהל לכל דבר שבקדושה ;

יח. **הגבאי** חודש או שבועה עם דגל שלו מחוייבים בעצמם לילך בשעת הללית המת אצל העגלה ב'מ' 1 רק שנים... ילכו תחילה לבית ב'מ' ולהכין סוס ועגלא וכל הצריך לזה... כן ומזומן בקנס רביעית זהב פול' חוץ המוטל עליו ;

יט. **הגבאי** חודש או שבועה מחוייבים בצירוף עוד איש אחד מהחברה הקדושה לישבו דווקא בעצמם בערב יום הכפורים לתבוע החובות ;

ך. **הקנס** אשר יקנסו לאיזה איש יהי' דווקא לצדקה דחברה הקדושה ולא לשום דבר ;

כא. **האלופים** הגבאים ומבוררים אשר יתמנו אי"ה בפסח מחוייבים מיד לעשות סדר נכון בין הדגלים כנכון וגם לעשות סדר נכון בין הנשים דהיינו לעשות דגלים ביניהם וזה יעשו מיד ובאם שיעברו ויעכבו אזי יתנו כל אחד קנס חצי ר"ט בלי הנחה. כב. **הנשים** הגבאות אינם רשאים להוציא שום הוצאה בעולם בלי ידיעת האלופים הגבאים יצ"ו וגם מחויבים ליתן חשבון לרואה חשבונות שלנו ;

כג. **הגבאי** חודש מדי חודש בחדשו מחויב ליתן חשבון צדק מיד בר"ה לאותו גבאי חודש שיהי' גבאי אחריו ולשלוח לביתו ע"י שמש בדגל את התיבה עם הפנקס וגם כל הכתבים השייכים לתיבת החברה בקנס ארייכש טאלר ;

כד. באם אחד מהגבאים ילך לצרכו חוץ לעיר וברור וידוע שאי אפשר לבוא לביתו ברוב חודש אזי הראשון מהבוררים יהי' במקומו לכל דבר שבקדושה ולהיות גבאי חודש בכל תוקף ועוד לעמוד על משמרתו כנהוג ויהי' ראש על דגלו שלו כ"א הגבאי עצמו ואף שיבוא הגבאי אח"ז יהי' נדחה והמבורר הנ"ל יושב על מכוננו עד גמר החודש והגבאי אבד החודש שלו עד שישוב ויחזור חלילה חודש בחודש עד אחר שלשה הגבאים האחרים יצ"ו;

כה. האנשים אשר יבואו מקרוב על החתימה עד פלות השנה תמימה מחתימתו מחויב מחויב ליתן קנס כפול גם מחויבים לילך על ב"ח עם כל אחד ואחד ואף קטן שאינו בן שנה בקנס כפול גם מחויבים לעשות סעודה לכל החברה יצו בעת שיבואו על החתום יצו ורשות ביד האלופי' הגבאים יצ"ו לצרף, עוד איש אחד או שנים שיבואו ג"כ על החתום שיסייעו אותו על הוצאה זו שלא להכביד אותו ויקיים הדבר בקנסיו ועונשים לפי ראות עיני האלופי' הגבאים יצ"ו ומבוררים ובאסיפה זו יתנו לו האלופי' הגבאים שטר קישור שלהם ויבוא גם הוא על החתום במקום הראוי לו לפי סדר שלנו כדי לקיים נפתולי אלקים נפתלי נתחברתי בדבק טוב לח"ק;

כו. החברה הקדושה אין רשאין לקבל שום אדם שיבוא על החתום כי אם שיקבל עליו שיתעסק באיזה שירות לפחות חצי שנה והשירות ביד האלופי' הגבאים ליתן לו איזה שירצה וגם יתן מעות הקדמה כפי ראות עיני החברה הקדושה יצ"ו ועל כל פנים לא יבוא שום איש אשר רוצה לבוא על החתום בחתימה כי אם אחר ששילם כל סך דמי הקדמה אשר הוא חייב;

כז. אחר שיעשו הבוררים כל ההתמנות לחברה הקדושה מיד המה מחויבים לשלוח השמש שלהם להגיד ההתמנות ובאם שאחד מהם אל יתקבל התמנות שלו אזי תפך ומיד ענוש יענש לפי ראות עיניהם ולכוף ולענוש אותו בכל כפיות שבעולם עד שיאמר רוצה אני;

כח. מי שלא ילך ג' פעמים על הב'הח'1 אזי יתן קנס מיד

א' זהב והגבאים אין רשאין ליתן לו שום יגיעה באיזה מצוה עד שיתן הקנס כפי התיקון ובאם שיעבור עוד ג' פעמים רצופים מלבוא על הב'ה'ח אזי יתן תכף קנס ג' זה' חוץ מקנס המוטל עליו וגבאי לא יתן לו שום יגיעה וכו' ואם שלש אלה לא יעשה ויעבור עוד ג' פעמים רצופים אזי יתן מיד שלשה זהובים קנס חוץ מהקנס המוטל עליו והוא מחויב לטרות ולהתאסף האלופי תשעה אנשים והמה יפקחו לענוש אותו כפי ראות עיניהם אף בהערכה ושמם אשר לא ילך אל בה'ח ג' פעמים רצופים כנ'ל מחויב להיות בשירות שנה יותר מזמן קביעתו ובאם יעבור עוד ג' פעמים רצופים כנ'ל יוסיפו עליו עוד שנה בשירותו ובאם שיעבור פעם שלישית כנ'ל אזי יעבירו אותו מן השמשות ואז יהי רק רשות נתינה, ושאר תקנות שמשים כפי התיקון אשר ניתקן בשנת כדת לפ"ק.

כט. **ושמשים** אין רשאין ליקח שום ב"מ מביתו עד שישלם ההוצאות או שיתן משפון טוב ובקנס על השמשים והגבאים שלא יקחו שום שט"ח על קבורת ב"מ שמוטל עליו רק על איזה שט"ח בטוח על איש אחר ;

ל. **הגבאי** שבועה הוא קודם עם דגל שלו בטהרה ובליבישה בחזור חלילא אף שיהיה לו חוק בטהרה ויניח המת בקברו אף אם זקן שלו אך אם ב"מ איש מכובד יקום הדבר כפי התיקון שנעשה שנת כדת לפ"ק ;

לא. **האנשים** שבאו על החתים מקרוב אף שלא שלא בא עדיין למצות טהרה וליבישה נרשמו ויכתבו כל אחד על דגלו ויסייע בחפירת קברו ;

לב. **אחד** מאנשי החברה הקדושה שאירע יאוציית שלו בט"ו כסליו ביום התענית שלנו יהי חיוב לקרות לתורה והוא יתן לצדקה דחברה הק' ד ג' פ' ;

לג. **הסופר** אל יכתוב שום דבר בפנקס אם לא בידיעת הגבאים יצ"ו ;

לד. **הגבאים** אינן רשאין לקבל שום אדם לצרף לחברה אם לא באסיפת כל הח"ק יחד וכולם יפקחו עיניהם איך לעשות אם לקרב או לרחק ;

לה. המרחץ אל רשאי להשכיר באופן שידור שם מלמד
ואל רשאי להחזיק הדר בו שום שכן אם לא בידיעת הגבאים
והוא דווקא את מי שאין לו טף ובני ביתו מרובים ;

לז. **אודות** המרחץ ישכרו דווקא בר"ח תמוז על האופן
זה דהיינו שיתן מיד על חצי שנה שכירות וכן בכל חצי שנה
מקודם ומחוייב המשפיר ליתן שט"ח בטוחים על איזה איש ובאופן
של כולל הוצאות שהוציא תוך שתי שנים אלה יהי' חל על השוכר
הן הוצאה רבה הן הוצאה קטנה דהיינו כמו שהשכיר הוא מהחברה
הקדושה כן מחוייב להחזיר חוץ מתנור וחלונות חדשים ולא יותר.
לז. השמש' מחויבים לעשות סדר נכון ביניהם מה שמחויבים
כל אחד לעשות ולהיות כל אחד על משמרתו בזריזות ומחויבים
להיות תמיד אצל גבאי חודש ולשאול אותו באם שיצטרך אחד
מהם לאיזה עסק לתועלת ולתיקון החברה הקדושה שלנו והגבאי
יורה דרכם ויגיד להם מה לעשות כדת ובאם שיהי' איזה עסק
לטובת החברה ואם יהי' איזה דבר צווי הגבאי חודש לעשות
להשמש והשמש ישנה את תפקידו ולא ישגיח בדבריו אוי הגבאי
חודש יצרף עמו עוד משאר... ורשות בידם לעשות ולענות אותו
ולקנוס אותו (כפי ?) ראות עיניהם ;

לח. **השמשים** מחויבים ללכת בכל ערב ר"ח (עם) הגבאים
על הב'ה"ח וכל א(שר) יצוה להם הגבאי חודש יצו מחויבים לעשות
השמשים ;

לט. **השמשים** מחויבים ליקח במספ(...) השייכים לצורך
החברה תחת ידם... ופרטוש' וזעגין' וכלי חפירה וכלי לשפוף...
הלבין' קווארטן' ובכל ער"ח כאשר ילכו... על הבה"ח מחויבים
להראות כל הכלים במספרם במלואם ובאם שיהי' דבר מה חסר
מן הכלים אזי על השמשים להשלים מכיסם וגם אין שום אדם
רשאי לשמש בכלים ההם ולא להלוות אותם לשום אדם בעולם
אך ורך לשמש בהם למצוה רבה :

מ. **השמשים** מחויבים לגבות חובת החברה ומעות ר"ח מדי
חודש בחדשו מכל בני החברה הקדושה יצו ובאם שיתרשלו
מלגבות אזי עליהם לשלם מכיסם אך ורק באם שיבוא השמש
לאחד מהחברה ויתבע ב' או ג' פעמים והוא אל ישגיח בו ולא

יסלק אותו אזי יבוא השמש לגבאי החודש ויציע דבריו לפניו עסק המסרב מלשלם וגבאי החודש יצרף שאר המנוים ובידם להעביר אותו מן המצוה הראשונה המגיע למשמרתו ולהחזיק אותו בסרבנות עד שישלם חובו כולו או מקצתו לפי ראות עיני הגבאים:

מא. השמשנים מחויבים ליתן השגחה באם שיהי' איזה חולה בר מינן מסופן מחויבים המה להודיע מיד לגבאי החודש והוא ילך עם אחד מהחברה יצ"ו ובאם יראה ח"ו שהוא מסופן וסמוך לגסיסה אזי הגבאי חודש ישלח את השמשנים להודיע לכל אנשי החברה הקדושה יצ"ו למי שירצה לילך ויבואו להיות בשעת יציאת הנשמה וגם אותן שיהיו בשעת יציאת נשמה אינן רשאים לשלוח ידם ולהוריד את המת ממטתו ולהני' על הארץ עד שיודיעו תחילה להאופי' ¹ הגבאים יצ"ו ולכל בני החברה יצ"ו:

(מב) השמשנים עם הסדר שלהם מי שיהי' על משמרתו מחויב לשאול למי שמתו מוטל לפניו האם יש לו בגד פשתן על תכריכין ובאם יש לאר ידו לקנות מכיסו אזי יודיעו הגבאים יצ"ו מיד להאלופים הגבאים דצדקה יצ"ו ולגבאים דחברה הקדושה הלזית המת והמה ישתדלו בעשית תכריכין וישלם ה' פעלים:

(מג) השמשנים מחויבים להודיע מיד על כל צרה שלא תבוא כשיהי' ב"מ... לגבאי חודש בראש ואח"כ לכל בני החברה הקדושה..... לעצמו או לאשתו ובני ביתו אבל כשיכריזו בבה"ל..... מצוה אזי הם פטורים מלהודיע לבני החברה ובאם הב"מ אינו בן שנה שאז אל יכריזו בבית הפנסת למ"מ מחויב השמש להודיע לגבאי החודש ולגבאי השבועה.

(מד) השמשנים מחויבים לעמוד על משמרתם כפי הסדרם על מי לעמוד..... והוא מחויב בעצמו לעמוד מיד בקלפי בחצר בית הכנסת' וברחובות של היהודים ואינם רשאים ליתן הקלפי מידו לשום אדם אחר כי אם לשמש הנרשם בדגל אבל לגבאי חודש רשות ליתן הקלפי למי שירצה הן לאיזה שמש או לאיש אחר ובחזרתו מבית החיים מחויב מחזיק הקלפי ליתן הקלפי עם המעות

לגבאי חודש וליתן חשבון צדק מהוצאות שלו באם שהוציא
דבר מה:

מה. השמשנים מחויבים להכין לצורך קבורת ב"מ פלי
החפירה שקורין שופליין' וזעג' וקרשים לארון ולהחכים מים ומלח
וביצה וכלים קטנים לטהרה ולהכין הלוחות שנכתב עליהם צדוק
הדין ושנים מן השמשנים אשר משמרתם כפי סדר הנהגתם לילך
לבה"ח ולהביא המטה על פני השדה ולהביא את המת לבית
הטהרה כפי הנהגה ובימי החורף כשיזדמן ב"מ מת קטן אזי מחויבים
שני הקברנים ושני השמשנים ודגל שבוע לילך בראש על בה"ח
ולהכין הקבר קידם ביאת שאר קברנים עם המת ב"מ:

מן. השמש קבוע בפקודת הגבאים יצ"ו מחויב להודיע
ולקרות בשמו את מי שיוכה בטהרה ומי שיופה בהלכשה ומי שיופה
בהנחת ארון בקבר ומי שיופה בהנחת מת בקבר ואל יודיע השמש
לשום אדם מצוה המגיע עליו לחלקו עד סמוך ממש להגעת עת
המצוה ואחר שיודיע אותו את המצוה ויבוא אח"ז קברן אשר היה
קודם המצוה על פי הסדר אך שלא היה על בה"ח אינו יכול
לדחות את חבירו אשר כבר זכה במצוה זו והוא לא היה בשעתו
ואבר עוד פעם אחד בחזור חלילה:

מו. השמשנים מחויבים להחזיק הכלים תחת ידם וגם הקרשים
עד ביאת גבאי חודש וגם פלי החפירה יחזיקו ולא יתנו לשום
קברן עד ביאת גם גבאי השבוע ואחר קבורת הב"מ יקחו כל
הכלים לרשותם ויחזרו אותו במספרם למקומם:

מה. השמשנים אל יוליכו שום מת ב"מ מביתו עד שיתן
משפון על דמי הקרשים ושאר הוצאות ולגבות מיד אחר שבעה
ימים ובאם ובאם נתרשלו השמשנים מלגבות אזי עליהם לשלם:
מט. השמשנים מחויבים לעמוד על משמרתם שלא יהא
שום אדם בשעת טהרת המת ב"מ בבית הטהרה המת ב"מ בבית
הטהרה וגם מחויבים המה להשגיח ולחקור ולשאול לשמשנים
דקהילתינו יצ"ו באם ח"ו אחד מהם מן הקברנים יצ"ו יהיה נלכד
ח"ו במצודת הסרבנות אזי יודיע לגבאי חודש או לגבאי השבוע
והמה לא יתנו לו להתאסק¹ בשום מצוה.

ג. וכן הנשים תהיו נזהרין שלא תהי' שום אשה אשר איננה בחברה בבית הטהרה הב"מ.

נא. בעת זמן שיהי' מהצורך לגבות דעות באיזה עסק מהצור' של החברה הקדושה אזי יהי' גבאי אחד בראש השולחן והשני באמצע השולחן והשלישי במקצוע השול' וירשמו הדיעות וכל פסולי דאורייתא זה לזה מחמת קורבה שיסכימו לדבר אחד אזי כל הדיעות שלהם כדעה אחד יהי' נחשבת:

גב. השמשים מחויבים לילך פולם לבית החיים פשיהי' מת ב"מ אפילו שאינו בן שנה אם לא שיהי' לאחד מהם איזה עסק גדול אזי ילך אל גבאי חודש בהצעת דבריו ובידו לפטור אותו מהקנס ובאם שלא ילך אזי יתן קנס כפול וק"ו¹ כשיה' בגדול ב"מ: נג. השמשים יהיו נזהרים שיהא כל אחד מהם בדגל שבוע שלו שילך עם הנשמע מת שאינו בן שלשים לבית החיים: נד. באם שיהי' שני מתים ב"מ בפעם אחד אזי יתנהגו הדגלים כסדר הזה דגל שבוע יתעסקו במצות הטהרה דגל אחריו בהלבשה ודגל שלישי בטהרת המת שני גבאי שבועה עם זקן א' שבדגלו מניח את המת הראשון בקבר שני לפי סדר יניחו את הארון והראשון ראשון קודם אחר הזקן שבדגלו והגבאי שאחריו עם הזקן שבדגלו יניח את המת השני בקבר ככל יניחו את הארון בקבר:

נה. הגבאי השבוע מחויב לעמוד בשעת חפירת הקבר ולהשגיח שלא יהי' שחוק וליצנות בין המתעסקים ואף שיש משך זמן שיעכבו על הבה"ח ולא ידברו דברים בטלים וק"ו בחדר שמטהרין המת ב"מ והעובר רשות להגבאים לענוש אותו ולקנוס אותו ולהעבירו ממצוה זו וליתן לאיש אחר מהחברה ובאם ימרה את פיו נגד הגבאים יצ"ו יצרף הגבאי חודש שאר הגבאים ומוברים וענשו אותו כפי ראות עיניהם:

נו. הגבאי השבוע (מחויב לעמוד) עם דגל שלו הוא קודם לטהרה לבר מינן ואין רשות לקברן שבדגלו להתעסק פי אם הגבאי יתעסק תחילה ואח"ז הזקן ואח"ז לפי סדר הנרשם בפנקס והכל ע"פ השמש בפקודת הגבאי יצ"ו:

נו. הכובע והחגורה יכבדו השמשים:

נת. לשפוך מים לטהרה הב"מ הקברן קודם לשמש אם לא בנתינת רשות מהקברן ולא יהי' יותר המתעסקים לשפוך המים פי אם ארבעה ומי שיתעסק בלתי רשות הגבאים יתן קנס כפי ראות עיני הגבאים:

נט. בשעת טהרת הב"מ הקברנים העומדים בחדר שלא זכה בטהרה עליהם המצוה להכין את התכריכין דהיינו שנים מהם יכינו את הכתונת ושנים מהם הבתי שוקים ושנים מהם אח הסדין והטלית ושנים מהם הקיטל ואחד החגורה והכובע פדי שיהא פולם מוכנים בזריות בשעת טהרת המת ב"מ וכל שארי החברה מחויבים להתעסק בקבר ומי שיזופה בהנחת הארון יורז שיהא הקבר מוכן קודם הבאת ב"מ שלא יהי' שום עפוב בדבר ואחר שעשו את הארון יניחו אותו בקבר פתקונו ואין רשאי שום אדם לירד ולתקן בקבר כ"א בפקודת הגבאים יצ"ו:

ס. בשעת הנחת המת לקבר יעמוד כל הקברנים סביב לקבר ולא ידבר שום אדם דבר וגם ללמד את שמונח בקבר פי אם הגבאי או הזקן שבדגלו העומד אצל הקבר:

סא. וככה יהיה המנהג ששה אנשים שבדגלו המה יטהרו את המת ב"מ ודגל השני שאחריו ילכשו אותו פנהוג ובאם שיהי' יותר מששה אנשים אזי מי שלא זכה בטהרה המה קודם להלכשה גבאי שבוע וזקן שבדגלו המה יניחו את המת בקברו ושנים שמאחריהם שבדגלו המה יניחו את הארון בקבר ובאם שאל יהיו אותן האנשים המוטל עליהם המצוה כנ"ל על הבה"ח אזי יתעסקו במצוה מדגל שאחריו וראשון ראשון קודם ומיד אחר שהמת ב"מ מונח בקבר הקברן העומד ברגל המת יתן הגעפליך ליד המת תחילה ויצא חוץ מהקבר והעומד בראש יעשה הכל כתקונים:

סב. כל מי שהשמש יודיע אותו הטהרה או ההלכשה או הנחת הארון או הנחת המת לקבר או שאר מצוה הוא מחויב בעצמו לעשות המצוה ואינו רשאי להעמיד אחר תחתיו ואיש אחר שבדגלו יקח המצוה זו וגם אסור להחליף מצוה במצוה אכן אם ח"ו יהי' ב"מ קטן שאינו בן י"ג שנה רשות לגבאי או לזקן שבדגלו ליתן

לאיש אחר שבהחברה הן בטהרה הן בהלבשה יצ'ו כדי להתלמד להתעסק במצות..... כראוי וכנכון:

סג. **באם** שיהי' מת אחר חצות מחויב הגבאי לזרו הקברנים באופן אחר שלא ילינו את המת אף..... אפשר לעשות ע"פ הסדר הדגלים ובע"ש..... שיהי' ח'ו ב"מ אחר חצות מחויבים כל הקברנים לילך..... על הבה"ח להתעסק בצרכי המת ובאם שיהי'..... לאחד לילך אזי מחויב אותו האיש לבוא מיד לגבאי ח(דש)..... וביד הגבאי לפטור אותו מקנס כפול ויתן הקנס מיד ואם לא יבוא לגבאי הנ"ל אזי יתן קנס כפול בלי שום הנחה:

(סד) **באם** ח'ו יהי' המת איש זקן ונכבד ומופלג בתורה אזי ביד האלופים גבאים ומבוררים לזכות במצות הטהרה והלבשה לכבד למי שירצו חוץ חפירת הקבר והנחת ארון לקבר יהי' לבעלי שבוע קדימא כנהוג:

(סה) **באם** יהי' ב"מ בעיר והוא מבן שנה ומעלה מחויבים כל הקברנים לילך על הבה"ח להתעסק בצרכי המת ע"פ סדר נכון ונהוג בניהם ובאם יהיה פחות מבן שנה הב"מ שאין אומרים עליו צדוק הדין אזי הגבאי שבועה עם האנשים הבאים מקרב על זחומים מחויבים לילך וגם השמשים ילכו על הבה"ח בקנס כפול: (סו) **האלופים** הגבאים ומבוררים רשות לענוש ולקנסו בצירוף זקן א' את מי שידבר דברים שאינו מכוונים ויזלזל בשמות אחד מהגבאים וק"ו מי שיצא על הפלל כולו וגם קטטות ומריבות שיהי' בעסק ב"מ רשות להעניש בכל עונש שירצו במקל ורצועה ובידם אף להעביר אותו הפל לפי עיון עיניהם בדבר זה:

(סז) **הגבאים** מהויבים בעצמם לירשום בפנקס את מי שלא יהי' בניהם על הבה"ח לזכרון הקנסים:

(סח) **מי** שיהי' בסרבנות מהחברה הקדושה או מהאלופי קהל או מב"ד יפה מקהלתו יצו ומכ"ש¹ מי שהוא מופרש ומובדל הן מחמת ממון או שארי דברים אזי אין לאיש ההוא להתעסק בשום מצוה בעולם השייכים לצרכי המת ובאם שיהי' במצודה זו שני שבועות ולא ישגיח לסלק ולהסיר עונש זה מעליו אזי יתאספו

האלופים הגבאים ומבוררים בצירוף זקן ויקרא את האיש הלז ויחקרו את האיש למה ועל מה הוא נלכד בעונש זה ומתוך דבריו יעיינו ויפקחו אם הוא אנוס מכה שאין ידו משגת אזי הוא פטור מהעונשים ואם יראו שבמרד ובמעל הוא עושה זאת (אז) האלופים הגבאים יסרו¹ אותו שיסלק את תלונתו מעליו ואם אל ישגיח בדברי הגבאים ויעמוד במרדו אזי בידם לענוש ולקנוס אותו במאודו ובגופו אף להעביר על חתימתו..... סביב כטבעת כזה ועל גבאי חודש מוטל להשגיח..... האנשים כאלה בקנס על הגבאי חצי רייכס טאָלר:

(סט) אם ח"ו אחד מהחברה הקדושה מוטל על ערש דוי אז הגבאי חודש יתאסף כל הגבאים ויטיל..... האנשים והאנשים שיצאו בגורל יהיו אצלו ביום וכן יהי' בכל יום שיהי' בחליו ב"מ עד שיכסים (?) ה' אותו ויסעדנו ובאם ח"ו יחזיקנו חליו ויהא מסיכן בסימני גסיסה אזי כל החברה מחויבים לישב אצלו עד שיצא נשמתו ואחר שישבוק חיים לכל חי מחויבים כל החברה הקדושה להיות על הב"ה בקנס חצי זהב ואחר קבורתו מחויבים החברה יצ"ו ללות האבל עד לביתו וכל משך שבעה ימים מחויבים כל החברה להתאסף לבית האבל ולהתפלל בו בגנין בחדר שמת בו המת ומחויבים ליתן לצדקה לעשות לו אמ"ר² פעם אחד מיד אחר שלשים ואח"כ בכל רביעית שנה עד י"ב חודש וכן אם יהי' לקברן איזה ב"מ שמחויב להתאבל עליו מחויבים כל החברה להיות על בה"ח בקנס חצי זהב ומחויבים ללות את האבל לביתו ולנחמו מיד בקנס ששה גדולים ליטוו' וגם בט"ו פסליו יעשה לו אמ"ר אם הוא בתוך שנה:

ע. באם חו"ש³ יהי' בקהל איזה נכבד איש המוטל על ערס דוי ב"מ ויהי' איש מופלג בתורה חייב גבאי חודש להודיע מיד לכל בני החברה ומי שיראת אלקים בלבו ילכו אל בית החולה ויהא שם עד שיצא נשמתו והמה מחויבים להודיע לגבאים ולזקנים לאלו שלא היו שם ואסור לשום אדם להגיד המת על הארץ עד אחר שידוע כנ"ל ואחר נתינת רשות הגבאים יצ"ו:

1 יתרו. 2 אל-מלא-רחמים. 3 חס ושלום.

עא. בהושענה רבה מחויבים האלופים הגבאים ומבוררים
בצירוף זקן אחד לעשות סדר נכון ביניהם מי יעלה תחילה בתורה
ולמי יכבדו עם שאר פבודים דהיינו בהוצאות והכנסות והגבאות
וגלילות ומי שחתם תחילה בשטר החברה הוא יעלה תחילה וקצת
לפי הזקנה וכל אשר יעשו יקום ועכ"פ אינן רשאים לכבד לשום
אדם שחוץ לחברה חוץ להאב"ד יצ"ו ולא יעשו שום הוצאה יותר
בשמחת תורה לבד וכל שיערכו עליהם בדבר הרשות בידם לענוש
אותו כפי ראות עיניהם:

עב. בעד מצות יעריכו האלופים הגבאים יצ"ו וכל אחד
מחויבים להביא צרור כספו ביום ט"ו כסליו ביום התענית:
עג. בכל שלש הרגלים מחויבים הגבאים יצ"ו לאסוף החברה
הקדושה יצו שיעשו נדבה לצדקה שלנו והמוסיף יוסיפו לו מן
השמים ויגבה הערכה עכ"פ תוך שלשים יום על ידי שמש שלנו
ובאם יתרשלו השמשים מלגבות אזי יתנו מכיסם בלי הנחה סך
זה ומי שלא יבוא לנדבה (יעריכו) אותו הגבאים יצ"ו והוא מחויב
לשלם:

(פנקס דח"ק גחש"א דק"ק וילנה).

פסק בית-דין מפשר בזבל"ב וזבל"ב והרב הוילנאי משה
ב"ר דוד בתור חמישי על-דבר היחס שבין הח"ק גחש"א
ו"הצדקה-הגדולה"

סיון תל"ד

אודו' דו"ד וחילוקים אשר היו בין האלופים גבאי צ"ג דק"ק
יצ"ו ובין האלופים ח"ק דקברנים יצ"ו התרצו הצדדים לקיים פשר
דבר ככל אשר יצא מאתנו המבוררים מן הצדדים הח"מ בצירוף
הרב המאור הגדול הגאון הרב הוותיק הח"מ יצ"ו. והנה ע"פ
שקלי וטריא מצאנו ביניהם ככל המבואר למטה. הלא הוא הדבר:
כל הכנסות שיהי' מן בית הקברות דקהלתינו יצ"ו, יהי'
מה שיהי', יהי' שני חלקים להצדקה וחלק א' יהי' להח"ק עולמי
עד. וככל הוצאו' הן הוצאו' עשיית הגדר לבית הקברות או שאר
הוצאה שיהי' מהצורך על בית הקברות מחויב הצדקה ליתן שני
חלקים וח"ק הנ"ל רק חלק א' עולמי עד.

ולצורך הוצאו' המת עכצש"ת יתנהגו כמקדם ולעומת זה
מחויבים הח"ק ליתן שלש מאו' זה' פ' לצורך קניית כיפה והקרקע
אשר קנו מחדש אצל הקברות לצד ווילניא גם להוצאו' הגדר
הנדבה שעשו ח"ק יהנ' קדימה לצורך הוצאו' הגדר הנ"ל קודם
נתינת שני חלקים המגיע מן הצדקה וחלק א' המגיע מן ח"ק
לצורך הוצאו' הגדר הנ"ל.

גם יצא מאתנו שאין להח"ק הנ"ל שום דו"ד וטענה ופ"פ
בעולם על הצדקה מחמת החוב ממון שהי' חייב הצדקה להח"ק
מעולם עד היום, הן בשטר, הן בע"פ ואין לשום ראש ומנהיג

ודיין בעולם לפסוק שום פס"ד או פשר דבר או שבועה ק"ו וג"ך
 וקב"ח והד"ר בעולם על ה' גבאי צ"ג יצ"ו מחמת איזה דו"ד ואיזה
 חוב שהי' להח"ק על הצדקה הן בשטר הן בע"פ מעולם עד היו'
 הזה. ובאם ע"פ ח"צ יגיע להצדקה איזה סך מהא' ח"ק הנ"ל, אזי
 מחויבים הח"ק יצ"ו לשלם להא' גבאי צ"ג במזומנים.

פל הנ"ל נעשה בכל אופן המועיל עפ"ה ותקחו"ל 1 בלי
 שום חילוקים ופ"פ בעולם דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי
 ובד"נ. כ"ד המבוררים בצירוף הרב המאה"ג המופלג הגאון יצ"ו.
 היו' יו' סיון לד"ת לפ"ק ווילנא.

נא' הק' משה בלא"א מוהר"ר דוד זצלה"ה חונה פה בק"ק
 ונא' ווילנא

ונא'

ונא' תנחום בלא"א הרר נפתלי שליטא"ס

ונא' משה במוהר"ר אברהם שליטאס

(נוסף מן הצד, על יד החתימות:)

הח"ק הנ"ל נתנו שלשה מאו' זה' פו' מכיסם כפי הפסק הנ"ל
 על הכיפה הנ"ל.

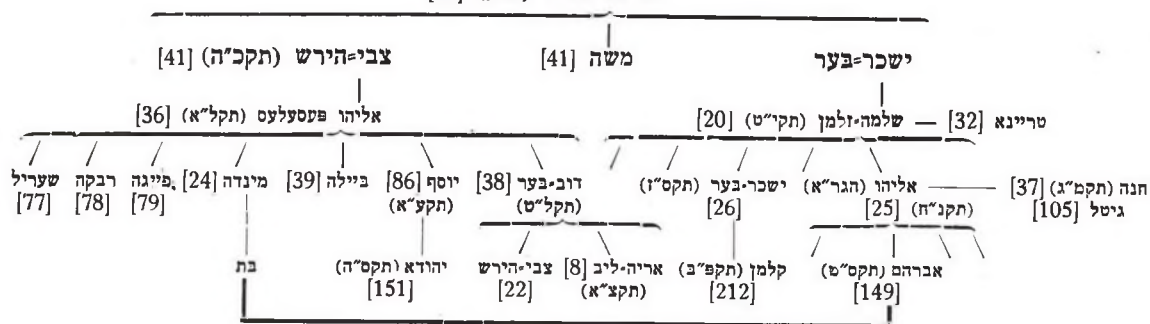
דברי הפשר הלז הם מלה במלה בגוף פנקס הישן שביד
 ה"ה גבאי צ"ג. ולראי' חתמתי: ארי' ליב ספרא דח"ק.

(פנקס דח"ק גחש"א דף ל"ו, 411).

שלשלת היוחסין של הגר"א ושל אליהו פסעלעס

משה בן דוד „קרעמער“ (תמ"ח) [10]

אליהו חסיד (ת"ע) [13]

די געשיכטע פון ווילנער אלטן פעלד

(ק י צ ר)

דער ווילנער בית-עלמין געהערט צו די בארימטעסטע אין פוילן, צוגלייך ווי דער לעמבערגער, קראקעווער און לובלינער. אין ליטע איז ער דער איינציקער אין זיין ארט. ס'איז דא א מסורה, אז דער פעלד איז געעפנט געווארן אין יאר רמ"ז (1487), אבער די ערשטע ידיעה אויפן סמך פון היסטארישע קוועלן האבן מיר ערשט פון סוף פון XVI י"ה, פון יאר 3-1592. דער פעלד געפינט זיך אויף די שטחים, וועלכע האבן אנגעהערט צו דער יוריסדיקציע פון שלאס פון ליטווישן גרויס-פירשט, צו דער יוריסדיקציע פון זיין האראדניטשי און דערעוויטשי. מיטן פארגרעסערן די שטחים פון פעלד האבן די יידן געהאט גרויסע שוועריקייטן. די שכנים פלעגן פאדערן גרויסע סומען אדער זיי פלעגן ניט וועלן אפטרעטן זייערע שטחים אפילו פאר געלט. באזונדערס פיל צרות האבן יידן געהאט אויסצושטיין פון די מאָ-נאכן די באַרוועסע פרמליטן, וועלכע האבן געהאט בשכנות מיטן פעלד א קלויסטער א"נ פון דער הייליקער טערעסא (זע די מאפע). די פרמליטן האבן געמאכט אין יאר 1770 אן איבערפאל אויפן יידישן בית-עלמין, האבן חרוב געמאכט דעם גדר און צע-בראכן מצבות. דאס אוועקשטעלן א גדר ארום פעלד האט דע-ריבער געהאט א זייער גרויסע באדייטונג. דורכן גדר האבן זיי געהאט א מעגלעכקייט צו אפהיטן זייער באזיץ און פארפעסטיקן די גרענעצן. די יידן האבן באקומען אויף צו שטעלן א גדר פרווילעגיאט פון די ביסקופן זיענקאוויטש (אין י. 1758, זע דאָק.

נומ. 6) און מאַסטאָלסקי (אין י. 1783). די יידן באַמלען זיך און
 באַקומען פראָטעקציע פאַרן פעלד פון די מלכים. פון די
 פירשטן ראָדוויל (ז. דאָק. נומ. 5), פון דעם ליטווישן העט-
 מאַן פאַציעי א"א. די יידן האָבן פונדעסטוועגן ניט געהאַט
 קיינמאָל קיין פולע זיכערקייט פאַר אָנפאלן אויף לויזות און אויפן
 בית-החיים. אַ גרעסערן אָנפאל האָבן געמאַכט די שטאַטבירגער
 אין יאָר 1634. די שטאַטבירגער (מיעשטשאַנעס) האָבן געשטרעבט
 צו באַזיטיקן אינגאַנצן די יידן פון שטאָט און ווען דער רוסי-
 שער צאַר האָט אין יאָר 1655 פאַרנומען די שטאָט, האָבן זיי אים
 דערלאָנגט אַ בקשה, ער זאָל די יידן ערלויבן צו וווינען נאָר
 אויפן בית-עולם הינטער דער וויליע... אויב די אָנפאלן פון די
 שטאַטבירגער האָבן נאָר געהאַט אַ פאַליטישן הינטערגרונט,
 האָבן אַנדערע אָנפאלן געהאַט אַ פשוטערע סיבה: מ'האַט געוואָלט
 נעמען אָפּצאלן פון לויזות. אויך ביים אַריבערפירן בר-מינן'ס
 דורכן בריק פלעגט מען נעמען ביי יידן אָפּצאלן, כאָטש די יידן
 האָבן געהאַט פריוויילעגיעס, וועלכע באַפרייען זיי פון דעם (ז. דאָק.
 נומ. 2, 3). אויף צו פירן די מתים אויפן בית-עלמין איז געווען
 אַ באַזונדערע חברה א"נ, הלוית המת ונושאי המטה. זי פלעגט
 נעמען אָפּצאלן: „בריק-געלט", „פור-געלט" א"א. בעת דער פריץ
 פיאָרע האָט זיך איינגעקויפט שטחים ביים גרינעם בריק און האָט
 פאַרנומען אין יאָר 1765 דעם וועג פאַרבני דער וויליע (ז. דאָק.
 נומ. 9), האָט זיך די חברה ניט געקענט געבן קיין עצה מיט
 באַפרייען דעם וועג און איז דערפאַר בטל געוואָרן. אירע פונק-
 ציעס, איר „מצוה" איז איבערגעגעבן געוואָרן דער חברה קדישא
 גחש"א, וועלכע פלעגט פאַרוואַלטן מיטן בית-עלמין.

דער אלטער פעלד איז פאַרמאַכט געוואָרן דורכן רוסישן
 גענעראַל-גובערנאַטאָר אין יאָר 1830 (תקצ"א), ווייל ס'איז ניט
 געווען מער קיין אָרט, וווּ צו באַערדיקן. די יידן האָבן נישט
 געוואָלט עפענען אַ נייעם פעלד אויף אַנטאַקאָל, וווּ ס'איז פאַר
 זיי באַשטימט געוואָרן אַ פלאַץ לויטן פלאַן פון יאָר 1817, זיי
 האָבן געוואָלט פאַרגרעסערן דעם זעלביקן. די יידן פלעגן מאַכן
 „נאַסיפן" (פאַרשיטן מיט זאַמד אַ טייל פון פעלד) און דורכדעם

געווינען אַרט. דער גענעראל-גובערנאטאר האָט באַקומען אין יאָר 1830 אַ ידיעה, אַז די יידן פאַרשיטן אַ טייל פון פעלד. ער האָט דאָן פאַרבאָטן ווייטער מקבר צו זיין מתים אויפן פעלד. ביז די יידן האָבן איבערגענומען אַ פּלאַץ אויף אַנטאָקאָל פאַר אַ נייעם פעלד איז אַריבער אַ וואַך צייט, אין משך פון וועלכער ס'איז ניט געווען וווּ מקבר צו זיין מתים. דער לעצטער איז געבראכט געוואָרן צו קבורה דער מ"ץ שלום בן נחום [7] (י"ט חשוון תקצ"א). מען דערציילט, אַז מ'האָט אים שוין געמוזט איבערהייבן איבערן גדר.

דער פעלד איז באַשעדיקט געוואָרן אין יאָר 1812 דורך דעם פראַנצויזישן מיליטער און אין יאָר 1831 דורך דער רוסישער מיליטערישער מאַכט, וועלכע האָט צוגענומען אַ היבשע שטיק פעלד.

אויפן אַלטן פעלד האָבן געפונען זייער אייביקע ר' די, וועלכע האָבן געגעבן ווילנע דאָס רעכט צו טראָגן דעם שטאַלצן נאָמען ירושלים-דליטא. דער פעלד איז אַ נאַטירלעכער מוזיי, וווּ ס'געפינען זיך מצבות מיט אויפשריפטן, וועלכע דערציילן אונדז וועגן וויכטיקע היסטאָרישע געשעענישן און גיבן איבער פרטים וועגן לעבן און שאַפן פון די נפטרם. די עלטסטע מצבה איז פון ווילנער רב מנחם-מאַניש (ז. בילד נומ' 1; [1]) פון יאָר שצ"ו (1636). לעבן אים ליגט ר' משה ריבקש [3], דער מחבר פון „באר הגולה". דערביי ליגט ר' שאול קאַצענעלענבויגן [2]. דער דער=בניקער אוהל איז פון ווילנער רב ר' משה „קרעמער" (תמ"ח) [10]. פון אים שטאַמט דער ווילנער גאון (ז. שלשלת היוחסין אויף זייט 110). דער ווייטערדיקער אוהל איז פון רב הלל סג"ל (תס"ו) און זיין פרוי [12]. דער אויפשריפט אויף זיין מצבה איז אויסגעשניצט אין האַלץ, צוגלייך ווי דער אויפשריפט אויף דער מצבה פון רב יהשע=העשל (תק"ט) (ז. בילד 4 און 8). לעבן דעם אוהל ליגט ר' משה קרעמערס זון ר' אליה חסיד [13]. דער אוהל פון באַרימטן ווילנער גאון אליהו (ז. בילד 6) איז איבערגעבויט געוואָרן ניט גאָר לאַנג און נעמט אַרום פיל וויכטיקע פערזענלעכקייטן: דעם גאָנס פאָטער [20], דעם יסוד [21], ר' יהשע=העשל [27], דעם

גאונס ברודער, ישכר=בער [26], נח ליפשיץ [25]. א שורה ווייטער
ליגט דעם גאונס מוטער טריינא [32] און א שורה נאך ווייטער זיין
ערשטע פרוי חנה [37]. דעם גאונס זון אברהם ליגט נאך ווייטער [149].
לעבן גאונס אוהל געפינט זיך די מצבה פון רב שמואל בן אביגדור,
דעם „לעצטן אב"ד" פון ווילנע [34], זיין פאטער [35], פרוי און
טאכטער [33] (ז. בילד 7). נאָענט ליגן דעם גאונס קרובים ר'
אליה פּעסעלעס [36], זיין זון בערעלע [38] און יוסף [86] און
טאכטער מינדע [24]. ר' בערעלעס זין זיינען ר' לייבעלע [8] און
ר' הירשעלע [22]. ר' בערעלעס פרוי איז דבורה בלאך [23]. ר'
בערעלע ליגט צווישן צוויי תלמידים פון הגר"א: ר' זעלמעלע,
חיים וואַלאַזשינערס ברודער און שלמה בן נתן מפולין. לעבן
גאונס אוהל ליגן: ר' לייבעלע דער קליינער [19], בעל „נחלת-
אריאל", און ר' שזאל שיסקעס [31], בעל „שביל הישר". ניט ווייט
ליגט לייב לייזערס [42], א שורה ווייטער—אשר בן קלונימוס=קלמן
גינצבורג מיט זיינע זין [46, 47, 48]. אין א באַזונדער אוהל ליגט
ד"ר ליבאָשיץ [163]. ס'זיינען פאראן מצבות אויך פון
משפחה פון ד"ר אהרן גארדאן [138, 121, 44]. אויפן אלטן פעלד
ליגט דער באַרימטער שתדלן לייב מייטעס פון פינסק [103] און
דער קעמפער קעגן די תקיפי=הקהל בעת דער גרויסער מחלוקת
מיטן „לעצטן אב"ד", שמעון בן זאב=וואָלף [183]. אָן א זיט ליגט
דער בעל „חיי אדם" אברהם דאָנציג [213], זיין זון משה=שלום
[215] און אייניקל אליהו [216]. נעענטער צום טייך ביים גדר
געפינט זיך דער אוהל פון גר=צדק גראף פאָטאָאָקי [218]. דער
איזערנער אוהל האָט געוואָלט אָפהיטן דעם שוין צעשעדיקטן
בוים, וועלכער האָט זיך געהאַט מעכטיק און פּרעכטיק צעוואַקסן
איבער די אַש פון פאַרברענטן קדוש (ז. בילד 5).

kahału wileń. danego podług prawa podpisuję się:
Ludwik Abramowicz, Derewniczy Wa Wileń. Ustnie
proszony pieczętarz podpisuję się: Józef Butkiewicz
m. p. Ustnie i oczewisto proszony pieczętarz od oso-
by wyżyrażonej do tego wieczysto zamiennego oraz
assekuracyjnego skryptu podług prawa podpisuję się:
Jan Konczewski m. p.

Que praesentes literae perputuae commutationis
et assecurationis praemisso modo recognitae sun(t)
actis nobilis officii consularis Vilmensis inscriptae.

[Archiwum państwowe w Wilnie,
Arch. Akt. Dawn., ks. magistratu
wileń. za r. 1764-6, № 5142 str.
1335].

wileńskich, praetextu Żydom kahału wileńskiego w przejeździe lub w przeprowadzeniu trupów takową drogą czynić impedyment miał, tedy ja Pioro a po mnie successorowie moi u wszelkiego sądu i prawa własnym kosztem i staraniem naszym tyle razy ile tego potrzeba będzie ukazowała zastępować, bronić et quam meliori modo ewinkować powinni będziemy i takowa drogę dla nich na wieczne czasy utwierdzić i ubespieczyc assekuruję się et successores moi tenebuntur. Co wszystko ut supra expressum mam zyszczyć i dotrzymać pod zaręką ważność rzeczy wynoszącą et sub poenis banitionum ac infamiae wnosząc ewikcję na wszelkie dobra moje w W.X.Ltm. leżące et in casu contraventionis cum libera ad citationem ad ubi quinarium w W.X.Lttm forum, gdzie rozprawę abscissis omnibus dilationibus beneficiisque iuris przyjąć i wszelkim indykatom sądowym sine appellatione a minori ad maius subsellium podlegać onym i temuż zapisowi in omni zadość czynić meis cum successoribus mam i powinien będę. I na tom dał ten mój dobrowolny wieczysto zamienny oraz assekuracyjny zapis z podpisem ręki mej i Ichmć panów pieczętarzów ustnie i oczewisto odemnie proszonych.

Pisano w Wilnie. Roku tysiąc siedmset sześć dziesiąt piątego, mca apryla trzydziestego dnia.

Apud quas literas perpetuae commutationis et assekurationis praemisso modo recognitas subscriptiones manum sunt tales:

Stanisław Pioro Star. Rumszyski.

Ustnie i oczewisto proszony pieczętarz od W.JP. Stanisława Piory starosty rumszyskiego do tego assekuracyjnego na zamian drogi danej skryptu Żydom

z samej istoty sprawiedliwości recognoscendo w zamianę za drogę nad rzeką Wilją, zdawna im służącą a przezemnie ut supra expressum zasypaną, inną drogę wyżej pałacu mojego założonego i officyn wybudowanych koło piwnicy dawnej murowanej, między palisadą moją wielką a między parkanem Sawickiego Strycharza przez moje place wyznaczyłem był i tak wiecznemi czasy mieć chciałem, ażeby ta droga przezemnie wyznaczona ni od kogo tym barziej odemnie samego i sukcesserów moich nigdy Żydom wileń. tamowana kassowana nie była, że tedy w pośledniejszym czasie ja Pioro star. rumszyski dla większej obszerności ogrodu mego i tę drogę odemnie onym wzamian wyznaczoną zająłem i zagrodziłem, z tej przyczyny na innym miejscu drugą drogę także na placach moich (która w swoim ograniczeniu tak się w sobie ma, scilicet, idąc od gościńca ku mogiłom onych po prawej stronie tej drogi był quondam dom Michała Sawickiego strycharza, a teraz na ogród to miejsce oparkanie, a po lewej stronie dom Macieja i Andrzeja Dowgiałów, strycharzów, braci rodzonych) w zamianę tymże Żydom kahału wileńskiego i całemu gminowi synagogi onych niniejszym zapisem moim wyznaczyłem i postąpiłem ad haec tymże zapisem moim wspomnionym Żydom kahału wileńskiego i całemu gminowi Synagogi onych ścieżką nad Wilją mimo pałac moj do mogił pieszą iść wolność daję. I także wiecznemi a nigdy nieodzownemi czasy mieć chcę, ażeby ta droga powtórnie przezemnie w zamianę wyznaczona ni od kogo, tymbarziej odemnie samego i sukcessorów moich, nigdy Żydom wileńskim hamowana i kasowana nie była. Owszem jeżeliby kto, a signanter od mieszczan

kuracyjnym zapisem niewiernym Izaakowi Chańmowiczowi, Menochowi Salomonowiczowi, Cemachowi Markowiczowi, Josielowi Lejbowiczowi, starszym kahału wileńskiego i całemu gminowi do Synagogi wileńskiej należącemu danym na to:

Iż co Żydzi kahału wileńskiego ab eunte aetate mając od Najjaśniejszych królów polskich Książąt litewskich mieszkanie w mieście JKmci Wilnie z ustaleniem synagogi wileńskiej sobie pozwolone et omnem commoditatem przywilejami tychże najjaśniejszych Regnantów polskich obwarowane i ubezpieczone in fundamento których ciż Żydzi kahału wileńskiego nabyszy prawami wieczystemi place za rzeką Wilją na przeciw cekauzu W.X.Ltt. situm mające na tychże placach mogiły dla kopania trupów żydowskich zdawna założyli i dla przeprowadzenia trupów do tychże mogił przejechawszy przez most zielony zaraz z bramy w prawo koło samej rzeki Wilji drogę zdawna mieli za którą bramą i za rzeką Wilją ja, Pioro, star. rumszyski, ponabywawszy place od różnych osób na Sni-piszkach sytuowane na tychże placach kopiąc fundamenta dla założenia pałacu mojego przerzeczoną drogę nad rzeką Wilją będącą dla przeprowadzenia trupów oraz dla przechodu i przejazdu Żydom kahału wileńskiego służącą zasypałem i ogrodzeniem placów moich zająłem tak dalece, że już nikt tą drogą koło rzeki Wilji przejeżdżać ani przechodzić nie mógł. Exinde Żydzi wileńscy u mnie Piory odmiany gruntu i wyznaczenia innej drogi dla przejeżdżenia do mogił swoich dopominali się. Zaczynam ja Pioro słuszną pretensję Żydów kahału wileńskiego tak z przywilejów od Najjaśniejszych regnantów polskich im służących jakoteż

konsensu przy wyciśnionej urzędowej derewnictwa wileń. pieczęci podpis tak się wyraża:

Ludwik Abramowicz, Podczaszy i jeneralny Rotm. Powiatu Star., Derewniczy W-a Wileń. Stta milanski, Rot. JKMci Buławy Polnej W-o X-a Lit.

Który to konsens za podaniem do akt jest w księgi grodz. W-a wileń. wpisany.

[Arch. Państw. w Wilnie, A. A. D., ks. grod. wil. № 4804 str. 834].

Nr. 9. *Recognitio perpetuae commutationis et assecurationis MD Pioro, capitanei Rumszyscensis in rem et partem Judaeorum Synagogae Vilnensis.*

1765, 1 Augusti.

Coram nobili officio Magistratus Vilnensis comparendo personaliter perillustris MD Stanislaus Pioro capitaneus Rumszyscensis sanus mente et corpore existens praesentes literas perpetuae commutationis et assecurationis parato scripto praeconceptas in personas infidelium Izaak Chaimowicz, Menochim Salomonowicz, Cemach Markowicz, Josiel Lejbowicz seniorum et totius synagogae Judaeorum Vilnen. servientes cum introfusius contentis palam ac libere recognovit. Quorum literarum praemisso modo recognitarum de verbo ad verbum rescribendo contenta tenor sequitur estque talis:

Stanisław Pioro, starosta rumszyski, czynię wiadomo każdemu komuby o tym wiedzieć należało tym moim dobrowolnym wieczysto zamiennym oraz asse-

Nr. 8. Akt Konsensu od WJP Abramowicza kahałowi wileńskiemu wydanego.

Roku 1789 miesiąca nowembra 13-go dnia.

Przed aktami grodz. Wa Wileń. stanąwszy osobście starozakonny Jeremjasz Nochimowicz, Syndyk kahału wileń., konsens na mogiłki od zesłego Ludwika Abramowicza, Podczaszego i generalnego Rot. pttu star. Derewniczego wa wileń. stty milenińskiego rotm. JKmci Buławy Polnej W.X.L. Żydom kahału wileń. wydany i służący do akt podał, który tak się wyraża:

Roku tysiąc siedmset piędziesiąt ósmego dnia piątego julii. Czynie wiadomo tym konsensem moim Żydom Eljaszowi Mojżeszowiczowi, Zyskindowi Mojżeszowiczowi, Mojżeszowi Berkowiczowi, Urjaszowi Abrahamowiczowi starszym mogił Żydów wileń. i całemu kahałowi wileń., iż ja derewniczy w-a wileń. mając place derewnickich dwa na mogiłach żydowskich, które teraz słupami murowanemi i między słupami parkanem oparkanione na nich w własnych granicach według dawnych ograniczeń inwentarzów derewnickich a przez nich od juryzdyczan derewnickich ab antiquo nabyte a do mego przysłuchu należące, zaczym ja cum successoribus nie mam onym czynić żadnej prepedycji na pomienionych placach w mogiłach żydowskich będących owszem dawne ich prawa kupne aproбую za ważne mieć chcę a pomienione Żydzi kahał wileń. mają cenum płacić z placów tak horodnickich jak i derewnickich po złłch dwanaście ratę hyberny płacić do skarbu Rzplitej według dawnych czasów. Który takowy konsens i aprobatę dawanych praw onym służących własną moją ręką przy pieczęci moim podpisuję się. Pisan w Wilnie roku i dnia ut supra. U tego

łokci cztery do nienarusznej spokojnej wieczystej posesji na wieczne a nigdy nieodzowne czasy też pomienione place tymże wyż wyrażonym starszym Żydom wileń. teraz i napotym będącym mogił y całemu kahałowi wileńskiemu za wolą tegoż urzędu horodnickiego wileń. bez żadney ni od kogo przeszkody i interessowania się podałem, intromittowałem i do ich mogił przyłączyłem, a podawszy i przyłączywszy wszystkim tam mieszkającym sąsiadom o takowej przezeczonych Żydów posesji i przyłączeniu do mogił oznajmiłem y opowiedziałem. Jakoż nikt z żadnym prawem ani pretensją czasu takowego mojego podania do tych placów nie odzywał. Na dowód czego ten mój intromissyjny kwit z podpisem ręki mej własnej tymże wyżwyrażonym Żydom wydaję y ku zapisaniu do ksiąg urzędowych juryzdycznych spraw wieczystych horodnictwa wileń. podając zeznaję.

Pisan ut supra. U tego relacyjnego kwitu podpis ręki jenerała temi słowu: Michał Juchnowicz, suchocki jenerał Jkmci Wa wileń.

Który to takowy relacyjny czynionej intromissji kwit za oczewistym przez wyż wyrażonego jenerała zeznaniem jest do ksiąg urzędowych juryzdycznych spraw wieczystych horodntwa wileńskiego przyjęty y wpisany.

[Archiwum Państwowe w Wilnie,
Arch. Akt Dawnych, ks. Horod-
nictwa wileń. № 5363 (za l.
1756—1795), str. 22].

per namienionych Żydów na pomienione place z urzędem horodnickim zszedłszy i w pomienione konsensa WJP Horodniczego wwdza wileń. wejrzawszy, po wymierzeniu i ograniczeniu tychże dwóch placów przez tenże urząd horodnicki idque jednego naprzeciw forty mogilney, który w takowym ograniczeniu zostaje, to jest: od rzeki Wilji idque w górę ku mostowi murowanemu tyłem leży do cegielni u Bogu wielebnych Jchmw XXJezuitów Nowicjackich ma w sobie wszerek prętów jedynaście bokiem jednym do kopiszcza tychże Żydów wileńskich starodawnego i wrót nowo teraz postawionych i słupów murowanych, wzdłuż prętów dwadzieścia cztery, a drugim bokiem do drogi, która idzie od Wilji rzeki y różnych cegieleń w pole po glinę wzdłuż prętów trzynaście przodem do rzeki Wilji i do dróg ku murowanemu mostowi idących i wrót mogilnych teraz nowopostawionych i słupów murowanych prętów dziesięć; A drugiego placu naprzeciw wrót mogilnych od Jchmw XXAugustjanów przez tychże Żydów wileńskich nabytego, którzy także w takowym ograniczeniu znajduje się, to jest: tyłem leży między drogami, jedną do derewnictwa, a drugą do klasztoru Jchmc XXBosaków; Ma w sobie wszerek prętów pięć y łokci sześć, bokiem zaś jednym do kopiszcza alias mogił żydowskich starodawnych i wrót teraz nowo postawionych mogilnych i słupów murowanych wzdłuż prętów dwadzieścia sześć a drugim bokiem do drogi do derewnictwa idącej i pola prętów takż wzdłuż dwadzieścia sześć, przodem zaś leży między drogami jedną z derewnictwa do murowanego mostu a drugą z mogił żydowskich do tegoż mostu idącymi ma w sobie wszerek prętów cztery i

Nr. 7. Zeznanie intromissji niewiernym Żydom wileńskim służącej na place do kopiszcza przyłączone i podane.

Roku 1758 mca Junii 3-go dnia.

Na urządzie juryzdyki JKmci horodnictwa wileń. przedemną Ludwikiem Rydzewskim Podhorodniczym teźże juryzdyki JKmci Horodnictwa wileń. do spraw potocznych i wieczystych od WJmPa Michała Horajna, aktualnego Horodniczego Wa Wileń., Generała Adjutanta Buławy Polnej WXL, postanowionym, comparens personaliter jenerał JKmci supra scriptus kwit relacyjny czynionej intromissji in eum thenorem pisany zeznał:

Ja, jenerał JKmci niżej na podpisaniu ręki mej mianowany, zeznam tym moim relacyjnym czynionej intromissji kwitem, iż w roku terazniejszym tysiąc siedymsetnym pięćdziesiątym ósmym mca Junij pierwszego dnia cum assistentia nobilitatis byłem użytym y wezwanym od Eljasza Mojżeszowicza, Zyskinda Zelkindowicza, Mojżesza Berkowicza, Urjasza Abramowicza, starszych Żydów wileńskich mogił i całego kahału wileńskiego dla podania intromitowania i przyłączenia dwóch placów do horodnictwa wileń. należących jako przyległych do kopiszcza alias mogił tychże Żydów wileńskich w wieczystą nienaruszną possesję intuitu dwóch konsensów WJmPana Michała Horaina, Horodniczego województwa wileń., Generała Adjutanta Buławy Polnej WXaLittew. jednego w roku tysiąc siedymsetnym pięćdziesiątym czwartym mca maja dwudziestego wtórego dnia, a drugiego w roku tymże miesiąca maja dwudziestego ósmego dnia Żydom wileńskim danych. Gdzie jak jenerał dość czyniąc prawu pospolitemu funkcji mej jeneralskiej i requizycyi desu-

ab infidelibus Judaeis Vilnae in civitate S.R.Mis degentibus, quatenus ipsis locum sepulturae illorum extra fluvium Vilia situatum, lignis circumsepere, inter media vero sustentacula vulgo szuly murata facere concedere dignaremur. Nos igitur supplicationibus eoru(m) humiliter porrectis ex certis motivis et rationibus benigne inclinati, ut praedicti Judaei circa supra mentionatum locum seu fundum vel fundos, ad sepulturam suorum pertinentem seu pertinentes, prout ad praesens circumsepti adinveniuntur, inter media sustentacula vulgo szuly murata, sepes vero intro immitendas omnino lineas facere, taliterque dictum locu(m) obducere, sine ullo a quovis praeiudicio et impedimento possunt et soleant, dummodo illa sustentacula simplici forma sint murata. Autoritate nostra ordinaria concedimus praesentibus literis nostris in quorum fidem manum nostram subscripsimus, et sigillum apponi iussimus.

Dat Vilnae in cancellaria curiae nrae (nostrae).
Anno Dni 1758 die 13 mensis januarii.

Apud quas literas consensus praemisso modo ad acta oblatas subscriptiones manuum circa sigillum sequuntur suntque tales:

Michael Zienkowicz Episcopus Vilnen.

Boguslaus Ignatius Kononowicz, Actorum curiae suae Illmae celsi dnis notarius et sigilli secretarius m.p.

Quae praesentes literae consensus praemisso modo ad acta oblatae.

[Arch. Państw. w Wilnie, Arch. Akt. Dawn., ks. magistratu wileń. za r. 1758 № 5136 str. 40].

onym przy pieczęci mej dawszy i spodpisem ręki własnej stwierdziłem.

Pisan w Wilnie. Roku tysiąc siedmsetnego czterdziestego pierwszego, mca apryla dwudziestego pierwszego dnia.

U tego dokumentu podpis ręki przy pieczęci his verbis exprimatur :

Marcyan Ogiński. Wojewoda Witebski mp.
[Arch. Państw. w Wilnie, Arch.
Akt. Dawn., ks. grod. wil. № 4754
(za r. 1742) str. 750].

Nr. 6. Acticatio consensus Illsimi ac reverendissimi Dni Episcopi Vilnen. in rem et partem Synagogae Judaeorum Viln. dati.

1758, 25 Jaunarii.

Coram actis nobilis officii consular. Viln. comparando personaliter infidelis Jacobus Vulfowicz senior fani et sepulturae Judaerum Synagogae Viln., sanus mente et corpore existens praesentes literas consensus ab illssimo excellentissimo ac reverendissimo dno Michaelo Joanno Zienkowicz, episcopo Vilnensi, datas in rem et partem synagogae suae Judaeorum Viln. servientes cum intrafussius contentis ad acta obtulit. Quarum literar(um) praemisso modo oblatar(um) de verbo ad verbum rescribendo contenta tenor sequ(itur) estque talis:

Michael Joannes Zienkowicz, Dei et apostolicae sedis gratia episcopus Viln., universis et singulis quorum interest aut in futurum quomodolibet interesse poterit notum facimus, suplicatum nobis fuisse et esse

żydowskich wileńskich dokument niżejwyrażony ad acta
podał, którego tenor de verbo od verbum sequitur
estque talis:

Marcjan z Kazielska Ogiński Wojewoda witebski, borysowski, wierzbowski ettc. starosta. Oznajmuję
wszem wobec i każdemu komuby o tym wiedzieć na-
leżało tym moim listem rekognicyjnym niewiernym Ży-
dom wileń. zwierzchność podług ustawy ich nad mo-
giłkami za Wilją mającym i całej synagodze wileńskiej
danym na to: Iż w roku przeszłym, tysiąc siedemset-
nym czterdziestym, na dniu dsiesiątym augusta, za-
chodziły querimonia od Żydów wyżwyrażonych wileń-
skich o dyferencję gruntów na mogiłach onych z Ichm
XX Bosakami za Wilejskimi fundacji imienia naszego.
W której sprawie wejrzawszy w dokumenta Żydów
pomienionych i wysłuchawszy kontrowersję przeciwnej
strony, ponieważ dokumenta przez Żydów remonstro-
wane objaśnili doskonale, że iuste tymże Żydom ten
grunt mogiłkowy należy i parkany na granicach włas-
nych ich stoją, zaczym ja infra wyrażony wojewoda za
słuszną rzecz uznawszy i dokumenta onych approbo-
wawszy, aby dalsze aggrawacje i wiolencje tak od
Ichmw XX Karmelitów Bosych za Wilejskich, jakoteż
i ni od kogo w tych mogiłach nie działały się, tym
moim listem waruję, a bez bytności mej od prepedycji
czyniących do tych gruntów mogiłkowych, ażeby ciż
Ichm Księża Karmelici przerzeczonych Żydów prote-
gowali suplikuję. W rekompensę czego corocznie ja-
koto na Boże Narodzenie kolenda, a na Wielkanoc
włóczebna podług tychże Żydów opisu osobliwego ma
dochodzić punktualnie Ichmościów Księży Karmelitów
Bosych za Wilejskich. Na dowód czego ten mój list

protegować umyśliwszy, zalecam waszmościom tym uniwersałem moim abyście pomienionemu wileńskiemu kahałowi nie tylko w wyrażonym kupisku na Snipiszkach przeszkody nie czynili, ale też dopomagać, defendować i wszelką możliwością zaszczycać protekcją, kahał zaś wileński jako dotąd i w dalszy czas płacić powinien będzie z kupisek corocznie po złotych czterdzieście. Co powtórnie zaleciwszy dla większego waluoru ręką własną przy zwykłej pieczęci podpisuję.

Dat w Białłej. Dnia ośmego iulii, tysiąc siedmsetnego czterdziestego roku.

Apud quas literas universales praemisso modo ad acta oblatas subscriptio manus circa sigillum sequitur talis:

Hieronim Florjan Radziwiłł,
Podczaszy W.X.L. m.p.

Quae praesentes literae universales praemisso modo oblatae sunt actis nobilis indicii advocatialis et scabinalis civitatis sacrae regiae magistratis metropolitanae Vilnensis, insertae, inscriptae ac insinuatae.

[Arch. Państwowe w Wilnie, Arch.
Akt. Dawn. ks. magdeburgji za
l. 1742-1744, № 5348 str. 979].

Nr. 5. Akt dokumentu Żydom bractwa mogilek wileńskich służącego.

Roku 1742 miesiąca augusta 3-go dnia.

Na urządzie JKMci grodzkim wileńskim przedemną Mikołajem Antonim Petruszewiczem Podwodzim województwa wileńskiego comparendo personaliter niewierny Żyd Lejba Józefowicz starszy bractwa mogilek

Nr. 4. Acticatio universalium literar(um) celsissimi principis Radziwiłł, Pocillatoris M.D.L. i rem Synagogae Vilnensis.

1744, 2 Januarii.

Coram actis nobilis iudicii advocatialis et scabinalis civitatis S.R.M. metropolitanae Viln., comparentes personaliter infideles Mojżes Zelkindowicz et Mojses Irszowicz, seniores annui Iudaei Viln., sani mente pariter et corpore existentes, praesentes literas universales a celsissimo principe Hieronimo Floriano Radziwiłł, Pocillator. M.D.L. collatas in rem totius synagogae Viln. servientes salvas et illas manu propria eiusdem celsissimi principis subscriptas sigilloq(ue) eins in cera rubra appposito commonitas, cum introfusius contentis nomine suo et nomine totius synagogae suae Iudaeorum Vilnensium ad acta obtulerunt. Quarum literarum oblatarum de verbo ad verbum rescribendo contenta, tenor sequitur estque talis:

Hieronim Florjan na Ołyce, Nieświeżu, Birżach, Dubinkach, Słucku, Kopylu i Klecku Książę Radziwiłł Hrabia, na Mirze, Szydłowcu, Kopysi, Zabłudowie, Kiejdanach, Krożach i Białej Pan, na Newlu i Siebie-rzu Podczaszy W.X.L., Przemyski, Krzyczewski etc. starosta.

Wszem wobec i każdemu zosobna, komuby o tym wiedzieć należało, mianowicie Ichm. panom ekonomom namies(t)nikom w pałacach moich wileńskich i snipiskich będącym do wiadomości podaję, iż kahał wileński jako zdawna u JOOKsiążąt Ichmcw antecessorów naszych w protekcji zostawał ratione ich kupisk, które na Snipiskach mają, tak i my równie tenże kahał wileński w ich wszystkich okolicznościach każdego czasu

Żydach wymagając przez most nie przepuszczają¹

— — — — —
— — — — — uskromili i od
dalszych agrawacyj Prokuratorów i Szafarzów waszych
S. Trojc. tudzież i innych osób zaszczytili i skrypta
albo listy któreby ad malam informationem z kancer-
larji naszej antecedenter et successive w tym terminie
wynieść miały za nieważne uznali, które rescripto ka-
sujemy a annihilujemy. Inaczej WW nie uczynicie dla
łaski naszej i ̶ powinności swojej. Na co dla lepszej
wiary ręką się naszą podpisawszy, pieczęć WXLttgo
przycisnąć rozkazaliśmy.

Dan w Warszawie, Dnia — — — Mca — — —
Roku Pańskiego MDCLXXX, panowania naszego XI-o
roku.

U tego listu upominalnego zaręcznego przy pie-
częci WXLttgo na opłatku wycisnionej podpis ręki
Najjaśn. z Bożej Łaski Króla Polskiego, Wielkiego
Książęcia Littgo.... his exprimitur verbis oraz i intytu-
lacja pod pieczęcią tąż WXLttgo:

Jan Król

[Arch. Państw. w Wilnie, Arch.
Akt. Dawnych, Ks. grod. wil. (za
r. 1756) № 4768 str. 416].

¹ W tekście, w księgach grodzkich wileń., następują w
tem miejscu kreski. Widocznie nie mógł skrybent odczytać sta-
rego oryginału.

agrawujecie i circa imuni tales praw przywilejów jeneraliter wszystkim Żydom w W'm Xtwie' Lttm' nadanym i od nas samych na szczęśliwym coronationis sejmie aprobowanym nie konserwujecie ale wielkie w sprawach, gdy się przed sąd wierności waszej o zranienie albo pobicie przypadnie, praeiudicia czynicie i dekreta w podobnych sprawach nie według prawa im służącego ani statutu WXLtto i pœen w nim wyrażonych ferujecie ale saxone civili juri tylko służącego decydujecie tak wiele innych praeiudycyi czynicie. Co większa wprowadzeniu ciał na kopisko zmarłych Żydów przez ludzi to jest szafarzów i prowizorów waszych S.Troycy wiołencję czynić dopuszczacie, którzy to solarium po złłch dwa quo praetextu nie wiedzą po nich wymagają. Dlaczego My Król, przychylając się do pomienioney supliki jakoteż prośbie panów rad i urzędników dworu naszego, WW napominamy y surowo rozkazujemy abyście inhaerendo prawu ppltemu tudzież autecessorów naszych Władysława, Kazimierza¹ i Michała vestigiis y approbacji naszej jeneraliter Żydom WXLttgo danej we wszystkim do woli naszej stosowali się i w nich punkta na salwowanie Żydów Synagogi wileń. potrzebne obserwowali. Sprawy gdy się która o pobicie i zranienie przed sąd wierności waszej maydeburzkiej przytoczy nie według saxsona któremu Żydzi ci całego Xtwa' Lttgo' podlegać nie mają sądzili y decydowali, ale według praw im nadanych y statutu WXLttgo tudzież zwyczajów dawnych zachowali. Tych zaś, którzy przy chowaniu ciał zmarłych praepedycją czynią y solarium niesłusznie po

1 W tekście w skróceniu: „Kmrza“.

Który to takowy ekstrakt za ustnym i oczewistym przez wyżwyrażonego Lejzera Mendelewicza do akt podaniem jest do ksiąg grodzkich wileń. przyjęty i wpisany.

[Arch. Państw. w Wilnie, Arch. Akt. Dawn. ks. grod. wil. № 4768 (za r. 1756) str. 332].

Nr. 3. Akt przywileju [List upominalny do magistratu za Żydami synagogi wileńskiej].

Roku 1756 mca oktobra 27-go dnia.

Na urządzie JKMcI grodzm Wa wileń. przedemną Jerzym Abramowiczem, Podczaszym y Podw. Wa Wileń., comparendo personaliter Żyd Lejzer Mendelewicz, starszy bractwa żydowskiego zmarłych takowy list upominalny ad acta ksiąg grodz. Wa Wileń. sequenti tenore pisany podał.

Jan Trzeci z Bożej Łaski Król Polski Wielki Xiążę Ltcki, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmuydz., Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflan., Smoleń. i Czernihowski. Szlachetnym wojtowi, burm., radzcom, ławnikom y całemu magistratowi radzieckiemu i urzędowi wojtowskiemu miasta naszego Wilna wiernie nam miłym łaskę naszą królewską. Szlachetni, sławetni, wiernie nam mili! Przełożono nam jest przed panów rady i urzędników naszych dwornych imieniem całej Synagogi wileń., iż wierność wasza nie mając respektu na zwierzchność i powagę naszą królewską a nie obserwując listów tak wielu upominalnych i zaręcznych eo nomine do siebie wydanych Żydów całej synagogi wileń. pokoj pplty wzruszając różnemu oppressjami

jaśniejszych Królów Panów Polskich a Wielkich Książąt Litewskich sobie danym, aby wolnemi byli od datku i myta mostu wileńskiego, jednak iż często umarłych swoich narodu żydowskiego ludzi ciała do kopiszcza przez ten most, abo też przewóz prowadzą za Wilgę rzekę, tedy to na nich dobrym wymógł sposobem, iż dobrowolnie postanowili mnie i moim sukcesorom rok od roku wiecznemi czasy po złłch dwadzieścia płacić i dsiesięć papierów korzenia, to jest na Boże narodzenie złłch dziesięć miasto kolędzy, funt pieprzu, funt imbieru, ryżu funt, półtora szafranu, funt wielkich rozenków; także na Wielkanoc miasto włóczebnego złłch dziesięć i takiegoż korzenia tak wiele funtów, assekurując ich, iż o takie prowadzenie umarłych przez most abo przewóz żadnej trudności jak odemnie jako i od inszych mieć nie mają i nie będą. I natom dał ten mój list z podpisem ręki mej i pieczęci mej przyciśnionej. Pisan w Wilnie dnia dwudziestego pierwszego meca czerwca roku pańskiego tysiąc sześćset siedmdziesiąt wtórego. Sequitur subscriptio manus admodum reverendi domini praepositi ecclesiae SSmae Trinitatis Vilmensis haec in verba: X. Symon Kmrz Rodziewicz Pleban wasiliski Proboszcz kościoła S.Trójcy wileński m.p.

Qua quidem transactio modo praemisso ad acta oblata est, suscepta, ingrossata ac partibus extradita. U tego ekstraktu ugodliwego dobrowolnego listu przy pieczęci konsystorskiej podpis perillustris admodum reverendi domini protonotarii apostolici his exprimitur verbis: Joannes Weronewicz Protonotarius apostolicus et consistorialis Vilmensis episcopatus sede vacante actuarius m.p.

Nr. 2. Akt ekstraktu ugodliwego listu między kahałem wileńskim a probostwem S. Trójcy, także wileńskim.

Roku 1756, mca augusta dwudziestego trzeciego dnia.

Na urzędzie JKm grodzkim wa wileń. przedemną Jerzym Abramowiczem, Podczaszym i Podwojew. wileń., comparendo personaliter Lejzer Mendelewicz, pisarz bractwa żydowskiego, ekstrakt z konsystorza wileń. takowej wieczystej ugodliwej transakcji między kahałem wileńskim a probostwem S. Trójcy także wileńskim ratione wolnego przejazdu przez most wileński zawartej sequenti tenore pisany ad acta podał:

Actum Vilnae, anno domini millesimo sexcentesimo septuagesimo secundo die vero mensis Junii vigesima secundo. Coram officio et actis consistorialibus Vilnen. sede vacante episcopatus ac in mei infra scripti notarii praesentia personaliter Joachimus Mojżeszowicz nomine totius synagogae iudeorum agens comparens, in omnem effectum meliorem transactionem infroscriptam ad eadem acta porrexit et acticari petiit, quam etiam admodum reverendus dominus Simon Casimirus Rodziewicz, Parochus Vasiliensis, praepositus ecclesiae SSmae Trinitatis Vilmensis praesens coram iisdem actis in continenti existens suam recognovit personaliter constitutus transactionem cuius tenor talis est:

Ja X. Symon Kmrz Rodziewicz, pleban wasiliski proboszcz kościoła Trójcy S. wileński, czynię wiadomo tym moim wieczystym ugodliwym dobrowolnym listem, iż lubo Żydzi wileńscy mają to w przywileju od Naj-

mianowanych jako pisma nieumiejętnych Mikołaj Gutt Kołomycki, ręką swą. Ustnie proszony pieczętarz od obu osób w tym liście mianowanych jako pisma nieumiejętnych od tego listu wieczysto sprzedażnego ręką moją podpisuję Alexander Gieczewicz. Ustnie proszony pieczętarz do tego listu od osób w tym liście pomienionych Jan Czerniawski. Który ten list za uznaniem osób w nim pomienionych jest do ksiąg urzędowych derewn. wileń. wpisany, z których i ten wypis pod pieczęcią urzędową i z podpisem ręki pisarskiej Żydom wileń. panu Joachimowi Mojżeszowiczowi i panu Jakóbowi Markowiczowi jest wydan. Pisan w Wilnie.

U tego ekstraktu przy byłej niegdyś pieczęci podpis. Poniżej zaś adnotacja temi słowy:

Gabryel Kazimierz Grabowski, Dworzanin
Jego Królewskiej Mości, Pisarz Derewnictwa
Wileńskiego m. p.

Skorygowano z księgami.

Który to ekstrakt ze podaniem onego do akt przez wywyższonego starozakonnego Jeremiasza Nochimowicza, syndyka kahału wileńskiego jest do ksiąg grodzkich województwa wileńskiego przyjęty i wpisany.

[Archiwum Państwowe w Wilnie,
Arch. Akt Dawnych, księgi grodzkie wileń. № 4804 (za r. 1789)
str. 835].

rzawszy w ten list nasz wieczysty i przedaźny zapis
tą zarękę mianowaną na wszelakich majątnościach na-
szych leżących jako i ruchomych summach pieniężnych
gdziekolwiek będących ma moc i wolen będzie na
nas wskazać i mocną odprawę zarazem udzielać a my
jako sąd o zły wskaz tak stronę o zły przewód prawa
do inszego wy(ż)szego sądu pozywać nie mamy i nie
będziem mogli pod zaręką takową jako wielkość sa-
mej summy pieniędzy wynosi a i zapłaciwszy takową
zarękę by i niepojednokrotnie przecie ten nasz list
wieczysty przedaźny zapis we wszystkich punktach i
paragrafach przy zupełnej mocy ma zostawać wiecznie
a co się tknie rzynszu do skarbu i urzędu Jego Kró-
lewskiej Mości Derewn. wileń. w każdy rok w dzień
S-o Michała święta rzymskiego złoty jeden — — —
— — — — — piętnaście i wszelakie posłuszeń-
stwo jurydyce swojej z drugimi mieszkańcy derewn.
wileń. oddawać i pełnić mają i na tośmy dali ten nasz
list dobrowolny, wieczysty, przedaźny zapis pod pie-
częciami i z podpisami rąk Panów przyjaciół naszych
od nas ustnie do tego listu proszonych na podpisach
rąk niżej wyrażonych.

Pisan w Wilnie. Roku tysiąc sześćset sześćdzie-
siąt trzeciego, miesiąca apryla piętnastego dnia.

U tego listu pieczęci przyciśnionych pięć, a pod-
pis rąk temi słowy: Ustnie i oczywisto proszony pie-
czętarz od JPAleksandra Lewickiego i od JPEwy
Zięcewiczówny małtów jako pisma nieumiejętnych do
tego listu wieczystego przedaźnego ręką moją podpi-
suję Samuel Kazimierz Wnorowski. Ustnie proszony
pieczętarz Stanisław Mogilnicki. Ustnie i oczywisto
proszony pieczętarz do listu tegoż od osób w nim

i na nim murować, budować i pożytki wszelkie od daty tego listu naszego według woli swojej wynajdować, dać, darować, sprzedać, zastawić, arędować i na wieczność komu chcąc zapisać a my jako sami przez się, dzieci, ani żaden z pokrewnych naszych żadnego przystępu i prawa pogotowiu przeszkody w dzierżeniu ich samych i suksessorów ich czynić nie mamy, nie mają i nie będą mogli wiecznemi czasy a gdziebyśmy my sami albo któżkolwiek, z obcych albo krewnych naszych mianując jakikolwiek przystęp do tego placu wiecznie przedanego od nas bliskość albo jakikolwiek prawo mieniać pomienionych wyżej Żydów wileń. ♦ prawa o ten plac albo i najmniejszą część pozywał albo przeszkodę czynił tedy my wyżej mianowane osoby za oznajmieniem nam przez list urzędowy tegoż urzędu od każdego takowego wstęp sobie mianującego i przeszkodę czyniącego swoim własnym kosztem i nakładem u każdego sądu i prawa o ten plac od nas przedany mianowanych Żydów wileń. i suksessorów ich ewinkować i oczyszczać do wyjścia dawności lat ziem. prawa pod zaręką tak wielką jako sama suma iścizny wynosi o którą dajemy wolność siebie pozwać do wszelakiego sądu i prawa albo i zakazać a my będąc zapozwani albo zakazani nic się nie wymawiając żadnemi obronami prawnymi tak sami przez się jako plenipotentów naszych stawać a stawszy tę zarękę jeżelibychmy nie ewinkowali i wszystkie szkody i nakłady mianowanym Żydom i ich suksessorom zapłacić a sąd i urząd każdy tak za stanieniem jako i w niestaniu naszym nie przyjmując od nas samych i plenipotentów naszych obron żadnych prawnych pogotowiu nie prawnych skoro jedno wej-

Aleksander Lewicki i Ewa Grygierówna Zięc-
wiczówna małwie obywatela miasta wileń. czynimy
wiadomo i wyznawamy sami na siebie tym naszym
listem przedaźnym wieczystym zapisem komuby o tym
wiedzieć należało terażniejszego i na potym będącego
wieku ludziom, iż mając ja wyżej mianowana Ewa Zię-
cewiczówna po rodzicu moim nieboszczyku panu Gry-
gieru Zięcewiczu i matce mojej pani Hannie Bogiń-
skiej a ja wyżej mianowany Lewicki małżonek od
młłki mojej plac ojczysty Grygierowski zdawna na-
zwany goły bez żadnego budynku w Wilnie za rzeką
Wilją w pewnych granicach to jest z jednej strony
od Wilji placu między JPAleksandra Zarąskiego Chwali-
boga w tyle i z boku jednego znowu tegoż IPZarą-
skiego, a z drugiej strony placu nieboszczyka pana
Jakuba Zięcewicza, którego wzdłuż klinem sążni trzy-
dzieście dziewięć a wszere sążni dwadzieście cztery
od drogi która idzie od Wilji mimo ogród Żydów
wileń. ku cegielniom zawilejskim pod juryzdyką de-
rewn. wileń. na mnie Ewę Zięcewiczównę prawem
ojczystym spadły wolny, swobodny, nikomu przedtym
w żadnej summie niezawiedziony przedaliśmy na wiecz-
ność ten plac mianowany za pewną summę i zaraz do
rąk naszych odebraną za kop groszy Litt. osimdziesiąt
Żydom na JPJoachimowi Mojżeszowiczowi i Panu Ja-
kóbowi Markowiczowi i wszystkim Żydom wileń. ze
wszystką na wszystkim nic na się samych i pokrew-
nych pogotowiu potomków naszych nie zostawując
ani wyłączając najmniejszej części mają tedy i wolni
będą mianowani Żydowie wileń. urzędownie ten plac
w possesję swoją objawszy spokojnie bez żadnej od
nas samych i sukcesorów naszych przeszkody dzierżać

A k t a

Nr. 1. Akt ekstraktu kahałowi wileńskiemu służącego.

Roku 1789, nowembra 30-go dnia.

Przed aktami grodzkimi Wwa Wileń. stanąwszy osobiście starozakonny Jeremjasz Nochimowicz, syndyk kahału wileń., ekstrak(t) z ksiąg derewnictwa wileń. in rem kahału wileń. służący do akt podał:

Wypis z ksiąg urzędowych derewnictwa wileń.

Roku tysiąc sześćset sześćdziesiąt trzeciego miesiąca apryla szesnastego dnia. Na urzędzie JKmci derewnictwa wileńskiego przedemną Gabrielem Kazimierzem Grabowskim, Dworzanin. JKmci Skarbu Wielkiego X. Litto., pisarzem horodnictwa i derewnictwa wileńskiego od WJPana Andrzeja Kotowicza, p-sarza Wielkiego X. Litt., starosty grodzieńskiego, horodniczego, budown. i derewn. wileń., na sprawy sądowe wysadzonym, stanąwszy oczewisto pan Aleksander Lewicki i małżonka jego pani Ewa Zińczewiczówna list swój dobrowolny, wieczysty, przedaźny zapis należący Żydom wileń. Joachimowi Możej-szowiczowi i Jakubowi Markowiczowi i wszystkim Żydom wileń. przyznali, który ja przyjąwszy i przeczytawszy do ksiąg derewn. wileń. wpisać kazałem, a wpisując słowo do słowa tak się w sobie ma:

REJESTR AKTÓW

str.

Nr 1.	Akt sprzedaży przez Lewickich Żydom wileńskim placu za rzeką Wilją. 1663. 15.IV	V
Nr 2.	Akt ugody między kahałem wileńskim a proboszczem kościoła św. Trójcy X. Rodziewiczem w sprawie przewozu zmarłych przez most. 1672. 22.VI.	X
Nr 3.	List upominalny od króla Jana III do magistratu wileń. za Żydami synagogi wileńskiej. 1685 . . .	XII
Nr 4.	List protekcyjny od ks. Hieronima Florjana Radziwiłła. 1740. 8.VII	XV
Nr 5.	Dokument od Marcjana Ogińskiego, wojewody witebskiego, Żydom bractwa mogiłek wileńskich przysługujący. 1741. 21.IV	XVI
Nr 6.	Pozwolenie od biskupa wileńskiego M. J. Zienkowicza na wystawienie parkanu dookoła cmentarza żydowskiego. 1758. 13.I	XVIII
Nr 7.	Zeznanie intromisji, Żydom wileń. służącej, na place do kopiszcza przyłączone. 1758. 1.VI . . .	XX
Nr 8.	Akt konsensu od L. Abramowicza, derewniczego województwa wileńskiego, na place do mogił żydowskich należących, kahałowi wileń. wydanego. 1758. 5.VII	XXIII
Nr 9.	Akt wieczysto-zamienny oraz asekuracyjny od St. Pióry Żydom synagogi wileńskiej dany. 1765. 30.IV	XXIV
a)	Ustawy wileńskiego bractwa pogrzebowego z r. 1670 (hebr.)	93
b)	Wyrok sądu polubownego w sprawie stosunków między bractwem pogrzebowym a „Wielką Dobroczynością“ 1674 (hebr.)	108

(p. ryc. № 6, na mapie № 21), jego żony (№ 21), córki i wnuczki (p. ryc. № 7, na mapie № 33), Lejby Mejtesa (№ 103); znakomity rodziny Dr. Gordonów (№ № 44 i in.), Ginzburgów-Klaczko (№ № 47, 46, 48), sprawiedliwie nawróconego (zw. Ger-Cedek) hr. Potockiego¹ (p. ryc. № 5 — drzewo, pod którym ma spoczywać, niedawno zostało podcięte; na mapie № 218) i wielu, wielu innych znakomych osobistości.

S P I S R Y C I N

1. Nagrobek rabina Menachema-Monesza z r. 1636	36
2. Grupa najstarszych grobowców i nagrobków	37
3. Ornamentyka	39
4. Napis w drzewie z grobowca rabina Hilela (1706)	42
5. Drzewo, które wyrosło na grobie „sprawiedliwie nawróconego“ (Ger-Cedek)	44
6. Grobowiec Eljasza Zelmanowicza, „gaona wileńskiego“ (1797), rabina Heszela, Judy Łazarewicza i in.	46
7. Nagrobek córki Judy Łazarewicza Tauby i jej córki Fejgele (1768)	49
8. Napis w drzewie na grobie rabina Heszela (1749)	52

¹ O nim p. u Kraszewskiego: „Wilno“ (1840) t. III str. 173.

tów pogrzebowych, na co Żydzi nie chcieli się godzić (p. np. dok. № 3; 2). Dla eksportacji zwłok istniało specjalne bractwo p. n. „Odprowadzenia zmarłych i noszenia zwłok“. Pobierało ono „mostowe“, „wozowe“ i miało dbać o wolną drogę. W r. 1765 zagroził starą drogę nad brzegiem Wilji niejaki pan Pióro, który stworzył tu siedzibę pod nazwą „Pióromont“ (p. dok. № 9). Bractwo „Odprow. zmarłych“ zostaje wówczas rozwiązane, gdyż nie zdołało uwolnić drogi, a jego funkcje zostały przekazane bractwu pogrzebowemu, które zarządzało cmentarzem.

Stary cmentarz został uszkodzony w r. 1812 przez wojska francuskie, które wypasały tam swe bydło, oraz w r. 1831 przez rosyjskie władze wojskowe, które zabrały znaczną część cmentarza na swe cele. Stary cmentarz został zamknięty przez władze zaborcze w r. 1830.

Z pośród nagrobków warto wymienić: najstarszy — z r. 1636 (p. ryc. № 1; na mapie № 1) — rabina wileńskiego Menachema - Monesza; rabina wileńskiego Mojżesza z przydomkiem „Kremer“ (na mapie № 10), syna jego Eljasza (№ 13), prawnuka tegoż Eljasza Zelmanowicza — słynnego „gaona wileńskiego“ (p. ryc. № 6; na mapie № 25) i liczne nagrobki rodziny jego (ojca, matki, żon, syna — №№ 20, 32, 37, 105, 149); rabina wileńskiego Heszela Saulowicza (p. ryc. № 8; na mapie № 27), potomka Saula Wala, który miał być, jak legenda głosi, królem polskim; spokrewnionej z „gaonem“ znakomitej rodziny Eljasza Hirszowicza (№ 36; syn Ber — № 38; syn Josiel — servitor JKmci № 86; syn tegoż Juda — № 151) znakomitych działaczy społecznych: Judy Łazarewicza, zw. „Jsod“

Dzieje starego cmentarza żydowskiego w Wilnie

R E S U M É

Podanie głosi, że cmentarz został założony w r. 1487. Pierwsza wiadomość źródłowa o nim pochodzi z końca w. XVI, z r. 1592—3. Cmentarz mieści się na gruntach, należących do zamku, do juryzdykcji horodniczego i derewniczego. Cmentarz często rozszerzano i dokupywano ziemi (p. np. załączone dok. № 1; 7; 8). Czasami dochodziło do zatargów z sąsiadami o grunta i granice cmentarza, szczególnie z XX. Karmelitami Bosymi, którzy obok cmentarza żydowskiego posiadali kościół (p. mapę). Dlatego wielkie znaczenie miało dla Żydów ogrodzenie cmentarza parkanem we właściwych granicach. Przywilej otrzymali Żydzi na to od biskupa Zienkowicza (w r. 1758, p. dok. № 6) i od biskupa Ign. Massalskiego (w r. 1783). Cmentarz korzystał z protekcji królów polskich i wielkich panów: Radziwiłłów (p. dok. № 4), Ogińskiego, wojewody witeb. (p. dok. № 5), Ludwika Pocięja, hetmana W.W.X.L. i biskupów. Jednakże konduktom pogrzebowym groziły napady, musiały więc opłacać się klasztorom i panom. W r. 1634 np. napadli mieszcianie wileńscy na kondukt pogrzebowy i na cmentarz. Przy moście („zielonym“) pobierano opłaty od żyd. konduk-

ת כ נ ה ע נ י נ י ם :

סמור

- 77 רשימת המצבות
85 מפתח השמות
92 תקון טעויות

תעודות עבריות

- (א) תקונים מהח"ק כפרנים (משנת ת"ל) 93
(ב) פסק בית-דין ע"ד היחס שבין הח"ק
גחש"א ו"הצדקה הגדולה" (משנת
תל"ד) 108

- ששלת היוחסין של הגר"א
ושל אליהו פסעסעלעס 110
די געשיכטע פון ווילנער אַלטן
פעד (קיצור) 111

תרשים בית-העלמין

תעודות בלועזית

1. מכירת כפר ליהודים ע"י לויצקי
V 1663
2. חיזה עם הכמר רודזניץ ע"ד הגשר
X 1672

פרק א.

עמוד

- 3 יסוד בית-החיים
6 מקום בית-החיים
6 השטחים והגדר
18 התנפלויות על הלויות מתים
20 הדרך — רחוב היהודים
20 הגשר
24 ח"ק הלוית המת ונושאי-המטה
25 סגירת הדרך ובטול הח"ק הלוית-המת
29 חברה-קדישא גחש"א
30 בעלי-הקברות
30 סגירת בית-העלמין
32 פתיחת בית-העלמין חדש
34 בית-העלמין למתים במגפה
34 גורל בית-העלמין הישן

פרק ב.

- 35 סקירה כללית על בית-העלמין
39 המצבות העתיקות
44 גר-הצדק
45 אהל הגר"א
57 קרובי הגר"א
59 תלמידי הגר"א
60 מצבות אנשים מצויינים

עמוד

Spis rycin III

Rejestr aktów IV

ת מ ו נ ו ת

1. מצבת-אבן באהל הרב מנחם-מאנש
(שנת שצ"ו) 36
2. האהלים והמצבות העתיקים 37
3. אבן-קשוט 39
4. מצבת-עץ באהל הרב הלל בן יונה
הלוי (תס"ו) ואשתו רחל (ת"ע) 42
5. העץ שצמח על קבר גר-הצדק 44
6. אהל הגר"א 46
7. מצבת בת היסוד יונה (טויבא)
ובתה צפורה (פייגלה) 49
8. מצבת-עץ של הרב יהשע-העשל
(תק"ט) 52

עמוד

3. מכתב-זוהרה של המלך ין טוביסקי
אל המגיסטרס הוילנאי. 1685. XII
4. כתב-חסות מהדוכס ה. פ. רדוביל
XV. 1740
5. תעודה ממ. אוגינסקי, הוויבורה
הויטבסקאי, בשביל הח"ק גחש"א
XVI. 1741
6. רשיון מהבישוף זינקוביץ להקים
גדר 1758. XVIII.
7. העברת שטחים לרשות היהודים לצורך
בית-העלמין 1758. XX.
8. כתב-הסכמה מהדרבניצ'י הוילנאי
צברמוביץ על שטחי בית-העלמין
XXIII. 1758
9. כתב-חליטין מפיוורו על שטחים בשביל
דרך 1765. XXIV.
- Dzieje starego cmentarza ży-
dowskiego w Wilnie (Resumé) I

12/20/

